

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKI

M MIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	17
'AHO	Pulelulu, 24 'Akosi 2016

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Tu'ivakan

'Eiki Fakaafonganga N pele, Vahefonua Tongatapu

Hou'eiki Minisit Kapineta

'Eiki Pal mia

Samuela 'Akilisi P hiva
Siaosi Sovaleni.

'Eiki Tokoni Pal mia

'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula
& Kau Tau 'a 'Ene 'Afi

Lord Ma'afu Tukuia'aulahi
Dr. 'Aisake Valu Eke
Fe'ao Vakata

'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua

'Eiki Minisita Ngaahi Ng ue Fakalotofonua

'Eiki Minisit Fefakatau'aki, Ngaahi Ng ue 'a e Kakai
& Polisi, Pil sone, Tamate Afi

Dr. P hiva Tu'i'onetoa

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai & Tute

T vita Lavemaau

'Eiki Minisit Lao

Sione Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

S misi Taulangi Fakahau

'Eiki Minisit ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisit Mo'ui

Dr. Saia Ma'u Piukala

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata

Semisi Lafu Kioa Sika

Hou'eiki Fakaafonganga N pele

Lord Tu'i' fitu

'Eiki Fakaafonganga N pele Fika 1 Vava'u.

Lord Vaea

'Eiki Fakaafonganga N pele Fika 1 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakaafonganga N pele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakaafonganga N pele Fika 1 Ha'apai

Lord Tu'iha'ateiho

'Eiki Fakaafonganga N pele Fika 2 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakaafonganga N pele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakaafonganga N pele Ongoni Niua

Kau Fakaafonganga Kakai

Fakaafonganga Fika 4 Tongatapu

M teni Tapueluelu

Fakaafonganga Fika 9 Tongatapu

Penisimani 'Epenisa Fifita

Fakaafonganga Fika 12, Ha'apai

Vili Manuopangai Hingano

Fakaafonganga Fika 13, Ha'apai

Veivosa *Light of Life* Taka

Fakaafonganga Fika 15, Vava'u

S miu Kuita Vaipulu

Fakaafonganga Fika 16, Vava'u

'Akosita Havili Lavulavu

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 17/2016
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA**

*'Aho Pulelulu 24 'Aokosi, 2016
10.00am.*

HOKOHOKO 'O E NGAUE 'A E FALE ALEA

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04	:	Lipooti Fakata'u Potungaue Tanaki Pa'anga Tukupau mo e Tute
Fika 05	:	<u>KOMITI KAKATO:</u>
		5.1 Fakamatala Fokotu'utu'u Ngaue Fakapa'anga – Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 'Aokosi 2015.
		5.2 <u>Ngaahi Ngaue ke Lipooti ki Fale Alea ke Fakapapau'i:</u>
		<u>1. Lao Fakaangaanga:</u>
		(i) Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Pule'i 'o e Toutai 2016 (Fika 10/2016) – (ke 'ave ki he Komiti Lao)
		(ii) Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) (Fika 3) ki he Ngaue Fakapule'anga 2016 (Fika 11/2016) – (ke fakafoki)
		<u>2. Ngaahi Lipooti/Fakamatala Fakata'u:</u>
		(i) Lipooti Fakata'u 'a e Komisoni Fili 2015
		(ii) Lipooti Fakata'u 'a e Poate Sino'i Pa'anga Malolo mei he Ngaue 2014/2015
		(iii) Fakamatala Fakata'u 'a e 'Ofisi 'Atita Seniale ki he ta'u 2014/2015

		<p>(iv) Fakamatala Fakata‘u Potungaue Ngoue, Me‘atokoni, Vaotata mo e Toutai 2014</p> <p>(v) Fakamatala Fakata‘u Potungaue Fakamatala ‘Ea, Ma‘u‘anga Ivi, Ma‘u‘anga Fakamatala, Tokangaekina ‘o e Fakatamaki Fakanatula, ‘Atakai, Feliuliaki ‘o e ‘Ea mo e Fetu‘utaki 2015.</p> <p>(vi) Potungaue Sitetisitika ‘o Tonga 2014</p> <p>(vii) Potungaue Fefakatau‘aki, Takimamata & Ngaue ‘a e Kakai 2012, 2013 mo e 2014</p>
		<p>3. <u>Ngaahi Lipooti Folau:</u></p>
		<p>(i) Lipooti Folau Fekau‘aki mo e Fakataukei ki he Ako Ngaue ki he Vakai Fakalukufua ki he Konivesio ‘a e Ngaahi Pule‘anga Fakatahataha ki he Fakafepaki‘i ‘o e Ta‘efaitotonu (UNCAC) mo e Kautaha Fakamamanilahi ‘a e Hou‘eiki Fale Alea ki hono Fakafepaki‘i ‘a e Ta‘efaitotonu (GOPAC), fakataha mo e UNODC mo e NDP ‘i he malumalu ‘o e Poloseki ‘a e Ngaahi Pule‘anga Fakatahataha ki he Vahefonua Pasifiki fekau‘aki mo hono Fakafepaki‘i ‘o e Ta‘efaitotonu (UN-PRAC). Nadi, Fisi ‘i he ‘aho 20 – 21 Siulai, 2015.</p> <p>(ii) Konifelenisi hono 16 ki hono Fakafepaki‘i ‘o e Ta‘efaitotonu, ‘aho 2 – 4 Sepitema, 2015 Putrajaya, Maleisia</p> <p>(iii) Fakataha ‘a e Hou‘eiki Fale Alea ‘o ‘Esia Tonga ke fakangata ‘a e Mali Kei Ta‘u Si‘i, ‘aho 25 Ma‘asi 2016, Kathmandu, Nepal</p> <p>(iv) Fakataha ki hono tali ‘o e ‘Asenita ki he Fakalakalaka ‘o e 2030, ‘aho 25 - 27 Sepitema 2015 mo e Fakataha Lahi hono 70 ‘a e Ngaahi Pule‘anga Fakatahataha, ‘aho 28 – 29 Sepitema, 2015 – Niu ‘Ioke, ‘Amelika</p> <p>(v) Konifelenisi ‘a e Hou‘eiki Memipa ‘o e Fale Alea fekau‘aki mo e Tupu Tokolahi mo e Fakalakalaka ‘i he teuteu atu ki he Fakataha G7 ISE-SHIMA, Tokyo, Siapani – ‘aho 26-27 ‘Epeleli, 2016</p> <p>(vi) Konifelenisi Faka-Fale Alea Fakamamanilahi ne fokotu‘u ‘e he Kautaha Fengaue‘aki Faka-Fale Alea fekau‘aki mo e Pangike ‘a Mamani mo e IMF, Washington D.C, ‘Amelika ‘aho 10 – 12 ‘Epeleli, 2016</p>
		<p>4. Fakamatala Pa‘anga ‘a e Pule‘anga Tonga ki he ta‘u ‘oku ngata ki he ‘aho 30 Sune 2015</p> <p>5. Lipooti Fika 01/2016: Komiti Tu‘uma‘u ki hono Fakafepaki‘i ‘o e Ta‘efaitotonu</p>

		6. 7. 8. 9. Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea ki he Vahefonua Niuafou
Fika 06	:	Ngaahi Me'a Makehe:
Fika 07		Kelesi

Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga.....	9
Lotu	9
Ui ‘a e Fale	9
Poaki.....	9
Me’a ‘a e Sea.....	9
Fakah Pal miá ne ‘osi totongi \$ kau ng ue na’e tuku kitu’a Tonga <i>Forest</i>	10
Ta’efiem lie kau ng ue tuku kitu’a he taha kau Poate Tonga <i>Forest</i>	10
Fakatau fakafoki mai \$1.1 miliona M keti ‘Utukalongalu ki he Pule’anga	12
Ava mai faingamalie ki he halanga vaka mei Hauai’i ki Tonga ni	13
Tokanga ki he fet ’aki fakamatala fekau’aki mo e kau ng ue tuku kitu’á	13
Kole ke ‘oange faingamalie kautaha fo’ou ke fakalele Tonga <i>Forest</i>	15
Fokotu’u ke ‘atita’i e ng ue ki he fakatau Tonga <i>Forest</i>	16
Tokanga ki he fakamahu’inga’i t e ahi he Funga Fonua	16
Fokotu’u ke ‘atita vaot ‘Eua pea l pooti mai ki Fale Alea	17
T nounou he aleapau mo e Poate Tonga <i>Forest</i> ki mu’a.....	18
Hoha’a ki he nunu’a kovi fakataha’i vaot t & Tonga <i>Forest</i>	18
Taukave Pule’anga ‘ikai ke t mate’i Vaot t ‘Eua ko hono fakamo’ui	19
Fehu’ia taimi fakamuimui hono ‘atita’i ng ue Tonga <i>Forest</i>	19
Fokotu’u ‘atita’i ng ue Tonga <i>Forest</i> & vaot t pea l pooti mai ki Fale Alea	20
Taukave ke fai ‘atita koe’uhi ko e tutu l kooti Tonga <i>Forest</i>	21
Lolotonga fai ng ue fakalao ki he tutu lekooti Tonga <i>Forest</i>	24
Fakah Pule’anga kuo pau ‘omai fakamatala ‘atita ki Fale Alea	24
Fakalea e fokotu’u ke ‘atita’i me’a felave’i mo e Tonga <i>Forest</i>	25
P loti’i ‘o tali fokotu’u fekau’aki mo e ‘atita’i Tonga <i>Forest</i>	25
Kole ke m l l Fale Alea uike kahaú ko e ngaahi folau ‘a e Pule’anga	26
Fokotu’u tuku ke lele pe ‘a e Falé.....	26
L pooti Fakata’u Potung ue T naki Pa’anga H Mai 2014/2015	28
Me’a e Sea.....	28
L pooti ‘a e Pangik Pule Fakafonua ‘o Tonga.....	29
Tu’u fakafiem lie tupu faka’ekonomika e fonua	30
Tu’unga e hikihiki he totongi koloa	30

Lelei e vakai ki he tu'unga 'i ai ngaahi n	30
Lelei mo e tu'unga 'i ai pa'anga ng ue ngaahi pangike.....	31
Tui 'ikai fen pasi fakamatala tupu faka'ekonomika & tu'unga totonu 'i ai e fonua	31
Fiema'u ke lahi uta koloa ki muli ka koe vaivai ivi fakapa'anga kakai	32
Tokanga 'alu pe ki 'olunga tu'unga totongi koloa	32
Koloa mahu'inga taha ko e ng ue ki muli hotau kakai	33
Ngaahi fakat t e Pule'anga ki he tupulaki tu'unga faka'ekonomika e fonua	34
Taukave mamafa koloa ko e 'ikai fakaiivia kau ngoue ke ngoue kae holo totongi	35
Anga hono fua mahu'inga koloa fakalotofonua	37
Tokanga ki he peseti totongi tupu totonu e ngaahi pangike	39
Fakah Pule'anga toki faka'asi <i>effective rate</i> e n he l pooti he kaha'u	39
Mahu'inga ke fakamatala'i mahino ngaahi pangike <i>effective rate</i> ki he kau n	41
Fehu'ia ngaahi 'inivesi Pule'anga he'enu pa'anga 'i muli	41
Tu'u 'a e lao kuo pau ki he pangike ke paaki/pulusi e <i>effective rate</i> he n	42
Tali Pule'anga 'oku vakai'i & muimui'i Pangike Pule 'u 'inivesi 'i muli	42
Kole ke fakapapau'i fai pau ngaahi pangike ke fakamatala'i <i>effective rate</i>	43
Tokanga lahi 'aupito ki he taimi 'oange ke fakamo'oni ai ngaahi n	44
Fakam l 'ia kau ngoue he langa hake sekitoa ngoue	45
Tokanga ki he ngali tu'u ta'eta'epau faingamalie uta hina ki Siaina	45
Tali Pule'anga kei fai fetu'utaki mo Siaina ke fakama'ala'ala t kunga uta hina ki ai	46
Fakalakalaka ki mu'a e tafa'aki ki he ngoue	46
Tokanga ki he tu'unga m lohi pa'anga Tonga.....	47
Mahu'inga ke fakatupulaki ng ue faka'ekonomika ke sai.....	48
Lahi ngaahi pole 'ikai lava ke mapule'i	48
Tokanga ki he lahi fakafalala Tonga he pa'anga mei muli	49
Kole 'oange faingamalie Pangike Siaina ke lele	50
Fakatonotonu ongoongo fekau'aki mo e Pangike Siaina	50
P loti'i tali Fakamatala Fokotu'u Ng ue Fakapa'anga Pangik Pule Fakafonua Tonga 2015 .	52
L pooti Fakata'u Potung ue T naki Pa'anga Tukahau mo e Tute	52
Ngaahi taumu'a ng ue Potunguae T naki Pa'anga H Mai	52
Ngaahi puke koloa na'e fakahoko he ta'u kuo 'osi	53
Founga faka'iletul nika ki he t naki pa'anga	53

Ola t naki pa'anga 2014/2015.....	54
Lahi koloa na'e hu mai ki he fonua ni.....	54
Tokanga pe na'e lava tanaki mai ngaahi mo'ua he kuohili.....	56
Fakafiem lie tu'unga ngaahi mo'ua he t naki tukuhau	56
Fehu'ia e koloa tapu na'e fakahu ta'efakalao he potu tahi Tonga	57
Fai p he Pule'anga honau lelei taha ke malu'i kau' fonua 'a Tonga	57
Tapou ke fakaafe'i m tia ki he teu faka'auha koniteina tapaka.....	58
Tapou ke fakam lohi'i mo fakafefeka'i ange malu'i kau'afonua 'a Tonga.....	61
'At pe mitia ke m t tonu he faka'auha koniteina tapaka	62
Mafai fakalao ke faka'auha 'aki koniteina tapaka	63
Kelesi.....	65
Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga	66

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Pulelulu, 24 ‘Akosi, 2016

Taimi: 1000–1010 pongipongi

S tini Le’o: Me’a mai e ‘Eiki Sea e Fale Aleá.

‘Eiki Sea: K taki ‘o fai mai e lotu ‘a e ‘Eiki.

Lotu

(Pea na’e hiva’i kotoa ‘e he Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea, ‘a e Lotu ‘a e ‘Eiki)

‘Eiki Sea: M 1 . K taki Kalake ‘o fai mai ‘etau tali uí.

Ui ‘a e Fale

Kalake T pile: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, ‘Eiki Pal mia mo e Hou’eiki Minisit e Kapinetí. Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga e Hou’eiki N pele ‘a ‘Ene ‘Afió ‘uma’ e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí kae ‘at ke fakahoko e ui e Falé ki he pongipongi ni, ‘aho Pulelulu 24 ‘Akosi, 2016.

<001>

Taimi: 1010-1020

(Hoko atu Tali Ui)

Kalake T pile: ‘Eiki Sea kole ke u toe fakaongo mu’a.

‘Eiki Sea: M 1 .

Kalake T pile: ‘Eiki Minisit ki he Pa’anga H Mai mo e Tute, ‘Eiki Minisit Fefakatau’aki, Ng ue ‘a e Kakai, Polisi, Pil sone mo e Ng ue Tamate Afi, ‘Eiki N pele Tu’ilakepa, M teni Tapueluelu, S miu Kuita Vaipulu. Sea ko e ngata’anga e tali ui e Fale ki he pongipongi ni.

Poaki

Ko e ‘Eiki Minisit ki he Ng ue Fakalotofonua ‘oku kei hoko atu ‘ene poaki folau. Pea ‘oku poaki folau mo e ‘Eiki Minisit Mo’ui. Toenga ‘o e Hou’eiki M mipa ‘oku ‘ikai ke tali honau uí ko e tuí ‘oku nau me’a t mui mai p . M 1 ‘Eiki Sea.

Me’a ‘a e Sea

‘Eiki Sea: M 1 . Tapu mo e ‘Afió ‘a e ‘Otua Mafimafi ‘i hotau lotolotonga. Fakatapu foki ki he ‘Ena ‘Afió, Tupou VI ko e Tu’i ‘o e ‘Otu Tonga kae ‘uma’ ‘a e Ta’ahine Kuini, Kuini Nanasi Pau’u kae ‘uma’ ‘a e Fale ‘o Ha’a Moheofo. Tapu foki ki he Pal mia kae ‘uma’ ‘a e Tokoni Pal mia mo e Hou’eiki Kapineti. Fakatapu foki ki he Hou’eiki Fakafofonga N pele e Fonua kae

‘uma’ ‘a e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Hou’eiki m l ‘aupito ho’omou laum lie lelei ki he pongipongi ni pea m l e kei fakakoloa ‘a langi ‘o tau a’usia ‘a e pongipongi faka’ofa’ofa ko eni. Tau ‘amanaki p e pehepeh ai p ki he uike ni ke lava ‘etau k toanga mo e Minisit Ngoue he uike ni. Pea Hou’eiki ko ‘etau ‘as nita p ena. ‘Oku ‘i ai foki e l pooti ‘a e ‘Eiki Minisit T naki Pa’anga ... koe’uh he kapau ‘oku ‘i ai ha ... ‘Eiki Pal mia? Me’a mai.

Fakah Pal miá ne ‘osi totongi \$ kau ng ue na’e tuku kitu’a Tonga Forest

‘Eiki Pal mia: Tapu atu ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea kae ‘uma’ ‘a e toenga ‘o e Hou’eiki e Fale Alea kau fai atu mu’a ‘eku fakahoha’a. ‘Eiki Sea na’e, neongo na’e ‘ohake ‘aneafi ‘a e ta’efiem lie ‘a e ni’ihi ko eni ne tuku ki tu’a mei he kautaha ko eni e *Tonga Forest*, pea na’e fakakaukau e motu’a ni kuo fai p e fiem lie ka ko eni ‘oku fai mai p ‘a e hoha’asi ‘a e motu’a ni ‘i he *issue* ko ia ka ‘oku ou, ka ko u loto p mu’a Sea ke u ‘oatu p ha ki’i fakamatala na’a tokoni ... Ko e kautaha foki ko eni ‘o hang ko e fakamatala kuo tau ‘osi fanongo ki ai na’e ‘osi tu’u ia he tu’unga ko ke t puni, he na’e ‘ikai p ke toe ‘i ai ha silini ‘a e Pule’anga ia. Ko e mo’ua ko eni ‘o e kautaha ia ‘oku 4 miliona ‘i he Pangik Fakalalakala na’e ‘ikai p ke toe lava ia ke totongi. Pea tukukehe ia ko e ‘ tu’unga ko na’e ‘i ai ‘a e ngaahi naunau ko ‘oku fai ‘aki e ng ue, tu’unga mo ia na’e tu’u ia he tu’unga he ‘ikai p toe lava ‘o ma’u ha pa’anga ia ke kumi ‘aki ha m sini. Fe’unga leva mo e h mai ‘a e kautaha ko ‘a Nu’usila ko eni ‘o nau, ‘o totongi e mo’ua. ‘Ikai ke ngata p hono totongi e mo’ua ka na’a nau toe pal mesi mai te nau hanga ... fakatatau ki he fokotu’utu’u te nau toe t ha, t e ngaahi, ‘a e t ‘akau ‘i he ngaahi me’a ko eni ne ‘osi *harvest* pea ‘ikai ngata ai, kumi mo e ngaahi naunau. Ko u tui ko e me’a ‘oku mahu’inga heni ko e l unga foki ko hono tuku kinautolu ki tu’a. Ko e h mai ko eni ‘a e kautaha ko eni ko e kautaha fakakom siale. Pea ko e taumu’a e kautaha fakakom siale ke ma’u ha tupu. Tau faka’uta ange ki he h mai ‘a e kautaha ko eni kuo pau ke nau fai honau lelei taha ‘i hono fokotu’utu’u ‘o e founa ng ue ke ma’u e silini ‘oku mole. M l ‘enau mai ‘o totongi e fu’u mo’ua ko eni. Ko ia ‘i he anga ko ‘o ‘enau fakakaukau, nau peh kuo nau hanga ‘o vakai’i k toa e kau ng ue ‘oku ‘i ai e ni’ihi ‘oku totonu ke tuku ki tu’a.

Sea, ‘osi ‘oange p ‘enau, ‘oku ‘i ai p e *package* fakatatau ki he ‘enau aleapau. Mahalo kuo ‘osi ‘oange p ‘enau silini ko ia. Ko ia ‘oku ou peh p ‘oku mahu’inga p ia ke tau fakakaukau’i ‘a e me’a ko eni he ko e h mai ‘a e kautaha muli ko eni ‘o nau kau ki hono fakalele e kautaha kuo pau ke nau fai honau lelei taha. ‘Oku ou tui ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ta’e’ofa ia ai. Pea ‘oku ‘ikai ke u tui au ‘oku ‘i ai ha ‘uhinga, ko ‘enau taumu’á ‘anautolu ia ke ng ue’i ‘a e vaot t ko eni ke ma’u ha tupu ke t e mo’ua. Ko ia ‘oku ou, neongo ‘oku tau faka’ofa’ia ‘i he mole ‘o e hang ‘oku ‘omai ‘oku peh ‘oku mole e ng ue ‘oku ‘i ai mo ‘enau ngaahi n mo e ngaahi me’a, ‘oku mo’oni ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha taha ia te ne ta’eongo’i, ‘oku tau ongo’i k toa p ‘e tautolu ‘a e me’a ko ia ka ko e anga eni ‘o e fakakaukau ‘a e kautaha ko eni ‘oku nau mai ‘o fakalele ...

Ta’efiem lie kau ng ue tuku kitu’a he taha kau Poate Tonga Forest

Sea ko e, ko e l unga ko ‘oku ‘omai ‘oku toe fakakau mai ai mo e me’a kehe ia. ‘Oku ‘i ai mo e tokotaha ia ‘oku nau hanga ‘e nautolu ‘o l unga’i fakahangatonu mai p ki he motu’a ni fakamamafa’i p ko e h e ‘uhinga na’a nau to e hanga ai he me’a ‘o fakakau e tokotaha ko eni. Pea ‘oku ‘ikai ke u fie lave, Sea nau ‘osi ‘oatu, na’a ku kole atu p he pongipongi ni ke ‘omai ha ki’i faingam lie pea na’e hanga ai ‘e he Feitu’u na ‘o ‘omai e faingam lie, ke u fakamatala kiate koe ‘a e loloto ‘o e me’a ko eni. ‘Oku ‘ikai ke fiem lie nautolu ki he tokotaha ko eni he ko e tokotaha ko eni ia ‘oku ‘osi ‘i ai hono ngaahi l kooti ‘o’ona ‘oku hoko he fonua ni. Pea ko e ‘uhinga

ia 'oku nau mamahi ai. Pea na'a nau peh 'e nautolu ia ko e ngaahi maumau na'e hoko 'i he kuohili ko e ng ue 'a e tokotaha ko eni ka ko 'ene fehu'i, ko e h e me'a 'oku 'omai ai 'a e tokotaha ko eni ke ha'u 'o kau he, 'i he kau ng ue? Sea pea mo e anga ia ko 'eku fakakaukau ki he me'a ko eni 'oku 'ikai ke ngata p 'enau mamahi 'a kinautolu ia 'i hono tuku nautolu ki tu'a, 'oku nau toe mamahi nautolu hono fakah mai 'a e tokotaha ko eni he 'oku 'ikai p ke nau, 'oku hoha'a e kakai ia. Pea ko ia 'oku 'i ai 'eku tokanga ki he me'a ko eni 'Eiki Sea. Pea nau 'osi 'ave p 'eku fakatokanga ki he kau Minisit , ui 'emau fakataha ... Mou tokanga ki he me'a ko eni he ko e me'a ko eni 'oku hangehang p 'oku tau toe foki p ke tau toe luelue mai p he hala tatau na'a tau ha'u ai he kuohili 'a eni ia ko eni 'oku lolotonga hoko he fonua ni he taimi ni, he 'oku 'ikai ko e me'a p ko eni. 'Oku tau feinga atu 'i he ni'ihii 'i he'etau fakakaukau lelei mo fakapotopoto ko e founa eni te tau tokoni 'aki ki he langa hake hotau fonua, pukepuke e ngeia mo e molumalu 'o e Fale 'o e Tu'í ka 'oku 'ikai ke 'asi mai ha faka'ilonga 'oku tau ng ue ki mu'a he 'oku 'i ai e ngaahi me'a 'oku ne hanga 'o fakafe' tungia'i kitautolu. Ko e h mai 'a e tokotaha ko eni 'oku ta'efakafiem lie ki he anga 'o e fakakaukau 'a e kakai.

Pea ko ia Sea 'oku ou, 'o hang ko e me'a nau fakahoha'a ai ki he Feitu'u na 'aneuhu, 'oku ou ongo'i lahi 'a e me'a ko eni he 'oku 'ikai ke ngata p 'i he'enau ta'efiem lie 'a kinautolu 'i hono tuku kinautolu ki tu'a, toe ta'efiem lie p nautolu he sio ki he sino ko eni 'oku 'ikai ke nau toe fie ma'u ke 'asi e tokotaha ko eni 'i he fo'i loto Pule'anga p ko ha fa'ahinga ng ue poate 'a e Pule'angá. Pea 'oku 'i ai 'a e, 'eku tokanga ki he hoha'a ko ia 'a e kakai pea nau 'oange ki he, tufa ange p ki he kau Minisit 'a e ngaahi me'a, 'oatu mo e ngaahi fakamatala, kuo u vakai hifo ki he fakamatala ko ena, ko e maumau lahi na'e fai ki he fonua ni. 'Oku tau kei t 'e he Poate 'Uhila mahalo p 'oku kei toe 'oku fiha miliona ko e 'ave ki he tokotaha ko ení, na'a nau hanga 'o 'oange. Nau mai 'o 'ave e koloa 'a e Pule'anga, 'osi ko iá pea ko hono fakafoki mai, totongi atu mahalo mo e uofulu tupu miliona pea 'oku ...

<009>

Taimi: 1020-1030

'Eiki Pal mia: Tau kei t e me'a ko iá 'oku te'eki ke 'osi 'o a'u ki he 'aho ni. 'Ikai ngata aí, na to e nau ta ke tu'uaki 'a 'Atalanga. Me'a m lie hono fakatokanga 'i 'o ta'ofi, pea 'oku 'ikai ke to e lava e me'a ko iá. Ko e tokotaha ko ení ko ia 'oku ne pule faka'aufuli ki he koloa 'a e Tu'i ko eni kuo unga fonuá. Ko ia 'oku ne pule'i k toá. A'u ki he 'aho ni 'oku ne kei pule'i p neongo kuo hala 'a e Tu'í. Pea kuo 'osi 'ave e fakamo'oni ko iá ki he Sea e Fale Aleá. Pea kiate au 'oku fakaloloma e me'a ko eni 'oku hokó. Ko e 'api ko ena 'e 2 he mat tahi ko , hala tahí, na 'osi naua ke tu'uaki. Pea u kole ki he Minisit ko ení, fai ha ng ue ki he me'a ko ení ke ta'ofi. Pea fai 'emau tu'utu'uni ki ai e Kapinetí, pea 'ave e tohi 'o ta'ofi.

Ka ko 'eku 'uhinga 'eku lave ki aí Sea, 'oku mamafa ki he motu'a ni e me'a ko ení. Mamafa ki he motu'a ni e me'a ko ení. Ko e me'a ko ení fuoloa 'eku ng ue ki ai e motu'a ni. Na'a ku kau he feinga'i ke ta'ofi 'a 'Atalanga. Na'a ku kau he hopo ko iá, pea koe hopo ko iá 'oku te'eki ai ke 'osi 'o a'u ki he 'aho ni, te u fakah atu kiate kimoutolu, 'oku kei nofo e me'a ko iá he 'aofinima e Fakamaau'angá. Fai e tu'utu'uni e Fakamaau ki ai. Pea ko 'enau tu'utu'uni mai kiate aí, 'alu ki he 'Ene 'Afió, fakah ki ai 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'etau hopó, tu'utu'uni 'a e Fakamaau. Pea 'oku te'eki ke u 'alu au ki he Tu'í fekau'aki mo e 'api ko ení. Ko ia 'oku ou fie vahevahe atu kia moutolu

‘Eiki Sea, pea mo e Hou‘eiki mo kimoutolu kau Fakafongá, ‘a e mamafa ‘o e me‘a ko eni ‘oku hoko hotau fonua ni.

Pea ‘oku ou kole fakamolemole atu na‘a peh ‘oku ou hanga ‘o fakahoha‘asi kimoutolu, ka ‘oku ou ongo‘i lahi ‘e au e me‘a ko eni ‘i he, he ‘oku ongo ki he kakai e fonua ni, te nau hanga ‘o to e, fakatokanga‘i mai ‘oku tau to e hanga p ‘e tautolu ‘o to e puke mai e kakai ko eni ke mai ‘o kau ‘i hono fakalele e ... ko ia ‘oku ou ‘oatu p ki‘i fakamatala ko eni ki he ni‘ihi ko ena na‘e ta‘efiem lié, ko ena ‘oku ‘atu p ho‘omou s niti, pea ko u kole fakamolemole atu kia moutolu ko e lelei tahá eni na‘e ala fai ‘e he kautahá, ke fetongi kimoutolu, ko e ‘uhingá p ‘oku nau fie ma‘u ‘e nautolu ke mo‘ui e kautahá pea longo mo‘ui koe‘uhí ke ma‘u ‘a e silini ‘enau pa‘anga ko eni ‘oku fakamolekí, pea ko e anga eni ‘enau lelei tahá. ‘Ikai ke to e lava e motu‘a ni ia ‘o fai ha ng ue ki he me‘a ko eni. Ko hoku mafaí ‘oku ngata p ia pea ‘oku fakah p ia ki he Minisit . Pea ‘oku fai p Minisit hono lelei tahá hang p ko ‘eku fakamatala. ‘Ikai ke tau to e lava ‘o fai ha me‘a, ko e kautahá e ‘oku nau mai nautolu ke fakalelé, pea ko honau lelei tahá p eni ko e kumi e kau ng ue.

Lord Tu‘iha‘angana: Sea, ke ki‘i fehu‘i atu p ki he Pal miá k taki he poini ko iá k taki ‘Eiki Pal mia. Tapu mo e Feitu‘u na ‘Eiki Sea, tapu mo e Hou‘eikí.

‘Eiki Sea: Me‘a mai ‘Eiki N pele.

Lord Tu‘iha‘angana: Kapau ko iá ‘oku ke peh , ‘ikai ke to e ai ha fili ko e fili p ia ‘a e kautahá, ‘a eni ko na‘e fai ki he kau ng ué. Pea kapau ko e h leva ha to e me‘a ‘e fai ki he me‘a na‘a ke me‘a ki aí, kapau ko e fili ia ‘a e kautahá, ko e tokotaha ko ena na‘a ke toki me‘a ki aí, ‘oku nau fiema‘u ia ‘e nautolu ke nau ng ue. ‘A ia ‘oku mahino he‘ikai pe ke to e lava ha me‘a ‘o fai ki ai. Kapau ko e fili ia ‘a e kautaha ko ená ke nau ng ue‘aki ‘e nautolu ‘a e tokotaha ko ia ko ena na‘a ke toki me‘a ki aí. M l Sea.

‘Eiki Pal mia: Ko ia, ko e, fakam l atu. Ko e anga ia ko e femahino‘aki ko ‘etau kautaha ko mo ‘etau kautaha ‘i Tongá ni ke nau feng ue‘aki. He ‘ikai ke peh ke matu‘aki tukuange p ki he kautaha ‘i Tongá ni ia ke nau hanga ‘o fakalele. ‘Oku ‘i ai mo ‘enau tokanga mai ‘a nautolu ia he ko ‘enau pa‘anga, ke ‘omai mo ‘enau fokotu‘utu‘u ‘o fakakau mai ki h ko e ‘uhingá kae lava e kautahá ‘o lele ke mo‘ui. Ka ‘oku mo‘oni ho‘o me‘á. ‘Ikai ke to e ai ha‘a tau lau ‘e fai ki ai kapau ko e anga ‘enau fokotu‘utu‘u ‘a kinautolu ko h ha‘atau to e me‘a ‘e fai ki ai.

‘Eiki Sea: ‘Io, kuo u tui mahalo ko e Hou‘eiki, tuku p ki he kautahá ke nau fili ‘enau kau ng ue mo me‘a, ke nau fakalele ‘enau ng ué, ka tau foki mai ki he ... ‘Eiki N pele? ‘Eiki Minisit ?

Fakatau fakafoki mai \$1.1 miliona M keti ‘Utukalongalu ki he Pule‘anga

‘Eiki Minisit T naki Pa‘anga H Mai: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea, Tapu ki he Pal miá peh foki ki he Hou‘eiki ‘o e Falé. Sea, tu‘u hake p he pongipongi ni ke fakahoko atu ki he Falé, ke mea‘i he Falé, na‘e fakamo‘oni he pongipongi ni he 9 ‘a e aleapau ‘a e Pule‘angá pea mo e Kautaha ko e *Pacific Timber*, ki hono fakafoki mai ia e m keti ko eni, ‘Utukalongalú mei Vava‘ú ‘a ia na‘e ma‘u he kautaha ko eni, ke fakafoki mai ia ki he Pule‘angá. Pea, Sea ko e ng ue ko eni, puiuitu‘a ki he ng ue ko eni, ko e koloa foki ia ko eni ‘Eiki Sea na‘e tuku ia ki tu‘a ‘i he 2008, ‘a ia na‘e pule‘i foki ia mei tu‘a ‘o ma‘u he kautaha ko eni. Pea talu mei he ngaahi ta‘u ko iá, mo hono toki fakatokanga‘i he Pule‘angá ko e m keti ia ko e m keti ko e tokoni ‘a e kautaha ‘a ‘Iulopé,

ki he kakai 'o Vava'ú, pea kamata leva 'a e feng ue'aki mai mo e feinga ke fakafoki mai. Pea ko u tui ko e palopalema na'e hokó ko e palopalema fakas niti. Ko e mahu'inga ko na'e tu'uaki, fai e alea ki ai 'o fai e felotoi ko ení, ki he kongá ko 'oku tu'u ai e m keti 'Utukalongalú, kau ai pea mo e ongo ki'i m keti fo'ou he tafa'akí , kau ai mo e kongá ko eni 'oku fakalele ai e *Digicel* ko he taimi ni. Ko e mahu'inga ki he 'elia ko ení Sea, ko e 1.1 miliona, pea ko e mahu'inga ia ko 'oku fai e felotoi ki hono fai e fakafoki mai ko ení pea 'oku ou fiefia p ke fakahoko atu kuo lava e ng ue ko iá, ke fakafoki mai ki he kakai 'o Vava'ú, pea peh ki he kau ngoué foki. Pea 'oku ou tui 'e kamata leva ke ng ue 'a e Minisit Ngoué ki hono fokotu'utu'u ke hoko atu e feng ue'aki mo e kakai Vava'ú.

Na'e 'ikai foki ke lava ia 'e he kakaí ia 'Eiki Sea, ke nau totongi ia 'a e totongi m keti ko ki he kautaha ko ení, pea ko e kau ia he me'a'ofa 'a e kautaha ko ení 'i he alea ko na'e faí, ko e mo'ua ko na'e te'eki ai ke totongi angé ki he 'enau ng ue'aki e m keti ta'etotongi, kau ai p ia he lau ki he mahu'inga ko eni na'e fai ai 'a e femahino'aki pea mo e felotoi ki ai. Ko e ng ue, 'i ai p mo e 'amanaki 'a e Pule'angá ki he toenga ko 'o e 'elia ko ení, 'a ia te u peh p 'Eiki Sea, ko e fofonga eni ko 'o Vava'ú 'a e fo'i kongá k toa ko ia 'oku lele 'o a'u ki he tafa'aki ko eni 'oku tu'u ai e ANZ, hifo hifo ki lalo ki he m keti, ke fai ha, 'oku 'i ai p femahino'aki 'e hoko atu e feng ue'aki ko ení ke lava 'o to e fakafoki k toa mai mo e kongá ko eni ki he Pule'angá, 'i he ta'u 'e 2 ko eni ka hokó. Ko e ng ue fakapepá ke fakakakato'aki e lisí 'oku fakakakato p ia he kau ng ué. Pea ko e ongoongo fakafiefia ia ki he kau ngoue 'o Vava'u Lahí ko honau m keti eni kuo foki mai pea 'oku ou tui ko e totongi ko eni 'e 'oange he m keti he taimi ni ki he kau ngoué 'e ma'ama'a 'aupito, ke faka'ai'ai kinautolu ke malangalanga foki e ngoué 'Eiki Sea.

Ava mai faingamalie ki he halanga vaka mei Hauai'i ki Tonga ni

Ko e taha e me'a 'Eiki Sea na'e lava atu pea mo e 'Eiki Minisit Ngoué ki hono hopoki e vaka 'o e kautaha ko eni ko e *Matson*. 'A ia ko e kautaha vaka fo'ou eni 'oku nau 'omai e halanga vaka fou ki Tongá ni. 'A ia 'oku lele hangatonu ia pea mei *Hawaii* ki Fisi pea peh ki Tongá ni. 'A ia ko e, 'oku lava e lele ia 'a e vaka ko ení 'e lele ia, ko e uike 'e 2 kotoa p Sea, 'oku tau mai ki Tongá ni 'a e koloa mei 'Amelika pea ko e m keti lahi eni ki he fonua ni pea mo e tapuaki lahi ki he ... tautautefito ki he fua e fonuá ke lava 'o fai ha ng ue ki ai ke lava ke fakafonu e vaka ko ení. Pea ko e fakalotolahi ia ki he kakaí, he 'oku mahino mai ko e fu'u m keti ko eni 'i 'Ameliká he 'ikai ke tau lava tautolu 'o feau, 'a 'enau fie ma'u ki he ngaahi me'atokoní kae 'uma' e ngaahi koloa pea mei Tongá ni. Ko ia p ki'i ongoongo Sea 'oku 'oatu he pongipongi ni ...(kovi e ongo)... M 1 .

'Eiki Sea: M 1 'Eiki Minisit e, pea 'oku tau tui p , 'e sai p hono ta'etotongi e ... he to e totongi atu he kau ngoué, he kuo 'osi fe'unga p silini na'e 'atu 'o fakatau'akí. He na'a nau ma'u 'e nautolu ia mahalo na'e 2 kilu p pe na'e 3 kilu, ka ko ena ... fu'u silini lahi ena ia 'oku 'oatu pea m 1 p kuo foki mai e me'á ki he kau ngoué. M 1 'aupito Hou'eiki Kapineti e ng ue lahi, kuo foki e me'á ki Vava'u. 'Eiki N pele me'a mai.

Tokanga ki he fet 'aki fakamatala fekau'aki mo e kau ng ue tuku kitu'á

Lord Nuku: Tapu atu ki he 'Eiki Sea kae 'uma' e 'Eiki Pal miá mo e Hou'eiki Kapinetí. 'Eiki Sea, ko e fakah ko 'oku fai he motu'a ni koe'uhí ko e me'a ko 'oku hanga 'e he 'Eiki Pal mia 'o tuku mai he pongipongi ni 'o fekau'aki pea mo e me'a na'e fai ki ai e hoha'a 'aneafi. 'Eiki Sea, ko e natula foki e Fale ni ia 'Eiki Sea ko e 'oatu p ha fakakaukau pea mo ha fokotu'u pea tuku ki

h , pea 'ikai ke 'i ai ha me'a ia 'e fai. Ka 'oku ou fakam l ki he Pal miá he pongipongi ni 'oku ne hanga 'o fakahoko mai na'e fai e ng ue ki ai 'Eiki Sea. Ki he me'a ko na'e fai ki ai e hoha'á. Ko e me'a ko ki he kau ng ué 'Eiki Sea, ko e ongo fo'i me'a kehekehe 'e 2 'a e kau ng ué pea mo e kautahá. Ko e 'uhinga ko na'e loto mamahi ai 'a e fakahoko mai ko 'aneafi, 'a e fakahoko ko na'e fai ko mei he Pule'angá 'Eiki Sea, he na'e fakahoko mai 'oku 'ikai ke 'i ai ha kaunga 'a e tokotaha ko ení ki he kautaha ko ení. 'Osi ... na'e hanga he 'Eiki Minisit 'o fakahoko mai 'oku 'ikai ke ai ha'ane kaunga ia 'a'ana 'e taha m t ...

<003>

Taimi: 1030-1040

Lord Nuku: Ko e pongipongi ni ko e tokotaha eni 'oku ne hanga 'o pule'i 'a e kautaha ko eni 'i Tonga ni. Ko e me'a ia na'e 'uhinga ki ai he na'e 'ikai fai ha lave ia ki ai 'Eiki Sea, ka ko e pongipongi ni 'oku mahino mai eni ko e me'a ko na'e fakahoko mai 'e he 'Eiki Minisit ki he Falé 'oku 'ikai ko e mo'oni ia.ki he Fale ni.

'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule'anga: Fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule'anga: M l Sea. Tapu ki he Feitu'u na Sea, kae 'uma' ho Fale 'eiki. Ko e Kautaha ko eni ko e kau Tal kita pea meihe Kautaha ko eni 'i Nu'usila. Ko e motu'a pule 'i he kautaha ko ení ko e motu'a ko Peni Veá 'oku 'ikai ke pule 'a e tokotaha ko eni 'oku fai 'a e tukuaki'i ki ai. Ko 'enau 'omai ha tokotaha ke fale'i kiate kitautolu ko e me'a p ia 'a e kautaha. Ka ko e fa'unga ko 'o e kautaha ko Peni Veá 'oku pule 'i Tonga ni. M l 'aupito.

Lord Nuku: M l Sea. Ko u tui p au ki he me'a na'a ne me'a mai 'aki 'aneafi, na'a ku tui p au ki ai 'aneafi pea ko e me'a 'oku ne me'a mai 'aki 'i he pongipongi ni, ko u tui p au ki ai. Ko e me'a ko na'e fakahoko mai ko 'e he 'Eiki Pal mia, ko e tokotaha eni ko e 'uhinga ia 'eku toe fakahoha'a ki ai ko e fo'i me'a kehekehe 'a e kau ng ue pea me'a kehekehe 'a e kautahá. Ko e me'a ko 'oku lave'i 'e he motu'a ni ki he kautaha, na'e 'ikai ke u fie lave au ki ai. Ko e kautaha ia ko eni hang kiate au ko e kautaha ia 'oku l sisita ia 'i *Vanuatu*. Pea 'oku 'i ai 'a e ngaahi natula ia 'o e pisinisi ko iá, ka 'oku fakahoko mai p ko e kautaha fakakom siale. Ko e fema'uma'u 'akí leva 'oku fehalaaki Sea. Kautaha Nu'usila lesisita 'i Vanuatu, pea 'oku fet 'aki kehekehe leva ...

'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule'anga: Fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Sea: Fakatonutonu mai 'Eiki Minisit !

'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga: Ko e kautaha ko 'oku fai 'a e aleapau mo kinautolu ko e *Trust* 'oku lesisita 'i Nu'usila. M l 'aupito.

Lord Nuku: M l Sea. 'Oku ou toe tui p au ki ai kapau ko e me'a ko eni 'oku ne fakah mai ko e *Trust* ko ia 'oku lesisita 'i Nu'usila. Ka ko e anga ia 'a e me'a ko eni 'oku ou ma'ú, ka ko e me'a ko 'oku ou tokanga atu ki ai Sea, na'a ku tokanga ki he kau ng ue he na'e l unga mai 'a e kau ng ue 'o fakahoko mai ko e ngaahi tu'utu'uni ko na'e 'oange kia nautolu. Pea ko e me'a ia 'oku

fai atu ki ai 'a e hoha'a ia kei nofo p 'a e kau ng ue, 'ikai ha toe faingamalie hang p ko e me'a ko eni na'e me'a mai 'aki 'e he 'Eiki Pal mia. 'Oku faka'ofa!

'Eiki Sea: Ka ko ena 'Eiki N pele ko ena na'e 'osi fakahoko mai p na'e 'i ai 'enau ki'i *package*. 'Oku 'ikai ke nau fiem lie ai?

Lord Nuku: Ko e *package* ko ia Sea, ko e uike 'e ua, ka ko e kakai ko eni he na'a ku 'uhinga p au ia p na'e toe lava ke 'ave nautolu ke *transfer* 'o fakatatau ki he fo'i aleapau ko na'a nau fai.

'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule'anga: Sea, kapau 'e laum lie lelei p 'a e Hou'eiki, ka u ki'i tokoni atu.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule'anga: M l 'aupito. 'Oku ou kole p ke 'oatu p 'a e ki'i fakamatala ko enfa'a tokoni p ki he *issue* ko eni 'oku tokanga ki ai 'a e Hou'eiki.

Kole ke 'oange faingamalie kautaha fo'ou ke fakalele Tonga Forest

Na'a ku talanoa pea mo e pulé na'a nau tokanga lahi 'aupito kinautolu ia ki he fo'i founa ko na'a nau fakahoko koe'uhi kuo 'osi mahino p 'e 'i ai p 'a e ngaahi ta'efiem lie. Mahino p foki ko e kautaha ko eni 'oku kom siale he taimi ni. Ko e fakamatala ko eni na'e ma'u 'e he motu'a ni, na'e 'oange p 'a e fo'i m hina 'e taha 'a e tohi fakatokanga. Pea 'osi ko iá na'e 'i ai p mo e ki'i *severance package* ki'i s niti 'oku 'oange k na'e m hina taha p 'a e ki'i s niti na'e 'oange. Na'a nau tokanga 'aupito ke talanoa mo kinatolu mo fakah kia kinautolu 'a e 'uhinga ko e taimi ni 'e fakakom siale pea ko e anga ko 'enau sio ki he kau ng ue ko 'oku fiema'u ke kamata 'aki 'a e kautaha he taimi ni 'oku fe'unga p 'i he toko 63 ko eni 'oku lolotonga 'i ai he taimi ni, 'o kamata ai. Ka kuo pau p foki ke fakalahi 'a e kau ng ue ia ki he tu'unga ko na'e lolotonga 'i ai pea 'e 'alu 'o tokolahie ange. Ko 'eku sio vaivai 'a e motu'a ni Sea, ke tukuange mu'a ha faingamalie 'a e kautaha ke nau lava 'o fakaakeake, he ko e tu'u he taimi ni ko e 'uhinga ia foki 'oku mou mea'i p . Tukuange hanau faingamalie ke fakaakeake. Ko e kau tama ko eni na'a nau ng ue ai, ko u tui au 'e 'i ai 'a e fo'i tu'unga ia pea 'alu hake pea fai mo e t 'o e vaot , 'i hono toe t fo'ou. Ko u tui 'e fiema'u p kinautolu ia 'i he kaha'u 'i he'ene tu'u ki he kaha'ú. Ka ko e tu'unga ia 'oku 'i ai he taimi ni. Ko e tu'unga 'oku 'i ai he taimi ni ko e ki'i tu'unga fakaakeake eni Sea, 'oku 'i ai. Ka 'oku ou 'amanaki au ia 'e tokolahie 'aupito ange. Na'a mo e liunga ua 'a e kau ng ue he taimi ni 'ene tu'u ko ki he kaha'u, he ko e 'uhinga p ia Sea. M l 'aupito.

Lord Nuku: 'Eiki Sea, tuku p mu'a 'Eiki Sea 'omai p ha ki'i faingamalie ke u ki'i lave atu p ki he kau ng ue koe'uhi kau toki lave hifo ki he vaot . Ko e 'uhinga ko na'e fai ki ai 'a e fakakaukaú 'Eiki Sea, p 'oku 'ikai ke lava 'e he...ko eni kuo nau fetu'utaki ki he 'Eiki Pal mia, ke to e 'i ai ha fo'i founa koe'uhí ko e kakai ko eni, he ko e kakai eni 'o e fonua. Ko e me'a ko eni 'oku fakahoko mai he taimi ni, ko e tu'unga p ia na'a nau l unga ai Sea. Pea kapau 'oku peh 'e he Hou'eiki Minisit pea mo e Kapineta ko e tonú p ia. 'Ikai ha toe ...ko e 'uhinga p 'a e tautapa atú p 'oku toe 'i ai ha founa koe'uhi he 'oku 'i ai 'a e motu'a ai na'e ng ue 'i he ta'u 'e 17 pea fakahoko atu p 'i he 'aho 'e ua. Ko 'ene ngaahi *commitment* na'e fai ko 'o fakafalala ki he'ene ng ue, 'osi kotoa 'a e kau ng ue pea na'e 'uhinga peh Sea, ka ko 'ene tu'u foki he taimi

ni, ko 'etau me'a p 'oku fai ko e talatala atu p pea mahalo ko e fo'i panatolo p 'e 'omai. Pea ko e 'uhinga p ia 'oku fai atu ai 'a e talatala ia, ko e fatongia p ia 'o e mahaki ke talatala, ko e faito'o ko e me'a ia 'a e toket . Pea ko eni 'oku 'omai 'a e fo'i panatolo, langa'ulu panatolo, langa kete panatolo, ha fa'ahinga me'a p pea 'oku 'uhinga peh ko e 'uhinga 'a e talatala atu na'a 'oku to e 'i ai ha fo'i'akau 'e taha koe'uhi ke fai 'aki 'a e fakafiemalie.

'Eiki Sea, ka ko e tuku kotoa p 'a e me'a ko ia he ko eni kuo fakahoko mai mei he Pule'anga ia ko e me'a ko na'a nau tuku ai ko kitu'a kinautolu ko e tonu p ia mo e *package* mo e me'a k toa. Ka ko e 'uhinga ko 'enau l unga mai pea ko e 'uhinga ia hono tuku kitu'a Sea.

'Eiki Sea, ko e me'a ko 'oku fakaloloma ki he motu'a ni ia fekau'aki pea mo e vaot t Sea. Hang ko e talamai ko e 'ai ke toki mai 'a e kakai 'o t Sea. Talu hono *harvest* 'o e vaot ko eni Sea, pea mo hono t 'o a'u mai ki hono tu'unga fakatau k o eni. Ko e ngaahi 'akau ko eni na'e t ai hang na'e fakahoko mai ko e 'ai *furniture* mo e me'a, na'e 'osi palani p ia ke t ki mu'a.

'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule'anga: Fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Sea: Fakatonutonu mai 'Eiki Minisita!

'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule'anga: 'Ikai ke u lave'i 'e au Sea, p na'e fai 'a e t fakamuimui 'anef ? Ka ko e fakamatala ko eni 'oku ma'u he taimi ni pea mo e fakafuofua ko na'e 'omai ki he motu'a ni. Ko e s niti ko 'oku fiema'u ke t 'aki ko 'a e vaota, 'oku lau miliona mo ia, pea na'e kau mo ia 'i he me'a na'a mau alea'i, pea na'e mai p 'a e kautaha 'o faitaa'i mei 'olunga 'a e vaot pea na'a ku 'osi sio ai. Ka ko hono mo'oni Sea, ko e ng ue ko eni ki hono t 'o e vaot he ko e fu'ung ue lahi ia 'oku fiema'u ke fai koe'uhi he na'e 'ikai ke hokohoko hono t mai. Kapau na'e to'o p pea t , to'o p pea t ko e pehe ni ia kuo 'osi, he 'ikai ha to e fiema'u ha fakamole ki ai ka ko e tu'unga ia 'oku 'i ai he taimi ni. M l 'aupito 'a e fehu'i.

'Eiki Sea: 'Eiki N pele.

Fokotu'u ke 'atita'i e ng ue ki he fakatau Tonga Forest

Lord Nuku: Sea, ko 'eku faka'osi atu p Sea. Na'e maumau 'a e matavai ko 'o 'Eua ko hono pulutousa 'e he Potung ue kae t 'a e vaot t . Ko e fakamo'oni ia na'e fai p 'a e ng ue ia pea mo hono t pea na'e mea'i p 'e he Feitu'u na na'e 'uhinga ia e maumau ko 'a e matavai, h e matavai ko hono pulutousa'i ko 'o e Funga Fonua, ka ko e 'uhinga p ia. 'Oku ou tui au Sea, 'oku tonu ke 'i ai ha 'atita ia ke ne hanga 'o 'atita'i 'a e ng ue ko na'e fai 'o a'u mai ki he 'aho ni. Ko e 'uhinga he 'oku fai 'a e fet 'aki koe'uhi ko e toki fokotu'u atu p ki he Fale Sea, ke 'atita'i 'a e me'a ko ia pea 'omai. Ko e me'a ko 'oku fai 'a e tokanga ki ai 'a e motu'a ni ko e aleapau na'e fai ko mo e kautaha ko eni. He koe'uhi na'e 'i ai foki 'a e paaka na'e 'i ai ko e Paaka fakafonua. Ko e h 'a e me'a 'oku hoko ki he ' me'a ko ia 'i he ta'u 'e 50 ko eni ka hoko?

Tokanga ki he fakamahu'inga'i t e ahi he Funga Fonua

Ko e me'a ko eni hono u'a Sea. Ko e ahi na'e t ma'u p ko e me'a ko ena na'e fakamatala mai meihe Potung ue ko e fo'i ta'u p 'e 25 kuo *harvest* kuo laumano 'a e fu'u ahi he ta'u. Ko e me'a ia 'oku fifili 'a e motu'a p ko e ta'u 50 ko 'oku 'ave ko e fu'u ahi 'e fiha afe kuo 'osi t ? Ko e

hono fakamahu'inga? 'Oku 'asi p 'i he l kootí ko u kole atu Sea, kapau 'oku tonu ke 'ai ha 'atita ke ne hanga 'o 'atita'i 'a e anga ko hono h mai 'a e tenga'i' akau he ko honau fatongia na'e fai ko e lulu, lulu tenga'i' akau ke t 'aki pea kapau leva he 'ikai lava 'a e me'a ko eni 'o fai. Sea, 'oku fai ai 'a e hoha'a ai 'Eiki Sea, he ko e tu'u ko eni 'a e Funga fonua, ko hono mon 'ia ko e vaot t ko eni. Ko e tu'u ko 'i loto 'oku 'i ai kotoa 'a e ngaahi matavai. Ko e h 'a e me'a 'oku hoko ki he ngaahi me'a ko eni? 'Oku tuku 'a e matavai ki he kautaha ko eni ...?

'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule'anga: Sea, ka u ki'i fakatonutonu atu p . ki he taha ko eni p 'oku ...

'Eiki Sea:: Fakatonutonu mai 'a e 'Eiki Minisit ki he ngaahi matavai. Me'a mai 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule'anga: 'Ikai ke u lave'i Sea, p 'oku anga f f 'a e tafe 'a e matavai pea mo e uesia 'o e me'a pea mo e ahi. 'Ikai ha'amau...ka ko e 'atita Sea, 'oku lolotonga fai ki ai 'a e 'Atita 'a e Pule'anga pea na'e 'Atita hokohoko mai p . Ko e me'a 'oku mau tokanga ki ai he taimi ni, ke fakapapau'i 'a e 'u mo'ua pea mo e mahu'inga ko 'o e 'u...

<004>

Taimi: 1040-1050

'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule'anga : ... 'a ia 'oku lolotonga ng ue ki ai 'etau 'Atita Senialé, he taimi ni, ka na'e 'atita hokohoko mai p , neongo na'e 'i ai e kongia ia 'o e ' fakamatala pa'anga he 'u ta'u kuo hilí, na'e 'uhinga ai 'a e 'ikai ke fiem lie ko 'a e 'Atitá, ki he ' fakamahu'inga e ni'ihi, ka 'oku mau ng ue ke fakapapau'i, pea 'oku fai e fo'i 'atita fakamuimuí, ka na'e 'osi 'atita p ia kimu'a.

Ko e tu'unga ko e ahí, Sea, 'oku 'ikai ke u lave'i 'e au ia 'a e fakamatala ko eni ki he t ahí, ko 'eku toki fanongo 'a'aku eni ia ai he pongipongi ni, tukukehe kapau na'a 'oku 'i ai p ha ahi na'e t , ka 'oku te'eki ai ke u 'ilo'i pe 'oku lalahi pe 'ikai. M l 'aupito, Sea.

'Eiki Sea : Ko ia, mahino p na'e te'eki ai ke ke h koe ki he vaot ke ke sio pe 'oku 'i ai ha ahi ai. Me'a mai 'Eiki N pele 'Eua.

Fokotu'u ke 'atita vaot 'Eua pea l pooti mai ki Fale Alea

Lord Nuku : Sea, ko 'eku 'uhinga atu p ko ení. Kapau ko e 'uhingá e, 'oku 'ikai ke ne mea'i 'e ia 'a e 'akau ko 'oku t i lotó, 'e anga f f 'etau tui ki he ngaahi fakamatala ko kuo ne 'omai, na'e 'ikai ke fai ha t 'akaú. Ko e me'a ia 'oku ou fokotu'u atu 'e au, Sea. 'Ai ha 'Atita, ke ne hanga 'o 'atita'i e tu'unga ko ení, pea fakafoki mai ki ho Falé, Sea. He 'oku 'uhingá, 'oku fai e fet 'aki ia 'i he anga e ngaahi ma'ú.

'Eiki Sea : Sai ke tuku atu p ia ki he .. Fakafofonga 'Eua, Minisit .

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Sea, kole ke u tokoni p ki hoku tokoua mei 'Euá.

'Eiki Sea : Me'a mai.

Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai : 'E Sea, tapu pea mo e Feitu'u na, pea tapu mo e Pal mia, kae 'uma' e Hou'eikí. 'Oku lau ko eni ki he vaot t , Sea. Na'e faingam lie 'ema 'a'ahi ko he ta'u kuo 'osí, na'a ku lele ai mo e Fakafofonga, takai kotoa e Funga Fonuá. Mo'oni, 'osi 'i ai e me'a na'e t . 'Oku kalasi kehekehe p he taimi ni, 'Eiki Sea. 'Oku 'i ai e kalasi 'oku 'i h , 'alu hifo ai ki lalo. Ka ko e kongá lahi ko 'o e 'akau ko na'e t , ko e vaot p he vao tupu noa'ia p ai. 'A ia ko e kongá ko iá, 'oku fiema'u ko 'e he Pule'angá, ke foki mai e kautaha ko 'ení. Ko e fakafuofua ko fakamole 'e fai ki he ng ue ko ení, 'oku ofi ia ki he 3 miliona, 'Eiki Sea. 'A ia ko hono toe t fo'ou e ' 'elia ko eni, ke lava 'o 'osi ha ta'u e 25 mei heni, kuo fe'unga ke t e 'akau ko iá. He 'ikai ke lava ia 'e he Pule'angá. Ko e kautaha ko eni 'a e Pule'angá, na'e fokotu'u ke ne fai e ng ue ko iá.

T nounou he aleapau mo e Poate Tonga Forest ki mu'a

Na'e 'i ai e matavaivai he ng ue ko eni na'e hokó. 'Uluakí, ko hono t ko eni e 'akaú, pea 'ikai ke lava ke nau fakahoko. He na'e kau p ia he aleá, 'i he taumu'a ng ue ko hono fokotu'u, 'a e sino ko ení, pe ko e Poate ko ení, hono t ko e 'akaú, ke fetongi e 'akau ko na'e t . Ka ko hono pangó, Sea, na'e 'ikai ke fakahoko, Pea ko e fakamole fakapa'angá kuo lau miliona, fakafuofua ki he 5 pe ko e 6 miliona, 'a e mole 'a e kautaha ko ení, pea 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha 'utu 'e hakea. Ko e fo'i *mission* faka'osí eni, ke fakahaofi'aki e kautaha ko ení, mo fakaakeake 'a e ma'u'anga mo'ui ko ení. Ko e ma'u'anga mo'ui eni, ki he Vahefonua 'Eua, 'a e vaot t . Ko hono tuku atu e alea ng ue ko eni mo e kautaha ko ení, ki he kau Mauli. Pea 'oku ou tui 'oku mau fiefia, kuo lava ke toe 'i ai e kaha'u lelei ki he kautaha ko ení.

Ko e kongá ko fel ve'i mo e kau ng ué, 'Eiki Sea. Ne u faingam lie 'o talanoa mo e m tu'a i motu. 'Oku kau mo e m tu'a i motu 'i he.. Ka ko e peh 'e he tokotaha ai, na'e foki p 'a e kautaha ia 'o vakai'i k toa 'enau lekooti ng ue mo e anga 'enau *performance*, mo sio ki he 'enau ng ue 'oku faí. Pea peh 'e he kautahá, ko e m tu'a ko ení 'oku 'ikai ke fe'unga. 'Uluakí, kuo nau fu'u motu'a, mo e h fua e ngaahi me'a 'oku fiema'u ke tuku kinautolu kitu'a. Pea 'oku ou tui ko e ngaahi fai tu'utu'uni ko ení, ko e ngaahi fai tu'utu'uni anga maheni p ia, ki ha kautaha faka-kom siale. Ka 'oku ou kole p ke tau tuku p 'o toe 'i ai ha faingam lie ki he kautaha ko ení, ke hoko atu 'enau ng ue. He 'oku ou tui, neongo p 'oku ngali 'ao'aofia he houa ni, ka 'oku tau 'amanaki p 'e t ha 'uha, ko e t puaki p ki he Vahefonua 'Eua, tautautefito ki he Vahefonua 'Eua.

Eiki Sea : M l .

Lord Nuku : 'Eiki Sea, te u faka'osi'i atu p .

Eiki Sea : Me'a mai.

Hoha'a ki he nunu'a kovi fakataha'i vaot t & Tonga Forest

Lord Nuku : Ko 'eku fokotu'u atú, Sea, ke fokotu'u mu'a ki he 'atitá, ke ne hanga 'o 'atita'i 'a e vaot t mo hono t kungá, pea 'omai ki he Falé. Pea ko e me'a ko 'e taha 'oku ou fakah atú, na'e 'ikai ke tui e motu'a ni ia ki he fo'i me'a ko ení, kapau ko e fokotu'utu'u 'oku faí. He na'e tu'u 'at e vaot t , pea tu'u 'at 'a e fahi'anga papa ko , mo e falekoloa ko . Pea ko e me'a ko na'e faí, pea 'ai leva 'o t naki kinua koe'uhí ke fakamo'ui. Ta ko ko hono tuki t puni ia ko 'o'ona ke tamate'í, ko hona fakatahá. Pea ko e me'a ko , 'a na'e hokó, ko e me'a ko . He

kapau na'e nofo p e vaot t ia ke nau vaot t , 'o fahi papa 'o 'omai ki he falekoloá. Pea koe'uhí ko e me'a ko na'e fakahoko mai 'e he 'Eiki Pal miá. Hanga 'e he kau tama ia he falekoloá 'o tutu e l kootí, 'o 'alu ai 'a e pa'anga ia ko 'a e vaot t , Sea. Pea ko e me'a ia 'oku fai atu ki ai e kolé, ke 'atita'i mu'a 'a e vaot ta, koe'uhí, ke ma'u hono mo'oní. He koe'uhí 'oku fet 'aki kehekehe 'a e ...

'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule'anga : Ki'i tokoni atu p , Sea, fakamolemole.

'Eiki Sea : Me'a mai, 'Eiki Minisit .

Taukave Pule'anga 'ikai ke t mate'i Vaot t 'Eua ko hono fakamo'ui

'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule'anga: Sea, 'oku 'ikai ko e tuki t puni e ki'i puhá. Ko hono feinga'i eni ko ke fakamo'ui 'a e kautaha ko ení, mo ki'i 'alu atu ha ki'i me'i 'ea fo'ou, m nava fo'ou e kautahá. Pea ko e anga ia 'emau sió. Kapau he 'ikai ke h mai e kautaha ko ení, te tau sio leva ki he fehanganagai 'o e me'a ko eni 'oku hoko he taimi ni. 'Oku 'ikai ko e toko 14 'e molé, ko e toko 79 'e mole kotoa 'enau ng ue. Ko 'etau vaot 'i 'Eua, he 'ikai lava ia 'o toe t ha 'akau ai. Pea ko e fakakaukau leleitahá eni, ke fakatolonga mo fakamo'ui e kautaha ko ení. He 'ikai ke tau lava 'etautolu ia 'o fakakehekehe'i a Tonga ni, mo 'Eua. He ko e kautahá foki ia, ko e fo'i kautaha p e taha. Pea neongo na'e hoko e h , ka ko e vaot 'oku 'i h , ka ko e fa'unga ia 'o e kautahá. M l 'aupito.

Lord Nuku : M l Sea. Ko 'eku fokotu'ú ia, ke 'atita'i. Kei tu'u p 'eku fokotu'ú. Pea ko e me'a ko hono uá, Sea. Ko hono tuku atu ko ení, ko e koloa ko eni 'oku tuku atu ki he kautaha muli ke nau hanga 'o faka-kom siale. 'Ikai ke u lave'i 'e au pe 'oku fai ha *partnership*, pe ko ha me'a peh . Ko e me'a p 'oku mahino he 'aho ni kuo hanga 'e he kautaha ko ení, 'o lisi ki he ta'u e 50. Pea ko e ngaahi fakamatala ko iá, Sea, 'oku 'ikai ke tau sio kitautolu ha pepa 'e taha. Pea ko e me'a ia 'a e Pule'angá. Ka ko e 'uhinga ia 'eku. Ko e me'a ko 'oku 'omai ki ho Falé, Sea, 'oku 'ikai ke u tui ki hono tuku atu e ngaahi koloa 'a e fonuá, ke ma'u mo fakatafe hono ngaahi mon 'iá, kitu'a. Ko e fokotu'u atu ia ko e ke 'atita'i, mo me'a. Koloa p ke mea'i 'e he Feitu'u na pea mo e Falé, pea mo e fonuá 'a e me'a 'oku hokó Sea.

Fehu'ia taimi fakamuimui hono 'atita'i ng ue Tonga Forest

'Eiki Sea : 'Eiki Minisit . Na'e fai fakak e 'atita fakamuimui?

'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule'anga: M l Sea. Na'e 'atita p ia pea na'e. Ko ia, ko e 'atita fakamuimuí foki 'i he taimi na'e fai ai e tutu ko 'o e l kooti mo e me'á. Pea h atu leva 'a e 'Atita Seniale, mo 'ene kau ng ue 'o ng ue ki ai. Ko e taimi ko na'e fai ai 'a e aleá, na'a mau ng ue'aki 'a e mahu'inga 'o e 'atita fakamuimuí. Na'a mau toe kole leva ke nau toe h 'o fakapapau'i, 'a e ngaahi ... pea ko eni 'oku nau lolotonga ng ue ki ai he taimí ni.

'Eiki Sea : Ka 'e lava ke fai ha ng ue ki he kole ko eni, mo e fokotu'u 'a e ... ke 'omai

'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi Pule'anga: 'Oku kau ia he ' tita ko eni 'oku fakahoko ko ení. Pea 'oku mau lolotonga kole he taimi ni, pea mo ha *valuer* mei Nu'usila ki he vaot .

'Eiki Sea : 'Eiki N pele.

Lord Nuku : ‘Eiki Sea, ‘oku mahino p e ‘ tita ia ‘oku fai ko ‘e he Pule’angá. Ko e kole atu eni ia, koe’uhí, ko e ‘Atitá ‘oku ‘i he malumalu ‘o e Fale ko ení. Pea kapau ‘e tali ‘e he Falé, pe ‘ikai ke tali, ka ko e

‘Eiki Sea : Ko ena, ‘oku ou tui ko e ng ue tatau p . Ko e ‘Atita p ‘atautolú ‘oku fai e ng ue ko , pea ko e kole p ki he me’á ke

Fokotu’u ‘atita’i ng ue Tonga Forest & vaot t pea l pooti mai ki Fale Alea

Lord Nuku : Ka ko ‘eku fokotu’u atu ki he Falé. Ko e ‘Atita ko , ‘atita pea l pooti mai ki he Falé, ‘a e tu’unga ‘oku ‘i ai e ngoué, mo hono lahi, mo hono mahu’inga. ‘Ikai ke to e fai ha ng ue ia ki he me’a ko eni kuo nau ‘osi faí, pea ‘oku ‘ikai ke fai ha fakatonutonu faka-Lao ia ai.

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: Sea, ko e ki’i tokoni atu p , Sea.

‘Eiki Sea : Mo ‘ai mai e ongo ‘Euá. Me’a mai koe.

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: Tapu pea mo e Se , pea tapu mo e ‘Eiki Pal miá, mo e Hou’eikí. Ko ‘eku ki’i tokoni atu p . Ko e ‘Atita ko eni ‘a e Pule’angá, ko ia ‘oku ne fai e fatongia ko ení. Pea ko e tala tu’utu’uni ko ki he ‘Atita ‘a e Pule’angá, ‘oku ‘osi ‘oku l pooti mai ki he Seá, pea ‘omai ki he Falé, fakafou mai he’ene *Annual Report*.

‘Eiki Sea : Ko ia, ko ‘etau faka’amú ia ke fai e ng ué pea ‘omai ha tatau ki heni, ki he Falé, ke me’a ki ai e Hou’eikí.

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: Pea ko e faka’osí, p , Sea. ‘Oku to e kole e Pule’angá ki he kau mataotao mei Nu’u Sila, ke nau mai kinautolu ‘o tokoni ki hono fakamahu’inga’i ‘o e mahu’inga ko ‘o e vaot t , he ‘aho ni. Ko e h e mahu’inga ‘o e vaot t he ‘aho ni. Pea ‘e ‘omai p mo ia ki he Falé. M l .

Lord Nuku : Sea, ‘oku ‘i ai p ‘etau fakamahu’inga. Ka ko e fokotu’u ia Sea ‘oku ‘oatu pea ‘oku ‘i ai e pou pou.

‘Eiki Sea : Me’a mai.

Veivosa Taka : Tapu pea mo e Seá, tapu pea mo e Fakataha ‘eiki ni. Sea, ‘oku ou fakam l atu he ngaahi me’a kuo feme’a’aki ai e Fakafofonga ‘Euá, pea mo e Hou’eikí. Sea, ko ‘eku kole atú, ko ‘eku tokoní. Fai p mu’a e kole ‘a e Fakafofongá, kae tuku e Fakafofonga ko he ‘oku ‘ikai ko e Fakafofonga e Kakaí, ka tau hoko atu, Sea, he ‘oku l loa e taimí. Ko e me’a mai e Fakafofonga ‘Eua ko kuo fai e ‘Atita, ‘oku toe me’a mai ia ke ‘ai ‘ene ‘Atita. Pea ‘oku ou fokotu’u atu, Sea, mo e tokoní. Fakaongoongo na’a ko e fiema’u ena ia ‘a e kakai na’a nau fili iá, ‘oku ‘ikai ko e fiema’u ia ‘a ‘Eua. M l Sea.

Lord Nuku : Sea, ‘oku ou fakam l atu au ki he Fakafofonga e Kakai ‘o Ha’apaí. Ko e koloa eni ia ‘a e fonuá, ‘oku alea’i ‘i he Fale Alea ‘o Tonga. ‘oku ‘ikai ko ha falukunga kakai p ke fai ki ai e ng ue ko ení. Ko e koloa eni ‘a e fonuá, ka ‘oku ‘uhinga peh e fokotu’ú, he koe’uhí ko e malumalu ko ‘o e ...

Taimi: 1050-1100

Lord Nuku : ... ‘Atita, ‘oku ‘i he Feitu’u na, pea he ‘ikai ke ‘atita noa’ia ‘a e ‘Atitá, kapau ‘e fai ha tu’utu’uni ki ai ke ne hanga ‘o ‘atita’i pea l pooti mai ki he Falé. Pea ko hono ‘osí ia.

‘Eiki Sea : ‘Oku tau faka’amu p ke mahino.

Lord Nuku : Ko ia, ko e ‘uhinga ia ‘oku ou ‘oatu ai, he koe’uhí ‘oku fet ‘aki kehekehe. Na’a ke mea’i p e feme’a’akí, na’e ‘i ai e mahu’inga kehekehe mahalo ‘e 4 pe 5, na’e ‘omai. Pea ‘oku fiema’u ke ma’u ‘e he Falé, ‘a hono mahu’inga totonú. Ko e fokotu’ú ia, Sea.

‘Eiki Sea : ‘Eiki Minisit .

‘Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule’anga : Sea, faka’ofa’ofa ‘aupito, Sea, ‘a e kolé. Ko e ‘ola foki ko ‘a e ‘Atita ia ‘a e Pule’angá ‘oku ‘i he malumalu ia ‘o e Fale ni, ‘oku ‘i he ‘ofisi p ko iá, pea ‘oku ‘at p ia. Pea ‘e fai e ng ue ia ki ai ke faka’at mai. Ko e vaot he ‘ikai lava foki ia ‘e he ‘Atita ‘oku fiema’u ha kau tama ia ‘oku nau ‘ilo lelei hono fakamahu’inga’i ko e vaot , pea ko e me’a ia ‘oku mau kole ai ke tokoni mai e Pule’anga Nu’usila, nau fakapa’anga mai ke ‘omai ha taha. Ko e fakamahu’inga fakamuimui ko na’e fai ki he vaot , na’a ku fakahoha’a atu ‘aki he uike kuo hilí, ko e 2007, na’e 3.2 miliona, pea na’e ‘i ai ‘a e ngaahi fakamahu’inga mai p na’e fai ‘e he kautahá ki mui ai, pea na’e fakata’e’aonga’i ia ‘e he ‘Atita, ko e kautahá e fō’i lele mai ko iá. Pea ko e ‘uhinga ia ‘emau kolé, ke ha’u p ha kautaha ko ‘oku nau lava ko ‘o fai e ng ue ko iá, pea ‘oku lolotonga fakahoko mo ia he taimi ni. ‘A ia, ko e ng ue ko ‘a e ‘Atita, fakataha mo e ng ue ‘a e kautaha ko iá, ‘e pau p ke ‘omai ki Fale ni.

‘Eiki Sea : Ko ia, m l ‘aupito, ‘Eiki Minisit , pea ‘oku ou tui mahalo ‘oku

Lord Nuku : Sea, ko ‘eku tokanga atu p , koe’uhí ki he fokotu’ú. Ko e fokotu’u atu eni ia ki he Fale Aleá. Ko e me’a ia ‘a e *Executive* ‘oku nau fai p ‘enautolu. Ka ko e ‘uhinga p e fokotu’u atú. Pea kapau ‘e p loti’i pea ‘ikai ke tali ‘e he Falé, ko e me’a ia ‘a e Falé. Ka ‘o kapau leva he ‘ikai ke tali ‘e he falé, pea ‘oku hoko atu p e Pule’angá ia. Ka ko e ‘uhinga ia e fokotu’u atú.

‘Eiki Sea : Ko ia, mahino ia.

Lord Tu’ilakepa : Sea.

‘Eiki Sea : ‘Eiki N pele Fika 2 Vava’u.

Taukave ke fai ‘atita koe’uhi ko e tutu l kooti Tonga Forest

Lord Tu’ilakepa : Tapu p mo e Feitu’u na, Sea. Kole p Sea, ke u h fanga atu mu’a he fakatapú, Sea, ka u hoko atu p mu’a, ‘Eiki Sea, he me’a ko eni ‘oku fai ki ai e feme’a’akí. Ko au, ‘oku ou tui au, pea ‘oku ou poupu ki he ‘Eiki N pele ‘o ‘Eua ke fai e ‘atita ‘aki e ‘uhinga. Ko e poini ko ‘oku ou loto ke ‘tita’i ení. Koe’uhí ko e me’a ko na’e me’a mai ‘e he ‘Eiki

Pal mia, hono tutu e l kootí, 'Eiki Sea. Pea 'oku ou faka'amu ke ' tita'i ení, koe'uhí, kapau 'oku lava 'o faka'ilo 'a e ni'ihi na'a nau fai 'a e tutú, pea 'oku totonu ke faka'ilo, 'Eiki Sea. Ko e uesia ia 'oku hoko ki he fonuá. Mou fanongo mai, Hou'eiki Pule'anga ki he me'a ko eni, kae 'oatu ke faka'ilo. 'Oua te mou toe feme'a'akí, kae faka'ilo. Ko e tutu e l kooti 'oku ou fiema'u ke ' tita'i, pea kumi ke 'ilo, pea l unga, pea faka'ilo e ni'ihi ko eni na'a nau fai hono tutu e l kootí, Sea. Ko hono p 'usi'i eni 'a e koloa 'a e fonuá 'e he ni'ihi na'a nau fai e ng ue ko ení, 'Eiki Sea.

'Eiki Pal mia : Sea, ka u fakatonutonu atu.

'Eiki Sea : 'Eiki Pal mia. Fakatonutonu mai.

'Eiki Pal mia : Hou'eiki, na'e 'osi fai e ng ue 'a e Pule'angá ki ai. Ka ko e ng ue 'a e Pule'angá 'oku pehe ni. 'Oku 'i ai 'a e Komisiona, *Police Commissioner*. 'Oku 'ikai ke pule ki ai 'a e me'a ko eni, ki he'ene ng ue. Ki'i fanongo mai p kau 'ai atu. Na'a ku ui e *Police Commander*, ko ia 'oku ne fakatotolo'i e tutu. Ki'i fanongo mai. Pea mo e Tokoni *Police Commander*. Na'a ku ui kinaua tu'o 2 'o 'eke ko e h e me'a 'oku 'ikai ke fai ai ha fakatotolo'i e me'a na'e tutu? He 'ikai ke to e 'alu e Pal mia mo e kau Minisit 'o fai e fakatotoló, k taki.

Lord Tu'ilakepa : 'Eiki Sea, ko e tokoni e. Na'e 'ikai ke 'i ai ha hala ia he me'a na'a ku fakamatala ki ai. Ko e me'a ko eni, Sea, kuo tu'o fiha hono 'ohake

'Eiki Pal mia : 'Oku ou kole atu ke ta'ofi eni he 'ou lolotonga fai e ng ue ki ai.

'Eiki Sea : 'E 'Eiki Pal mia, sai p ke. 'Oku ou tui p 'e 'osi p 'ene me'a 'a'ana kuo mahino. Ka ko e

Lord Tu'ilakepa : ... 'Eiki Sea, ki he me'a ko eni 'oku me'a mai ki ai e 'Eiki Pal mia, he 'oku mo'oni. Na'a ne 'osi 'ohake e me'a ko iá, 'Eiki Sea. Ko f e 'Ateni Senialé? Ko hono fatongia ke ne 'ilo ha me'a fekau'aki pea mo e Pule'angá pea tonu ke faka'ilo pea faka'ilo, ko hono fatongiá ia. Pea ko e me'a ia 'oku ou kole atu ai, 'Eiki Sea, ke fai ko e 'atita mo 'eku pou pou ke fakahoko ení, koe'uhí he 'oku tau loto mamahi ke 'i ai ha ni'ihi 'i he fonua ni, kuo tau tauhi e ' l kooti ki he koloa 'a e fonuá, pea matamata mai, h fanga he fakatapu, 'oku 'i ai 'a e me'a 'oku fel l ve'i mo kinautolu. Ko e h e 'uhinga e me'a na'a nau tutu ai 'a e koloa ko ení? 'Oku 'i ai nai ha ola 'o ha ng ue na'a nau fai 'oku 'ikai ke lelei?

M teni Tapueluelu : Sea, ka u kole p ke u tokoni ki he N pele, kapau 'oku laum lie lelei. Tapu mo e Feitu'u na, 'Eiki Sea, pea tapu ki he Hou'eiki Fale Aleá. Sea, 'oku ou pou pou lahi 'aupito ki he me'a 'oku me'a mai ki ai e 'Eiki N pelé. 'Oku ou taukapo p ki he Hou'eiki Pule'angá, mo e Kapinetí. Ko e pou pou ko 'oku mau fai atu kiate kimoutolú, pea mou angalelei 'o tali.

'Eiki Sea, ko e uike kuo 'osí. Me'a mai e 'Eiki Minisit Pa'anga, 'e fakah mai e Lao 'i he uike ni, ke fakapapu'i 'oku fakafoki mai e mafai ko , 'a e mafai ko ki he Komisiona Polisi, pea mo e Potung ue Polisi, ki he Minisit Polisi. 'Aho Pulelulu eni, 'Eiki Sea. Te tau 'osi 'apongipongi. Ki'i lahilahi 'a e fakamatala ta'emo'oni 'oku 'omai fekau'aki pea mo e 'omai ha Lao ke

fakatonutonu. Te tau hanu p , ‘Eiki Sea, ‘i hono tutu ‘a e l kooti ‘a e Pule’angá. Te tau hanu p ke fai ha ng ue ki ai, kae ‘ikai ke ‘omai ha Lao.

‘Eiki Sea : Sai p he ko e ‘uhingá ‘oku kei toe p uike kaha’u mo e uike hokó. Pea toki faingam lie ke

M teni Tapueluelu : ‘Oku mo’oni ‘oku ou pou pou ki he ‘Eiki N pele, Sea.

‘Eiki Minisit Lao : Na’e ‘ikai ke peh atu ‘e ‘omai he uike ni. ‘E ‘omai lolotonga ‘a e *session* ko ení. ‘E ‘ikai ke ta’e’omai ia.

M teni Tapueluelu : Sea, ‘ai p ke vakai’i e minit , ‘e ‘asi lelei p ai e me’a ‘a e ‘Eiki Minisita ko ení. Na’a ne talamai ko e uike ni.

‘Eiki Sea : Ko ia.

Lord Tu’ilakepa : Sea, ko e me’a ia na’a ku kole atu ai ke ‘omai ha’aku taimí. He ‘oku ou lave’i ‘oku mau ongo tatau mo e kau Fakafofongá, koe’uhí he ko e poini na’e ‘omai ‘e he ‘Eiki Pal mia. ‘Oku mo’oni e Fakafofonga Fika 4, ko e Minisit Laó, na’a ne me’a mai ‘akí. Ka ki he ‘aho ni, mahalo p ‘oku te’eki ai ke maau. Ta ko ‘eni ‘e ‘omai p ‘i he *session* ko ‘ení. Tau manavasi’i na’a ‘osi ‘a e *session* ‘oku te’eki ai ke a’u mai ‘a e fo’i Lao ko ení, ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea, ko e fakatupu ‘ita atu ‘ete malanga kae ngulungulu p M mipá mei lalo. Hang te ne lulu’i pe ‘e mole e me’a lelei ‘oku fai ki ai ‘etau t langa ki ai ‘i he Fale ‘eiki ni, ‘Eiki Sea. Ko au ‘oku ou pou pou, pea ko e tokoni eni ki he ‘Eiki Pal mia, koe’uhí ko hono fatongia. Ka ‘oku ou kole atu, ‘Eiki Pal mia. Fai tu’utu’uni, he ko e Pal mia ‘a e Feitu’u na. Te ke malava p ‘e he Feitu’u na ‘o ng ue’aki ho mafai pule lelei ke ta’ofi ‘a e ngaahi fatongia ‘oku ‘ikai ke nau malavá. Talamai ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’anau me’a... Me’a mai ki ho’o Kapiteni, he ko e Minisit Lao lelei taha ena ‘oku ‘i ho tafa’akí. ‘E ‘omai he Pulelulu, ta ko ‘e toki ‘omai he *session* ‘a eni p . Me’a mai ‘e he Minisit Lao ko eni, he ko ia te ne fai hono fokotu’utu’u fakalelei, mo e tokoni. Kapau leva ‘oku ‘i ai ha uesia ‘a e Komisiona mo e Tokoni Komisiona, fai ha ng ue he vave tahá ki ai, ‘Eiki Sea. Koe’uhí ke ma’uma’uluta e fatongia e Feitu’u na. Pea ‘oku ou kole atu, ‘Eiki Sea, tau p loti’i mu’a., ke tali ke ‘ tita’i. Pea ‘oku lelei ma’u p , ‘a e ‘alu atu e ‘atita ke 2. ‘Atita ‘a e Pule’angá, ‘alu atu mo e ‘Atita ‘a e Fale Aleá, koe’uhí ke ‘oua ‘e ‘i ai ha fa’ahinga *conflict* ‘a e ‘Atita ko , ke ne ‘omai ‘a e momona mo e lelei ‘o e vaot t , ki he Fale ‘eikí, ke mea’i ‘e he Feitu’una.

‘Eiki Sea : ‘Eiki N pele, ‘oku taha p ‘etau ‘Atita. Me’a mai, ‘Eiki Minisita.

‘Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule’anga : Sea, m l ‘aupito. ‘Oku lolotonga ‘ tita’i he taimi ni. Ko e me’a ko na’e fai e tokanga ki ai ‘a e Hou’eikí ‘anenaí, na’e ‘osi fakahoko p foki. Hang ko e taimi ko na’e hoko ai e ‘ palopalema ko ki he me’á, pea na’e kole mai p ‘o anga lelei e ‘Atita, ‘o nau fakahoko e ‘ tita, pea na’a nau ‘osi hanga ‘enautolu ‘o fakamatala fakaiiki mai. ‘Oku lolotonga fai ki ai e ng ue ‘a e kau polisi, pea mo e

Lord Nuku : Sea fakatonutonu atu p , Sea.

‘Eiki Sea : Fakatonutonu mai.

Lord Nuku : Ko e fakatonutonu atú. Na’a ne me’a mai ‘anenai, ko e ‘ tita fakamuimuí na’e fai he 2008. Pea ko e ‘ tita ia ko . Ko e fokotu’u atu eni ia ke fakatonutonu ki he Falé ke ‘omai. Ko e hano kovi, ke ‘ tita’i pea ‘omai ki he Falé.

‘Eiki Sea : ‘E fakafofonga N pele, mahalo ko ena ‘ou lolotonga fai e ‘atita he taimi ni.

‘Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule’anga : Ko e fakamahu’inga ia ‘o e vaot na’e fai he 2007.

Lord Nuku : Ka ko e kolé, Sea, ke l pooti mai ki he Falé, ‘o fou mai he Feitu’u na.

‘Eiki Sea : Ko ia. Faka’osi mai, ‘Eiki Minisit .

Lolotonga fai ng ue fakalao ki he tutu lekooti Tonga Forest

‘Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule’anga : M 1 . Ko e fakamahu’inga fakamuimuí ia na’e fai he 2007, ‘o e vaot , ‘a ia na’e 3.2. Hokohoko mai p e ‘ tita ia he ‘ ta’u, hang ko e fakahoha’a na’a ku ‘osi fakahoko atú. Pea neongo na’e palopalema ‘a e ‘ ‘atita ia. Na’e ‘i ai e ‘ fakamahu’inga ia ‘i loto na’e ‘ikai ke nau fiem lie ki ai, ka ko e me’a ‘oku mau lolotonga ‘ tita. Ka ko ‘eku tokanga ‘a’aku ia ki he fakamatala ko e fo’i taimi ko na’e palopalema aí. Na’e ‘osi fai ‘a e ‘ tita fakaikiiki ia ki ai, ‘a e ‘Atita ‘a e Pule’angá. Pea ko e l pooti ‘atita ia ko ‘oku fai e ng ue ko ki ai ‘a e kau polisi, fakataha mo e ‘Ateni Seniale, he taimi ni. Neongo ‘oku tuai ‘a ‘ene ha’ú, ka kuo ‘osi fai ‘a e faka’ilo ko iá, pea ‘oku lolotonga fai ‘a e ng ue faka-Lao ki ai. Ko e tu’unga ko he taim ni, ‘oku lolotonga fakahoko ‘a e ‘atita. ‘Ikai ko ha palopalema ia ke ‘osi pea ‘omai. M 1 .

Lord Nuku : Sea, ‘oku ou fakatonutonu atu p . Ko e ‘ tita ko ‘oku lolotonga fai ko , ko e ‘ tita ia ‘a e Pule’anga. Ko e ‘ tita ko ‘oku ou kole atu ki ai. Ke ‘omai ha me’a ki he Falé ‘i he tu’utu’uni ‘a e Falé. ‘Ikai ke ‘i ai hano palopalema ‘o’ona ia ke tau hanga ‘o p loti’i eni.

‘Eiki Pal mia : Sea, ko ‘eku fakatonutonu atu p ke tau nounou.

Lord Nuku : Kapau ‘oku ‘ikai ke nau loto ki ai, pea ‘oku sai. Ka ko e fokotu’ú, Sea, ko e tu’utu’uni ho Falé, ka ‘oku ‘i ai ha fokotu’u pea pou pou. Pea p loti’i

‘Eiki Pal mia : Sea.

‘Eiki Sea : ‘E fai e me’a ‘oku ke loto ki ai. Kae me’a mai e ‘Eiki Pal mia.

Fakah Pule’anga kuo pau ‘omai fakamatala ‘atita ki Fale Alea

‘Eiki Pal mia : ‘E ‘omai ‘a e ‘ tita. Koe tu’o fiha eni e talaatu ‘e ‘omai. Fakamolemole, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ia ‘e fuf ‘i ‘e he Pule’anga ko ‘ení. Ko ‘ene ‘osi e ‘ tita ko eni kuo ‘omai. Pea kapau te tau ta’efiem lie, toe ‘ai ha ‘ tita e taha. Peako e me’a ko ki he peh , ‘oku hanga ‘e he Pule’anga ko eni ‘o ta’ota’ofi, ‘ikai. Ko ‘ene ‘osi p ‘a e me’a ko eni, kuo ‘oatu leva ‘a e me’a kia moutolu.

'Eiki Sea : Mo me'a hifo ange ki laló. 'Oku mahino p , neongo p e ngaahi feme'a'akí, ka 'oku pau p ke fai p 'etau founge ng ue. Pau p ke tau p loti, pea fai'aki e me'a. Mahino p 'oku pau ke 'omai 'a e me'a, kae tuku p ke tau p loti. Ko ia 'oku ke loto ki ai, 'a e fokotu'u. Ko e me'a kehe. Fekau'aki mo e me'a ko eni, mo e p loti? 'Ai 'etau p loti, k taki.

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea, ko e fokotu'u eni 'e taha ki he p lotí. Ke fakatokanga'i 'o e fai e ' titá. He ko eni na'e me'a atu e Minisit , 'oku fai e ' tita. Kae fakatokanga'i.

'Eiki Sea : Ko ia, mahino p 'oku fai ho'omou me'a, ka ke tau p loti kitautolu ke 'osi ho'omou ' tita, pea 'omai ki he Falé.

'Eiki Tokoni Pal mia : Sea, ko e fokotu'u atu eni ki he p loti. Ko e fokotu'u eni e taha.

'Eiki Sea : Ko ia, ki'i fakalea mai angé 'Eiki N pele 'a ho'o fokotu'ú.

Fakalea e fokotu'u ke 'atita'i me'a felave'i mo e Tonga Forest

Lord Nuku : Fokotu'u atú, ke 'atita'i 'a e vaot t pea mo hono ngaahi l kooti, pea fakah mai ki he Falé, ki he Sea 'o e Fale Aleá. Ko ia p .

'Eiki Sea : Ko ia, fakatatau pea mo e fokotu'u 'a e 'Eiki N pele. Fika 4. To e t naki.

M teni Tapueluelu : Fakamolemole p , 'Eiki Sea. Ko e ki'i feinga p , 'Eiki Sea, he ko hono 'uhingá he 'e p loti foki, ke mau ongo'i tau'at ina p . Ko hono 'uhingá, he 'oku lolotonga ' tita'i, 'Eiki Sea. Ko e fokotu'u atú, p te tau lava 'o p loti p ke 'osi e ' tita ko pea 'omai ki Fale Alea. He ko e ' tita tatau p , 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Ko ia, 'oku ou tui mahalo 'oku tonu p e fokotu'ú, pea ko e 'uhinga peh p .

M teni Tapueluelu : Ke 'osí pea 'omai ki heni. Te mou laum lie lelei p ki ai e Hou'eiki?

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai : Sea, ka u ki'i tokoni atu p . Fakamolemole p 'Eiki Sea, Tapu mo e 'Eiki Seá, pea mo e Pal miá. Ko e ngafa fatongia ko eni 'a e 'Atita 'a e Pule'anga, 'oku 'i he malumalu ia 'o e Sea 'o e Falé. Ko e l pooti ko 'a e 'Atita, 'oku 'ave ia ki he Sea.

P loti'i 'o tali fokotu'u fekau'aki mo e 'atita'i Tonga Forest

'Eiki Sea : 'Oku mahino ia, Hou'eiki. Fai p 'etau ng ue ia 'atautolu 'i Fale ni. Tau fokotu'u 'o hang ko e fokotu'u 'a e 'Eiki N pele 'o'Eua. Ko ia 'oku ke loto ki ai, hiki ho nima.

Kalake T pile : 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Penisimani 'Epenisa Fifita, M teni Tapueluelu, Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano, 'Akosita Havili Lavulavu, 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata, 'Eiki Minisit Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau & Toutai, 'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua, 'Eiki Minisit Lao, 'EikiTokoni Pal mia, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Minisita ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga, 'Eiki N pele Fusitu'a, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Nuku, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Vaea, 'Eiki N pele Tu'i' fitu. Sea 'oku loto ki ai e toko 18.

‘Eiki Sea : Ko ia ‘oku ‘ikai te ke loto ki ai, k taki ‘o hiki ho nima.

Kalake T pile : ‘Ikai ke loto ki ai a Veivosa *Light of Life* Taka. ‘Ikai ke loto ki ai e toko 1.

‘Eiki Sea : Ko ia, mou me’a atu kitu’a ‘o fakamokomoko.

(Na’e *break* ai ‘a e Fale)

<006>.

Taimi: 1115–1130

S tini Le’o: Me’a mai e ‘Eiki Sea e Fale Alea.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisit .

Kole ke m l l Fale Alea uike kaha’ú ko e ngaahi folau ‘a e Pule’anga

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea. Tapu pea mo e ‘Eiki Pal mia kae ‘uma’ e Hou’eiki M mipa e Falé. ‘Eiki Sea ko e tu’u p ‘a’aku ia ‘o fakahoko atu ki he Falé mo e kole ko e ‘uhingá ko e uike kaha’ú ‘Eik Sea ‘oku ou lave’i p ‘oku ‘i ai e folau ‘a e Fale Aleá ‘oku toko 4. Pea ko e tokolahi pea mo e Hou’eiki Minisit ‘oku nau me’a atu ki muli ‘i he uike kaha’ú pea mo e uike hoko maí ‘i he ngaahi fatongia fakapule’anga. Ko ia pea ko e tu’u ko eni e ng ue ki he ngaahi lao ko eni ‘oku, ke ‘amanaki ke fakah maí, ‘oku lolotonga fai e ng ue ki ai. Pea ‘i he’ene peh Sea ‘oku ‘i ai e kole mei he t pile ko ení ‘Eiki Sea na’a lava ke ki’i m l l e Falé ‘i he uike kaha’ú kae ‘oleva ke kakato mai e ng ue ‘a e Pule’angá pea mo foki mai e kau folau ke hoko atu e fatongia ko ení. M l l ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: M l l ‘Eiki Minisit . Ko u tui mahalo ko e toko fa’aki koe, toko nima’aki koe. Ko nautolu ko ia ‘oku folau, mou me’a atu p ‘o folau. ‘Oku ‘i ai e fatongia e Falé. Na’a tau toki m l l ni mai p eni mei he ngaahi k toanga mo e... ‘E tuku atu p ‘asenita e Falé. ‘Oku mahino mai p me’a. Ka koe’uhi he ‘ikai ke tuku e ng ue ‘a e Falé pea ‘e kei lele p foki e ngaahi k mití. Pea ko e n molo p foki ka ‘oku ‘ikai ke ma’u ‘etau *quorum* ‘oku mahino ‘e ki’i, ka ‘oku ‘ikai ke ‘ilo p ko e h e me’a ‘oku mou hoha’a ki aí. Me’a mai.

Fokotu’u tuku ke lele pe ‘a e Falé

Lord Tu’i’ fitu: Tapu mo e Feitu’u na Sea pea ‘oku ou h fanga atu he tala fakatapu. Kole p au ki he Minisit , mou me’a p moutolu. He ‘ikai te mau fai ‘emautolu ha anga ta’etaau. Sea, ko e fu’u sila ko ena ko ‘oku ‘i ho fatu’á mo e ongo fu’u kolosí, tapui ‘i Tonga ni ‘a e teuaki fakap ho Falé. Me’a moutolu ka mau p paasi p ‘e mautolu e fanga ki’i ng ue ‘oku tonu p ia ka ‘oku mou me’a mai mei he Kapinetí. He ‘ikai te mau ala ki ha me’a ‘oku ‘ikai ta’etaau. Ta’engali ia, tau fai e lotu pea ‘oku me’a mai p Sea e K miti Kakató, lau p Tohitapu he ‘aho ki he ‘aho. Me’a moutolu. Pea kapau ‘oku ‘ikai ke lava, te mau m l l p . Pea kapau ‘e ma’u ‘emau *quorum*, te mau nofo p he ‘asenitá. He ‘ikai te mau fai ha me’a. ‘Ikai te mau fai ha me’a. Hang ko e lea ‘a e tokotaha he Tohitapu, he ‘ikai ke tau k he ‘oku tau f mili tautolu ‘oku tau Fale Alea p tautolu. Ka ‘oku fiema’u ‘e he kakaf ia ke hokohoko p ‘etau ng ue. Na’e ‘asi hake he fel foaki ‘aneefiafi, fu’u nounou ‘etau taimi ng ue e Falé. Mou me’a atu p ka mau t t mo’ua atu p heni. Pea ‘e toki

tuku p ngaahi fo'i me'a ko 'oku *full stop* ke mou me'a mai kae koma'i ka tau hoko atu. 'Oua te mou manavasi'i, fai e toutaí he te mau tali atu ki he toutaí. Pea ka mau m kona p , pea he 'ikai ke lava e me'a 'oku mou 'amanaki mai 'e peh . Ko ia p Sea, m l .

'Eiki Sea: Ko ia, Minisit 'oku to e 'i ai ha me'a ke ..

'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule'anga: Tapu pea mo e 'Eiki Sea kae 'uma' e Hou'eiki. 'Eiki Sea, Ko e 'uhinga p foki e kole ko ení mo e fakahoha'a ko ení. Mahu'inga p , ko e taimi ko 'oku alea'i ai ha lao pea mo ha l pooti, 'oku 'i heni e 'Eiki Minisit ko ia 'a'aná. Pea 'oku hang ko e fakahoha'a 'oku me'a mai ki ai 'a e Hou'eikí ia. Te tau 'i heni p foki tautolu 'o fai e le'ó. Ka he 'ikai ke tatau 'ete tu'u hake 'o fakafongá'i ha 'Eiki Minisit ...

'Eiki Sea: Fakam l atu 'Eiki Minisit . Ko hono 'uhinga e me'a 'oku 'i ai ha'amou Minisit Laó. Sai p Minisit Laó ia he 'oku 'ikai ke folau ia. 'Eiki N pele.

Lord Tu'ilakepa: Sea, tapu mo e Feitu'u na. Ko au 'oku ou poupu 'aupito he me'a ko ia 'oku ke me'a mai ki aí, ke lele p Falé. 'Oku ou lave'i lelei, ngaahi ta'u mai ko . Kau ia he me'a na'e mamahi'i lahi taha 'e he 'Eiki Pal mia 'o e 'aho ni. Ko 'ene a'u p ki he taimi folau e Hou'eiki Minisit , nau me'a nautolu toe p ki'i Minisit 'e taha heni. Pea tahataha e 'aho lelei tahá, mau 'i h kau Fakafongá, mau 'i heni. Me'a heni e ongo 'Eiki N pele Fika 1 'o Ha'apai mo e Fakafongá N pele 'o 'Eua. Ko mautolu he 'aho ko ia 'Eiki Sea, ko u manatu'i lelei p . Mau fet kuaki. 'Ikai ke ma'u e kuolomú. Ka ko u manavasi'i Sea na'a faifai ange kuo to e toloi ha taha e Feitu'u na he 'ikai ke ma'u e kuolomú. 'Osi e fu'u 'aho 'e ua mo e tolu he na'e hoko e me'a ko ia 'aneafi 'Eiki Sea. 'Aho ni mahalo kuo mo'oni e me'a ko eni 'oku me'a ki ai e 'Eiki N pele Fika 1 'o Vava'u. Ko e ' folofola ko eni 'oku toutou laú, tohi 'a Filipai, ko u manatu'i lelei, ke mou fiefia, ka u to e 'ai atu, ke mou fiefia 'i he 'Eiki.

Ko u tui au Sea 'oku, kei me'a p Feitu'u na hena. Ko e 'uhinga e me'a na'a tau 'ai e Tokoni Sea na'e 'ikai ke 'i ai ha me'a peh . Ka ke me'a, 'e hoko hake Tokoni Sea. Pea kapau 'e me'a e t pile ko , ko u fokotu'u atu ke tau lele p tautolu 'oku 'i ai p . Tukukehe 'o kapau 'oku ke mea'i 'oku nau 'i heni p 'oku nau toitoi holo p Kau Minisit heni. 'Oku tu'utu'uni 'e he kupu 69 e Konisit toné mahalo p ko e 60 ki he Feitu'u na, tu'utu'uni kia nautolu ke nau me'a mai ki Fale ni, ka 'ikai fakah e kau Minisit p ko ha taha p he Fale ni 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: Ko u fokotu'u atu 'Eiki Sea ke tau lele p he 'oku fu'u 'ilonga 'etau m l l . Pea 'oku lahi e me'a 'oku fiema'u 'e he kakaí ke nau fanongo ki hotau fonua ni 'Eiki Sea. Pea ko 'ene 'osi p ko 'a e Falé, 'oku 'ikai ke tau to e fanongo tautolu ki ha ni' ihi 'oku nau to e atu ki he m tia 'o to e 'omai ha ngaahi fakamatala ke fes tu'a'aki mo e ng ue 'a e Pule'angá ko ení, 'ikai. 'Aho 'aneafí, lele Pule'angá 'aneafí kae hang holo e kau Fakafongá he m tia, hono 'ave ngaahi fakamatala mo hono tukuaki'i, 'ikai. Taimi ni, 'ikai. Tukukehe p *vote of no confidence* Sea. Na'e 'ohovale p kuo aake mai e fo'i peau heni. Ka 'oku 'ikai ke tau sio tautolu ki ha me'a peh . 'Eiki Sea ko u lave'i p 'oku 'i ai 'emau fokotu'u, motion 'oku 'osi mai ki he m hina ni 'Eiki Sea. 'I ai mo e ngaahi fokotu'u ki he *Resolution*, 'osi mai ki he m hina ni 'aho 31. Ko e Tohi Tu'utu'uni ia 'Eiki Sea. Ko u 'eku lave'i lelei ko e Fakafongá Fika 16, mahalo ko e resolution mo e *motion*

lahi taha ia te tau alea'i he hoko atu ko eni. Ka 'oku mahu'inga ke 'i heni e kau Minisit ke nau fanongo ki he ngaahi tangi vivili 'oku fai mei he kakaí 'Eiki Sea. Ka ko u fokotu'u atu 'Eiki Sea ke tau lele lele p 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ko ia mahalo Hou'eiki 'e fakah mai ia ki 'a ho'at , 'a e ngaahi *motion* ko ia. Kae kole atu ki he Kalake, lau mai angé L pooti 'a e Potung ue T naki Pa'anga ke 'osi ia pea tuku hifo ki he K miti Kakató.

L pooti Fakata'u Potung ue T naki Pa'anga H Mai 2014/2015

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Sea e Fale Alea, 'Eiki Pal mia mo e Hou'eiki M mipa Kakato e Falé kae 'at ke lau atu e tohi 'oku fakah mai'aki e fakamatala fakata'u ko ení.

Potung ue T naki Tukahau mo e Tute

Lord Tu'ivakan
'Eiki Sea Fale Alea 'o Tonga
Nuku'alofa

'Aho 22 'o 'Aokosi, 2016.

'Eiki Sea,

Fekau'aki mo e fakamatala fakata'u 'a e Potung ue T naki Tukahau mo e Tute ki he ta'u fakapa'anga 2014-2015. 'Oku ou faka'apa'apa ke fakah fakataha atu mo e tohi ni 'a e tatau 'e 26 'o e fakamatala fakata'u fakapa'anga 'a e Potung ue T naki Tukahau mo e Tute ki he ta'u 2014 ki he 2015 ke fai ki ai ha feme'a'aki 'a e Hou'eiki 'o e Fale Alea 'o Tonga.

Faka'apa'apa atu,

Fakamo'oni ki ai,
T vita Lavemaau, 'Eiki Minisit ki he Potung ue T naki Tukuhaú mo e Tuté.

M 1 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: M 1 . Hou'eiki, kole p mu'a ke tuku hifo ia ki he K miti Kakató ke alea'i fakataha pea mo e Fokotu'utu'u ng ue fakapa'anga 'a e Pangik Pulé. Pea hili ia, koe'uhi ke toki t naki atu ia ki he ngaahi ng ue ke l pooti ki he Falé mei he Sea e K miti Kakató. 'I he'ene peh , Hou'eiki, tau liliu 'o **K miti Kakato**.

<001>

Taimi: 1130–1140

Me'a e Sea

Sea K miti Kakato: Tapu mo e 'Eiki Pal mia 'o e Pule'anga Tongá. Tapu mo e 'Eiki Tokoni Pal mia mo e Hou'eiki Minisit 'o e Kapinetí. Tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e kau N pele

‘o e Fonuá. Tapu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí. Tapu mo e Kalake Pule kae ‘uma’ e kungue e Falé. Fakafeta’i ki he ‘Otua Mafimafi, fakalaum lie lelei kimoutolu Hou’eiki pea mou me’a mai ke kamata ‘a e fakataha’anga K miti Kakato ‘o e ‘aho ko ‘ení. Ko e folofola tataki ‘o e ‘ahó, Fuakava Motu’a, folofola ‘a e pal fita ko Hosea vahe 2 veesi 19 ki he veesi 20. “Pea te u polo’i koe kiate au ke ta’engata. Pea ko ‘eku polo’i koe kiate aú ‘e mo e totonú mo e fakalaó mo e fai meesí mo e fa’a faka’atu’í. Pea ko e ‘eku polo’i koe kiate aú ko e fakamo’omo’oni pea te ke ‘ilo ‘a Sihova.”

Hou’eiki. ko u fakamanatu atu p kiate kimoutolu ke tauhi ‘a e molumalu ‘o e Fale ‘eiki ni. Na’e ‘i ai e Hou’eiki na’a nau me’a heni pea ko kitautolu eni he ‘aho ni, pea ‘oku hanga mai e kaha’ú. Ka ko u fie ‘oatu mu’a e taha e folofola e La’ kuo Unga Fonuá mei he taloní ‘i he fakaaava ‘o e Fale Alea. Te u lau atu. “‘E hopo e la’ , pea ko e momofi te mou ongo’í, ko e hanga mai ia ‘a e fofonga ‘o e hou’eiki kuo hilí pea mo e to’utangata ta’efa’alaua ‘o e kaha’ú.”

Te tau hoko atu ki he’etau ‘asenita. Ko e L pooti fakata’u, Potung ue T naki Pa’anga Tukupau mo e Tuté. Ko u talamon atu Hou’eiki ke tau ma’u ha fakataha’anga lelei ‘i he ‘aho ni. Tuku atu ki taumu’a ke fai mai ‘a e fakama’ala’alá.

Lord Tu’ivakan : Sea, k taki, ko e me’a fekau’aki mo e Pangik Pulé pea toki hoko mai ‘a e l pooti ko ená. M l .

Sea K miti Kakato: M l ‘aupito. Tau hoko atu ki he L pooti ‘a e Pangik Pule Fakafonua ‘o Tonga. Hou’eiki Minisit , fai mai ha fakama’ala’ala.

L pooti ‘a e Pangik Pule Fakafonua ‘o Tonga

‘Eiki Minisit Pa’anga: Tapu ki he Sea peh ki he Hou’eiki K miti Kakató. Ko ia ko e l pooti eni ‘oku ‘omai ‘e he Pangik Pulé fel ve’i ko ia pea mo e anga ‘enau ngue ko ia fel ve’i pea mo e ngaahi fokotu’utu’u ki he ngaahi pangik mo e anga ko ‘o e vilo ko pa’anga ‘i hotau fonua. ‘A ia ko ‘Aokosi eni ka ‘oku ‘i ai p l pooti Sea, ‘oku ‘omai fakam hina 6 eni. Ko Sune ‘oku ‘osi fakah mai ‘i he Fale Alea kae toki takai mai he faingam lie vave tahá. Ka u ki’i lave atu p koe’uhi p ko e, ka ko ‘Aokosi eni Sea. Ko e tu’u ko ‘a ‘Aokosí Sea ‘oku mahino ‘oku kei tu’u tatau p vakai ko ia ‘a e Pangik Pulé pea mo ia na’e fai ‘a e ‘omai ko ‘i he’etau patiseti ko ia, fakamatala patiseti ko ia he ta’u fakapa’anga ko ení. ‘A ia ‘e sio ‘i he ‘osi ko ia e ta’u ko eni kuo ‘osí, 15/16 ‘a ia ‘e ‘ova he p seti ‘e 3 e tupulaki faka’ikon miká. Pea ‘ikai ngata aí Sea, ko e tu’u ko ‘o e lahi ko pa’anga ko ki he ngaahi pa’anga mohé mulí ‘oku ‘i he, ‘ova hake ‘i he m hina ‘e 9, ‘a ia ‘oku fe’unga pea mo e 310 miliona e pa’anga ko ‘i he pa’anga ‘i mulí. ‘A ia ka ko ‘ene tu’u fakalukufuá.

Sea K miti Kakato: K taki, ‘Eiki Minisit , ko e peesi fihá ia.

‘Eiki Minisit Pa’anga: Ko ‘eku fakahoha’a atu eni Sea ‘i he peesi, ‘a ia ko e fakap langí ko e peesi ia ko hono 6 pea mo e peesi hono 5. ‘A ia ko e meimei ko e peesi p ia ‘i he peesi faka-Tonga.

Sea K miti Kakato: Sai p ia. Hoko atu koe.

Tu'u fakafiem lie tupu faka'ekonomika e fonua

Eiki Minisit Pa'anga: Ka ko e tu'u fakalukufua 'oku fakafiem lie p . Mahalo ko 'eku hanga 'o 'omai fakalukufua ia 'oku faingam lie p 'a e tu'u ko anga ko faka'ikon mika, 'oku mahino 'e tupu ange mo sai ange. 'Ikai ngata ai ko e sio ko ki he ngaahi lahi ko pa'anga ke fai'aki e ng ue'i e fonua 'i he lahi e pa'anga ko 'oku tau ma'u 'i he pa'anga mohe mo e pa'anga mulí, kei lahi 'aupito p . Pea 'ikai ngata ai, lahi 'aupito mo e ngaahi pa'anga ko eni 'oku 'i he pangik . 'Ova hake 'i he m hina 'e 6 'a e lahi ko pa'anga ko 'oku tauhi he pangik 'i he taimi ni. 'A ia 'i he'ene peh , lahi e pa'anga ko e toe eni ko hono ng ue'i 'e he fonua, 'a ia 'oku mahino 'oku 'i ai p 'ene ki'i nga'unu 'a e n , p seti 'e 10. Ka ko e mahalo ko e me'a mahu'inga ko kuo fai ki ai e t langa koe'uhi ko hono ng ue'i ko ia 'o e silini ko ia 'oku ma'ú. Mahino p 'oku 'i ai 'a e tokanga 'a e ngaahi pangik ke mahino 'oku 'oatu p kiate kinautolu mei he ngaahi ng ue 'e lava ma'u hano tupu pea to e t fakafoki. 'I he taimi tatau p 'oku 'i ai e ngaahi tokangaekina hang ko e totongi ko 'o e totongi n . Ka ko e tu'u ko he taimi ni, faingam lie 'aupito e pa'anga ke ng ue'i ki he langa fakalalaka faka'ikon mika, faka'ikon mika, fakas siale, 'oku lahi 'aupito, faingam lie.

Tu'unga e hikihiki he totongi koloa

Ko e tu'u ko ki he totongi ko ki he fehikihiki 'a e mahu'inga ko koloá 'oku mahino 'oku kei 'i lalo 'aupito p ia 'i he p seti 'e 2 na'e a'u mai he taimi lahi, p seti 'e 1 pea 'alu 'ikai ke to e si'isi'i ia he p seti 'e 0. 'A ia 'oku 'alu *negative* 'a ia na'e 'i ai taimi na'e hoko 'aupito e tu'unga ko 'o e totongi ia ko 'o e ngaahi koloa. 'Oku mahino p ko e meimei ko e hiki ko ngaahi totongi ko koloa ia ko e hiki lahi ia 'i he totongi ko me'atokoni ko fakalotofonua. Mou mea'i p 'Eiki Sea. Na'a tau lau ki he totongi ko palaú 'ene 'alu ko 'o pa'anga 'e 89, ' me'a he taimi ni ko e totongi ko kato kumala, ki'i milemila mahalo ko ha fo'i kumala p 10, pa'anga ia 'e 20, 'a e hiki ko mahu'inga ko ngoue. Ka ko e fakalukufua, 'oku t lalo.'oku 'i he tu'unga fakafiem lie p 'a e hikihiki ko 'o e lahi ko 'o e hikihiki e koloa. Ka koe'uhi ko e meimei fakatefito p he kei sai 'a e kei t lalo 'a e totongi ko 'o e loló.

Lelei e vakai ki he tu'unga 'i ai ngaahi n

Sai, ko e tu'u ko ki he ngaahi pangik 'oku talamai 'oku kei faka'ofa'ofa p mo e tu'u ko ngaahi pangik ko 'o e fonua ni..Ko e tu'u ko , ko e lahi ko 'o e k toa 'o e ngaahi koloa p ko e *asset* ko ngaahi pangik he taimi ni mo e ngaahi, nautolu 'oku nau ng ue faka-pangik , fe'unga mo e 620 miliona, pa'anga ko 'oku 'i ai he taimi ni. 'A ia ko 'ene tu'u ko ia, ko e lahi ko n , ko e lahi taha ko ' n ko kuo nau 'osi 'oatú, fe'unga ia mo e 310 miliona. Pea ko e anga ko lahi ko ' n 'oku nau peh 'oku peseti 'e 8 meimei peseti 'e 9 'enau hanga ko 'o peh ngalingali ko e ngaahi pa'anga, ko e ngaahi n ia 'oku nau peh 'oku ngalingali tu'u 'i he tu'unga p 'e lava 'o to e t mai p 'ikai. 'A ia 'oku nau hanga p 'o, fe'unga ia mo e 27.5 miliona. Nau peh 'oku nau hanga p , holo eni ia mei he ngaahi fika kimu'a na'e lahi. He na'e a'u atu ia 'o a'u ki ha taimi na'e a'u 'o peseti 'e hongofulu tupu pea a'u 'o 20 'enau vakai ko 'oku 'i ai e ngaahi n ngalingali he 'ikai ke lava 'o ola lelei e ngaahi ng ue ko ia. Ka 'oku nau holoki 'aupito e fika ko ia, 'a ia 'oku lau ko he taimi ni ko e tu'u ko , ko e *quality* p ko e sai ko ngaahi n 'oku nau sio 'oku 'alu e taimí ke to e lelei ange.

Lelei mo e tu'unga 'i ai pa'anga ng ue ngaahi pangike

Ko e tupu ko ngaahi pangik 'i he a'u mai ko ki Sepitemá, na'e a'u ki he tu'unga 'oku nau peh , peseti 'e 3, nau peh meimeimei peseti 'e 3 e tupu ko fakatatau ko mo e lahi ko 'o 'enau koloá. 'A ia ko 'ene lalahi foki 'enau koloa, nau lave ko ia 'anenaí, fe'unga mo e pa'anga 'e 620 miliona. 'A ia ko e tupu ko fakataha'i na'a nau mei he 13 miliona tupu 'i 'Aokosi, ko 'ene a'u mai ia mei 'Aokosí. 'A ia ko e tu'unga ko , pea ko 'enau to e kake p pea mo 'enau peh pea mo e tupu ko 'oku nau ma'u ko ki he pa'anga ko 'oku hanga 'e he pangik 'o fakah ko , 'a ia p ko e *capital* ko 'ia nautolú.

Ko e tu'u he taimi ni ko e lahi foki e n na'e fakatefito ia 'i he lahi ko pa'anga ko p 'oku *capital* 'oku tauhi ko na'e 'omai ko 'e nautolu na'e 'a nautolu 'a e ngaahi pangik ko ení. Pea ko e tu'u ko ia he taimi ni, ko e p seti 'e 15 'oku pau ke 'oua 'e to e 'ova ai 'a e lahi ko pa'anga ko 'oku nau ma'ú. Tu'u he taimi ni 'oku 'alu e fika ia p seti ia 'e 38, 39. 'A ia e mahino ko fu'u lahi, 'a ia 'oku lahi e me'a 'oku ma'ú, 'oku lelei 'aupito p 'a e me'a ko ia, ko e toe eni hono ng ue'i Sea. 'A ia 'oku, ko e ki'i fakalukufua p Sea. Tu'u ko he tu'unga faka'ikon mika 'oku ma'olunga tatau p ma'olunga e fakafuofua 'a e Potung ue Pa'anga he tupu ko 'o e ta'u kuo 'osí, 'ova p seti 'e 3 mo 'emau fakakaukau ko eni ki he to e tupulaki p mo e ta'u lolotonga. Ko e tu'unga ko ' pangik , faka'ofu'ofa mo e lahi e me'a ke faí, lahi e me'a ke ng ue'í pea 'ikai ngata ai mo hono ngaahi tupú 'oku mahino 'oku nau ake mai. Kaekehe, ko e ki'i fakat t fakalukufua ia Sea 'o 'Aokosi, 'a ia ko ia na'a tau mai e 'Aokosi e ta'u kuo 'osí, kae toki 'omai 'a Sune, 'a Fepueli 'o e ta'u ko ení Sea ka ko e ki'i fakat t p ia 'oku tu'u lelei p anga e tu'u ko ngaahi pangik 'oku malu mo to e lelei p Sea. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 . Hou'eiki ko e fakamatala faka'ala'ala eni kuo fai mai mei he 'Eiki Minisit Pa'anga. To e 'i ai ha feme'a'aki. Ko e fokotu'u ke tau, 'Eiki N pele 'Eua.

Tui 'ikai fen pasi fakamatala tupu faka'ekonomika & tu'unga totonu 'i ai e fonua

Lord Nuku: Sea ko e fakahoha'a ko ia 'oku fai 'e he motu'a ni 'Eiki Sea 'o makatu'unga p ia 'i he tupu faka'ikon mika ko ia 'a Tonga ni 'Eiki Sea. Ko e fakamatala ko ení 'oku 'asi ia ai 'oku tupu lelei 'Eiki Sea. Ka ko e lave'i ko 'e he motu'a ni ki he fe'amokaki ko ia 'a e kakaí, ko u tui ko e me'afua mahu'inga taha ia ko ki he tupu faka'ikon miká ko e mo'ui ko ia 'a e kakaí. 'I he tu'unga ko faka'ikon mika 'o e 'aho ni pea mo e totongi ko ia e koloá Sea, ko e tu'unga v henga ko fakaleipa ko e fonua ni 'oku fu'u ma'olunga ia. Hang ko eni ko ko e silini fakav henga ko ki he kau ng ue fakapule'angá. Mea'i p foki 'e he Feitu'u na 'Eiki Sea, ko e feitu'u lahi taha ko ma'u'anga mo'ui ko 'a e kakaí ia, 'a ia 'oku meimeimei ng ue p kakai 'iate kinautolu p , p 'oku nau *self-employed* 'i he ng ue ki 'uta ...

<001>

Taimi: 1140-1150

Lord Nuku: ... ka koe'uhí ko e mamafa ko eni 'o e ngaahi me'a ko ení 'Eiki Sea 'o fekau'aki ko pea mo e mo'ui ko 'a e kakai 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke u tui ki he fakamatala ko eni 'oku na vakavakaua pea mo e mo'ui faka'ikon mika fakalukufua. He ko 'eku lave'i ko ki he ngaahi vahefonua 'oku 'ikai ke u lave'i au. Ka ko u lave'i ki he Vahefonua 'Eua ko e ma'u ng ue

fu'u si'isi'i 'aupito. Pea ko 'eku lave'i ko ki ai na'e 'i ai 'a e fakamatala na'e fai mai he 'e 'Eiki Minisit he taimi ko fakamatala 'a e patiseti na'e peh 'oku ma'u 'a e 7000 ki he 10,000 he ta'u. 'Oku 'ikai ko e fika ia ko 'Eiki Sea 'oku ma'u he 'e kakai 'o e fonua 'o fakatatau ki he tupu 'o faka'ikon mika fakalotofonua.

Ko e fakamatala ko eni 'oku lelei. Pea ko e kole atu p 'Eiki Minisit Pa'anga koe'uhí foki ko koe 'oku ke hanga 'o fakah mai eni. He 'oku ou tui 'oku tonu p ke toe 'i ai e ng ue lahi ke fai ke'uhí ki he tupu faka'ikon mika ko fakalotofonua ko 'a e fonua 'o fakatatau 'o hang ko e totongi 'o e koloa hang ko e totongi tupu ko eni 'a e ngaahi pangik . Na'e 'i ai foki 'a e ki'i pangik na'a nau, ke mea'i p na'a nau fokotu'u pea nau hanga 'o tuku mai mo e fika ko e *interest, interest* ko 'enau tupu na'a nau talamai 'i he p seti 'e ono. Pea na'e hanga 'e he ki'i me'a ko eni 'o holoki kotoa 'a e ngaahi totongi tupú.

Pea 'i he'eku lave'i ko he 'aho ni kuo si'i pekia mahalo p ko e h e tu'utu'uni 'a e Pangik Pule ia 'oku fai ki he ki'i pangik ko eni. 'A ia ko 'ene tu'u ko he taimi ni ia 'oku toe ki'i kakakaka hake 'a e totongi tupú ia. 'A ia na'e mahu'inga p ke 'i ai ha ki'i me'a peh ke ne hanga 'o pukepuke 'i lalo 'a e totongi tupú. He koe'uhí foki ko e mo'ui ko 'a e kakai ia fiema'u ia ke nau n nautolu ia ke lahi ke lava 'o fai ha'anau ng ue. 'I he ngaahi va'a ko eni ko hang ko e peesi ko eni peesi 11 hang ko e ola 'o e ng ué pea mo e toutai 'Eiki Sea 14-15, 15-16 na'e 'i ai 'a e holo lahi ia. He ko e 'uhinga ko e ngaahi taimi ia ko eni 'Eiki Sea na'e kei m 'olunga p 'a e totongi tupu ia. Pea 'oku 'ikai ke tokoni ia ki he langa fonua ko 'oku fai Sea.

Fakam l au ia ki he feinga 'oku fai he 'Eiki Minisit Pa'anga 'o tukumai 'a e pa'anga ko eni ko ki he Pangik Fakalalaka ke'uhí ke n ai 'a e kakai 'o e fonua. Neongo p 'oku 'i ai p hono ki'i faingata'a ka ko e p seti tupu ko ia 'oku 'i ai 'ene fakatokanga ki he ' pangik kehe. Ka ko e 'uhinga ia ko 'oku fai ki ai 'a e tokanga 'Eiki Sea hang ko hono tamate'i 'a e ki'i pangik ko eni na'a ne hanga ko 'o pukepuke ko tupu 'i lalo, 'oku 'ikai ke u lave'i 'e au p ko e h e tu'unga. Fanongo p he ongoongo peh kuo to'o e laiseni. Ka na'e 'uhinga p 'a e fakakaukau Sea ko e 'uhinga 'a e fakakaukau koe'uhí ke 'i ai ha me'a ke ne hanga 'o pukepuke 'i lalo.

Fiema'u ke lahi uta koloa ki muli ka koe vaivai ivi fakapa'anga kakai

Ko e tu'unga ko eni ko 'a ko na'e fai ki ai 'a e fakahoha'a ko 'anenai 'oku 'ikai ke tonu 'a e fakamatala ko eni pea mo e tu'unga 'oku 'i ai 'a e mo'ui 'a e kakai faka'ikon mika. He 'oku mamafa 'a e me'a kotoa p ia mei he totongi koloa 'uhí ko e f 'amokaki ko 'o e lahi faufaua ko 'o e koloa h maí neongo e feinga ko eni 'a e 'Eiki Minisit 'a eni ko ko ki he ng ué. Ke'uhí ke fakatupu ke lahi koe'uhi he ko e taimi ko 'oku vaivai pehé ni ai 'etau silini ko e me'ang ue lelei taha ko 'etau *export* ke lahi. Ka 'i he'ene tu'u ko he taimi ni 'i he vaivai ko 'a e ivi fakapa'anga ko ki he kakai ke'uhi ke langa hake 'a e va'a ko eni h koloa ki tu'apule'anga Sea 'oku ne hanga ia 'o talamai 'oku hala 'a e fakamatala ia ko eni Sea.

Tokanga 'alu pe ki 'olunga tu'unga totongi koloa

Pea ko e me'a ko 'oku fai ki ai 'a e hoha'a he 'aho ni ko e totongi koloa 'oku fu'u m 'olunga. Fokotu'u mai he 'e Potung ue Tukupu he 'ikai ke fai ha hiki. Ko 'eku lave'i 'Eiki Sea 'oku 'i ai p 'a e ki'i hikihiki. Kae sai p he ko eni te tau toki 'alu p 'o a'u p ki ai. Ko u tui 'oku 'i ai p mo'oni 'a e 'Eiki Minisit . He 'uhí foki 'oku lahi 'a e ngaahi kavenga mo e ngaahi fatongia 'oku fakahoko ki ai. Ka ko e fakahoha'a atu ia 'Eiki Sea ko e ola ko 'o e fakatupu koloa 'i he peesi

tatau p . Hang ko e langa ko 'o Ha'apai 'oku tu'u he me'a ko eni, ko hono tolot loi mai 'oku 'ikai ke lave'i he motu'a ni p ko e h e t kunga ko 'oku 'i ai ko 'a e langa ko 'o Ha'apai 'o a'u ki he 'aho ni.

Koloa mahu'inga taha ko e ng ue ki muli hotau kakai

Ka ko 'ene 'asi ko he fakamatala ko eni na'e, 'oku, ko hono ola 'o e fakatupu koloa 'oku tolot loi mai. 'A pea 'oku fakat t 'aki 'a Ha'apai kae tuku p ki he Hou'eiki Minisit Hou'eiki Pule'anga ke nau toki hanga 'o tali mai. He ko e me'a ia ko na'e fa'a fai ai 'a e hoha'a atu 'Eiki Sea ki he toli. He ko 'etau koloa lahi taha p ko ke h ki tu'a ko e kakai. Pea ko e pa'anga vave taha p ia ko 'ene puna atu p he uike kaha'u 'o ng ue pea l silini mai he uike hokó.

Ko e 'alu ko 'a e vaka toutai 'e 'alu ia 'o af ngia h pea ta'em hino ia p 'e toe foki mai p 'e 'ikai. 'A ia ko 'etau koloa mahu'inga taha ka ko e hang ko eni ko e, na'e fai e hoha'a ki a'i he koe'uhí ko e ngaahi makatu'unga ia ko e tokoni ia ki he 'etau koloa h ki tu'a. Pea 'oku hanga ai 'e he motu'a ni 'o fakafehu'ia 'oku 'ikai ko ha fakafehu'ia mahalo 'oku hala p fakalea 'oku fai e tokanga ki he ngaahi faingata'a'ia ko 'oku 'i ai ko 'a e fonuá he 'aho ni.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Nuku: 'O fakatatau ki he fakamatala ko eni ko he ko kinautolu 'oku nau hanga ko 'o pule'i ko 'etau s niti fakalotofonua, pule'i anga e tu'unga 'oku 'i ai 'a e koloa hang ko e n ko e totongi tupu. Pea 'oku 'uhinga peh 'e 'Eiki Minisit ke toe fai mai p mu'a ha me'a ke 'uhí ke, neongo ko e fakamatala pa'anga ko e fakamatala eni ia 'a e Pangik Pulé 'i he ta'u ia ko e ola ia 'o hang ko e ta'u 2015. Ka 'oku 'uhinga p hoha'a ki ai 'Eiki Sea he 'oku te'eki p ke 'i ai ha fu'u ng ue ia. Ko e fakamatala ia ko eni 'oku sai ka 'oku 'ikai ke 'i ai ha ng ue ia he tupu faka'ekon mika ko 'o e fonua 'o fakatatau ki he ngaahi ola ko 'oku talamai heni Sea.

Pea 'oku fai e hoha'a ki ai koe'uhí he 'oku 'amanaki ke paasi ho Fale 'ou ia 'a e fakamatala fakata'u ko ení ka 'oku lahi e palopalema 'oku tonu ke fai e ng ue lahi ki ai 'a e Pule'anga koe'uhí ko e kakai 'a e fonua Sea 'o fakatatau p ki he ngaahi fakamatala ko eni. Ko e ngaahi ola ko 'oku tu'u heni lelei 'aupito 'aupito. Ka ko 'eku kole atu kapau 'e fai mai mu'a ha ki'i me'a mai Taumu'a 'oku f f 'a e langa 'i Ha'apai ? Ko e h e tu'unga 'oku 'i a'i ?

Pea ko 'ene tu'u foki ko he taimi ni ko 'etau fakafalalá fakafalala ki he ngaahi ng ue lalahi ko eni ko 'e fakahoko. Hang ko e ngaahi *project* lalahi ko eni 'a eni ko fonua hang ko e fu'u fale ko eni ko 'oku tu'u mai mei hotau tafa'aki. He ko e ngaahi me'a peh 'oku fai ki ai 'a e hoha'a 'Eiki Pal mia kae 'uma' Hou'eiki Kapineti. 'Oku tokoni foki 'a e faka'ekin mika 'i he ngaahi silini pehé ni hono 'omaí. Ka 'oku toe fai p hoha'a ko ki ai foki he ko e 'omai ko 'etau fakat t hang ko e langa ko eni. Tokoni 'a Siaina kautaha 'a Siaina kau ng ue 'a Siaina. Ko e me'a ko na'e tokoni ko ki he 'etau faka'ekon mika 'oku foki kotoa p ia ki Siaina. Ko e me'a p 'oku tau fakafeta'i ai 'oku ma'u 'etau fu'u fale. Kapau 'e toe tuku pea mo e silini ke tau ma'u mo e silini ma'u mo e fale, ng ue 'etau kakai ai ko u tui 'e 'i ai hono toe lelei ange.

Ka ko e fakafehu'i p ki taumu'a p ke fai mai p ha me'a 'a e 'Eiki Minisit Pa'angá. He ko e lave'i ko 'a e motu'a ni ia 'oku 'ikai ke tatau 'a e fakamatala pepa ia ko eni pea mo e faingata'a'ia 'a e kakai 'o e fonua ke 'uhi ke fai mai ha ki'i me'a kae toki fai ha vakai atu. M l .

Sea K miti Kakato: M l 'e, ko e hoha'a 'oku fai mei he t pile 'a e Hou'eiki N pele. Ko e h e lahi 'o e pa'anga 'oku ma'u 'e he fo'i 'ulu *income per capita*, ko e h 'a e tau hikihiki *inflation rate* ko e pa'anga n mai, ko e totongi tupu, ko e langa tu'unga ko eni 'o e langa 'oku 'i ai 'a Ha'apai 'o 'uhinga ia ko e pa'anga ia 'oku tafe mai ki he fonua. Kae tuku atu ki taumu'a ke fai mai hano fakama'ala'ala. M l .

Eiki Minisit Pa'anga: Tapu mo e Sea peh ki he K miti Kakato. M l 'aupito ki he fehu'i.

Ngaahi fakat t e Pule'anga ki he tupulaki tu'unga faka'ekonomika e fonua

'Uluaki foki ko e fehu'i mahu'inga na'e 'ai. Ko f me'a te tau sio ai 'o 'ilo 'oku tupulaki 'a e 'ekon mika ? Ko e taha e ngaahi me'a ia 'oku mau lave'i ai 'u me'a holo p ko e lahi e 'u k . Kapau te mou sio he taimi ni ki he 'u halá 'a e lahi ko 'a e pa'anga 'oku fakatau 'oku mau fakatokanga'i. Ko e ngaahi me'a eni ke tau sio 'o 'ilo ai.

Ko hono uá ko 'emau t naki pa'anga ko eni 'oku hiki ki 'olunga 'aupito 'a e t naki 'oku t naki mai he pa'anga ko eni 'e he tukuhau taut fito he ha'u he Kasitomu. Ko e lahi ia ko h koloa mai ko 'a e fonua. Pea 'ikai ngata ai ko e fakatau ko eni ko 'u *consumption* 'u falekoloá 'oku nau taha 'aupito ki 'olunga. Ngaahi katoanga 'oku 'i ai foki 'a e ngaahi katoanga lalahi heni. Ko e ngaahi fakat t ia e ngaahi me'a ko 'oku fai. Ko e ngaahi misinale ko siasi he ta'u ko e 'ai p eni fanga ki'i fakat t te mou lava me'a ki ai 'oku h mai ai 'a e ngaahi me'a. Ko e hiki ko 'o e l pa'anga ko tau peh ko e m siva eni mou me'a hifo...

<002>

Taimi: 1150-1200

Eiki Minisit Pa'anga: kamata, kuo kamata 'a e Siasi Tongá, kuo u fakatokanga'i. 'Oku fakatokanga'i p 'i homau feitu'u, 'a e hiki ko 'a e l ko ta'u kuo'osí mo e l he ta'u ni. Kai kehe ko e fanga ki'i faka'ilonga ia 'oku tau, mou me'a ki ai 'a e 'asi mai 'a e me'a ko 'oku h ngofua maí. 'A ia ko e ngaahi me'a ia 'oku ... 'a ia ko e fehu'í, f feitu'u 'oku tau me'a ki ai? Te tau to e sio ki f ka ko e ngaahi fakat t eni 'oku mahino 'aupito 'a e anga ... Ko e me'a ko eni ko e ngoue, mou mea'i p 'Eiki Sea hang ko na'a ku lave ki ai 'anenaí. Na'a ku lele atu au ki he m ketí, ko e kumala ko he taimi ni 20 ki he 25 pe ko e Hauai'i, ko e me'a ko iá mahalo na'e pa'anga p 5 p 10 he ta'u kuo 'osí mo e ngaahi ta'u ko . Taimi ni 'oku 'alu ia 'o 25, 20, ka ko e fakafuofua atu ko ki ai, mahalo ko e fo'i kumala p 'e 10. 'A ia kapau te ke fua kilo, meimei, ko e meimei kilo 'e 3.

Sea K miti Kakato: Ka 'oku fakataua p ia.

Eiki Minisit Pa'anga: Ka ke me'a koe ki he fakataú. 'A ia 'uhinga foki 'oku lahi e fiema'ú ko e 'i ai foki e pa'angá. Ka 'oku hanga leva he ngaahi pisinisi 'o 'alu ... 'a ia ko e kau ngoué he taimi ni, 'a ia ko kinautolu ko 'oku ngoué, tu'um lie 'aupito. Nautolu ko 'oku 'ikai ke ngoué, mou k taki fakamolemole ko kimoutolu ia ko 'oku 'ikai ke mon 'ia he ... ko e kava tongá eni 'Eiki Sea, kapau na'e ... kai kehe ko e fanga ki'i fakat t eni, mahino mo faingofua, kuo 'alu eni he taimi ni e kilo 'e l 'o ofi 'aupito he meimei 100. Ka ko e fiema'ú 'oku 'ikai ke ai ha ... 'oku lahi

ange feleleaki he efiāfi, ‘oku te fakatokanga‘i ko e ke feinga‘i ha me‘i kava. Ko e fakat t ‘e taha e sio ko ki he lahi ko me‘a ko ‘oku fa‘o ko he kakaí honau kató. Kai kehe ka ‘oku ou to‘o mai p ‘e au ‘a e ngaahi fua faka‘ekon mika ‘oku mau ng ue‘aki ko ki hono fua e tupulaki e ng ue ko he ta‘u ni, kau ai e fale ko ení. ‘A eni ko eni ‘oku fai ai e ngaahi ng ue ko eni ki he ngaahi poloseki lalahi, ‘a eni ko eni ‘oku h ko ení Sea ...

Lord Nuku: Kole p heni, sai p ke ki‘i tokoni atu p ?

‘Eiki Minisit Pa‘anga: ‘Io, sai.

Taukave mamafa koloá ko e ‘ikai fakaivia kau ngoue ke ngoue kae holo totongi

Lord Nuku: ‘Ikai ko ‘eku ki‘i tokoní p ‘aku ia ‘Eiki Sea hang ko eni na‘a ne fakat t ki he kumalá mo e kavá. ‘Oku mahino ai ‘oku ‘ikai ke to e lava he tangata ngoué ke ma‘u ha ivi lahi fe‘unga ke hoko atu hono t ko kavá. Pea ‘oku fu‘u lahi leva e fiema‘ú, kae si‘isi‘i leva ‘a e me‘a ko ‘oku ‘oatú. Hiki hake ai ‘a e kava ko he taimi ni ‘o pa‘anga ‘e 100. Kapau na‘e lahi p kavá ia, ‘ikai ke to e lava e kau ngoué ia ‘o t kava, ko e ‘ikai ke ai ha fakapa‘anga ia ‘e ma‘u maí. Tatau p mo e kumalá. ‘Oku ‘uhinga ‘ene ‘alu hake ko ‘o fo‘i kumala ko ‘e 10 ki he pa‘anga ‘e 20 Sea, he ‘oku si‘isi‘i, ko e fakamo‘oni ia e me‘a ko ‘oku ou fakahoha‘a atu ki aí ‘Eiki Minisit , ‘oku ‘ikai ke to e fakaivia e kau ngoué, ke fai e ngoué kae holo hifo ‘a e koloá ke ma‘ama‘a. Ko e me‘a ia ‘oku tau fiema‘ú ke ma‘u ha koloa ke ma‘ama‘a koe‘uhí ko e kakai e fonuá Sea. Ko ‘eku ki‘i tokoni atu p ia ‘a‘aku koe‘uhí , he ko e ‘uhinga ia ‘oku peh ai e tu‘unga e totongi koloá Sea.

Sea K miti Kakato: M l .

‘Eiki Minisit Pa‘anga: Kuo u fakat t p motu‘a ni, tautolu ‘i Fale Alea ni Sea, kapau ‘oku tautolu e ‘ekonomika ko fonua ni, ko e me‘a ko te tau loto t ko ‘etau ko ‘o fakatau ha koloa, fakatefito he me‘a ko ‘oku tau ma‘u ko hotau kató. He ko tautolu te tau atu ko ‘o ‘ai, kapau tau peh ‘oku pa‘anga ‘e 5 e kavá, ko e me‘a ko te tau fiema‘ú tau ngata ai. ‘E holo e tama ia ko ‘i ‘olungá. ‘E holo e tama ia ko ‘oku ha‘u mo ‘ene kavá ke tau fakatau ko he m ketí, koe‘uhí ko e mafai ko ‘oku tau ma‘u ke ‘ai ‘akí. Ko e lao fakafakatau p ia Sea, faka‘ekonomika, ‘oku ‘ikai ko e ... ka ‘oku *common sense* p ia Sea. ‘A ia ko e fakatokanga‘i ko he taimi ni ‘a e ma‘u ivi ko , he ‘eku lava ko ‘o fua ko ngaahi faka‘ilonga ko ení, ko e l he pa‘anga ‘a e siasi, ko e li he pa‘anga ko eni ‘i he ngaahi koloa ko eni ‘i he ngoué.

Sea K miti Kakato: Mahalo ‘oku tokanga ‘a e ‘Eiki N pele ‘Eiki Minisit mahalo ‘oku holo ‘a e misinale ‘a ‘Eua.

‘Eiki Minisit Pa‘anga: Kai kehe ko e Fakafofonga foki eni ia mei Hahake, uehe mei ‘Eua. Ko e ‘Eua ia kuo u tui ‘e ‘alu hake ‘a ‘Eua ia ki ‘olunga!

Lord Tu‘ilakepa: Ki‘i tokoni p ki he Feitu‘u na.

‘Eiki Minisit Pa‘anga: M 1 .

Lord Tu‘ilakepa: Ko aú ‘oku ou tui tatau mo e ‘Eiki N pelé, ke fakatokanga‘i p Minisit ‘oku ‘unu ‘a e totongí, ke mea‘i lelei p Sea, vahe Hahake ‘oku holo ‘aupito p ‘a e ngoue kumalá ia. Meimei ko e ni‘ihi eni ia ‘oku ui ko ko e hali, h fanga he fakatapú, ko nautolu eni ia ‘oku nau ‘alu ko ‘o ‘omai ‘o ‘alu ‘o a‘u ‘o pa‘anga ‘e 20. Ka ‘oku uesia. Ko e kumalá ‘oku kai e tokotaha kotoa ‘o a‘u ki he kau mulí ai. Ka ‘oku nau ongoongosia he pa‘anga ‘e 20 ki he ki‘i milemila ‘oku meimei toho p ia pea mo e kato fingota, h fanga he fakatapú ‘Eiki Sea ‘i tahi. Pea ‘oku tau faka‘amú koe‘uhí ke fakatokanga‘i ange. Ko e kavá, fu‘u lahi e ‘ilo kava ‘a e kakaí kae si‘isi‘i e t ‘a e kavá. Ko e me‘a leva ‘oku fai he taimi ni he kau t kavá ia ko ‘enau pukepuke, lolotonga lele he taimi ni e t ‘i Vava‘u he taimi ni ...(kovi e ongo)... He ‘ikai ke to e holo e kavá ia ‘Eiki Sea. Ka ‘oku fu‘u mamafa. Ka ‘oku fakatokanga‘i p ‘oku holo e inu kavá he fonua ni ko ‘ene mamafa ko ‘a e kavá. Ko e 50, pa‘anga ‘e 90 kuo ‘osi a‘u ki he tola ‘e 100, ka ko e ‘ai p ki he Feitu‘u na ke ke ki‘i fakatokanga‘i ange p , pea mo ho‘o t naki tukuhaú ‘oku kau ia he me‘a, ‘e uesia lahi taha ...(kovi e ongo)... ka ‘oku te‘eki ai foki ke fakatokanga‘i he kakaí. Te‘eki ke fakatokanga‘i he kakaí ‘a e ngaahi me‘a ko ení ka ko e ‘oatu p ki he Feitu‘u na ke ke fakatokanga‘i p he ko e kakaí, ‘e toki ki mui mai ‘a hono fakaikiiki ke mahino kia nautolu pea te nau toki ‘oiau fakap . Ka ‘oku nau fiefia p nautolu he‘enau ng ué he taimi ni, koe‘uhí he ‘oku ai e fel l ve‘i mo muli, ka ko e taimi ko te nau toki ... hang p ko ‘etau hiki 60, 70, 80, na‘e toki ‘oiau kakai ki mui ni ‘o fakatokanga‘i ange ta ko e hiki 80 hake ‘a laló ia kae hiki 60 ko ‘a ‘olungá, ko e fu‘u ongo e ongo e ‘ai fakapeseti. Ka ko e ‘ai p ke ke fakatokanga‘i he Feitu‘u na.

‘Eiki Minisit Pa‘anga: Sea, ‘oku ou kole atu au, ‘oku ‘ikai ke ‘oiau , ‘ikai ha taha ia ‘e tangi Sea.

Sea K miti Kakato: ‘E ‘Eiki Minisit mahalo ‘oku k inga atu p mo e me‘a ko eni ‘oku ‘ai ke fakahoko atu he ‘Eiki Minisit , ‘Eiki N pele Fika 1 ‘o Vava‘ú, pea ke toki tali mai k taki.

Lord Tu‘i‘ fitu: Sea, ‘oku ou fakam l atu he ki‘i taimí, a‘u ki he Fika 4 kuo ‘osi ‘eku taimí ‘aku. Ka ko e kole p ki he Vava‘u Fika 16, ke kole ange mu‘a ki he k ingá ke holoki e kavá, na‘u mate au he ‘osi, mamafa peh ‘a e me‘a.

Sea K miti Kakato: Tongatapu Fika 4. Ko e ‘osi p ia pea ‘Eiki Minisit pea toki hoko mai ai ‘a Ha‘apai 13.

M teni Tapueluelu: M 1 ‘aupito ‘Eiki Sea, pea ‘oku ‘oatu ‘a e fakatapu ki he Feitu‘u na ‘Eiki Sea K miti Kakató, kae peh hi he Hou‘eiki M mipa e K miti Kakató ‘Eiki Sea, kae ‘oatu p mu‘a ha fakalavalave fekau‘aki pea mo e Fokotu‘utu‘u Ng ue Fakapa‘anga ‘Akosi 2015, Pangik Pule ‘a Tongá, ‘a ia ‘oku fakah mai he ‘Eiki Minisit Pa‘angá, pea ‘oku ‘i ai e fakam l ki he fokotu‘utu‘u ng ue ko ení ‘Eiki Sea, ka ‘oku ai p fanga ki‘i me‘a ‘oku ou kole p ke tokoni mai e ‘Eiki Minisit Pa‘anga ke ...

Sea K miti Kakato: Tongatapu 4, tau lolotonga lele ... mahalo te ke malanga koe h ? Kae tukuange ki he 'Eiki Minisit ke faka'osi mai ia. He 'oku fanongo atu au ia te ke malanga koe. He 'u peesi ko ena na'e ke 'ai haké.

M teni Tapueluelu: Ko ia, ko u peh 'e au ko e momoi mai he 'Eiki N pele hono taimí 'Eiki Sea, 'a ia na'e

Sea K miti Kakato: 'Eiki Minisit Pa'anga.

'Eiki Minisit Pa'anga: Tapu mo e Seá, Hou'eiki K miti Kakató. Kai kehe ka ko e poini ko , kuo u 'oatu p 'e au e fanga ki'i fakat t fo'ou, pea 'oku ou lau hifo pe Sea 'oku ou fakatokanga'i 'oku ai 'etau 'u k fo'ou 'oku 'asi hotau Fale ni. 'Uhingá he ngaahi fakat t ko 'oku 'i ai, 'oku to e 'alu hake ki 'olunga ko 'a e ma'u pa'anga 'a e kakaí Sea.

Anga hono fua mahu'inga koloa fakalotofonua

Kai kehe , ka ko e anga ko hono fua, anga ko hono fua ko 'o e lahi ko 'o e koloa 'oku ngaahi he fonua ni. 'A ia na'e 'ai ai ko ko e GDP 'a ia ko e lahi ia ko koloá. 'A ia ko 'emau fua ko 'i he 8000 tupu he taimi ni 'a e fakafo'i 'ulú. Ka ko 'emau faka'avalisi p foki. Ka 'oku 'ikai ke kau heni e ngoué mo e 'u me'a ko iá. Meimei ko e ngaahi koloa p eni ia 'oku 'omai ko ki he m ketí 'o fai e fakapisinisi ko iá, 'oku mau lava ko 'o fua mo e ngaahi koloa.

Ko e 'alu ko toutai he taimi ni 'oku hiki e toutai. Na'e 'ai he 4 kuo 'alu 'o 14 'i he ta'u kuo 'osí, kuo u tui 'e to e 'alu. 'A ia ko e ngaahi tu'u ko 'a e ngaahi fiká mo me'a 'oku nau tu'u 'alu ki 'olunga. Ka ko e anga ko hono fua e GDP mo e anga ko 'eku vakai ko tu'unga ko faka'ekonomika e fonua ni, 'oku longomo'ui mai. Neongo 'oku ai e ngaahi me'a ia, 'i he lau p 'a e pangik , hang ko e ngaahi me'a 'i he totongi n . Ko e me'a ko ki he totongi lau 'aho... leipá p ko e kau ng ué hang na'a ne me'a maí 'oku ngali fu'u ma'olunga. Ko e tu'u ko he taimi ni ia, ko e 6000 tupu ko e fika ia ko 'oku hanga 'e he Pule'angá 'o tuku mai ia 'i lalo ko e fika si'isi'i taha ia ko 'a e v hengá. Ka kuo u lave'i 'e au ko e ngaahi pisinisi ko ki mulí, ki tu'á 'oku ai e fa'ahinga 'e ni'ihí 'oku nau 'i lalo 'aupito. Na'u lave'i p na'e ai e ni'ihí nau peh mai ke 'ai ha fa'ahinga t kunga pau mo *minimum* 'i he tu'unga ko v hengá. Ka ko e fika ko 'oku ai e Pule'angá he taimi ni, 6000 tupu ki 'olunga. 'A ia 'oku meimei fen pasi p ia, ko e tu'u ko e 8000, 8200 ko fakafo'i 'ulú, 'a ia ko e faka'avalisi ko kau ng ue fakapule'angá 'oku meimei 'ia nautolu he 14,000 'a e vahé kau ng ue fakapule'angá eni. 'A ia 'oku 'i 'olunga ia 'i he fika ko eni ko 'o e 8000 ko 'a ia 'oku mau peh 'avalisi ko 'oku 'i ai ko 'a e fakalukufua. Ka 'oku mahino p ki he motu'a ni ia ko e anga ko 'avalisí 'oku t naki k toa e tokolahí, 'oku ai e kau tama 'i 'olunga 'oku ai e kau tama 'i lalo 'o ma'u ai e fika ko ení Sea.

Ko e me'a ko hono hokó mo e pangik , ko e Pangik ko eni 'o e Pasifikí, kautaha ko eni pangik fakavaha'apule'anga ko eni fakakomesialé, 'oku fai e ng ue ki ai taimi ni fakalao. 'A ia 'oku fai e ng ue ia ki ai koe'uhí ko e tafa'aki ko iá, kae tuku p ia ke maau e ng ue ko iá Sea. Ka ko e tu'unga ia ko 'oku 'i ai. Ko e me'a ko eni ki he ngaahi poloseki lalahi ko eni 'oku fai ngaahi langa lalahi ko eni 'ofisi 'o e Pule'angá he kauhala 'e tahá 'oku tatau p , 'oku ai p faingam lie ki he kau

Siainá, mo e kau m tu'a Tongá ke nau fai 'enau ng ue. 'a ia ko e ngaahi ng ue lalahi ko 'oku fai heni 'oku tau feinga k toa p ke mai e k ingá, 'a e kakai Tongá 'o faingam lie. Ka ko e poiní, 'oku tupulaki, 'oku ai e tupu hake 'a e 'ekonomiká, neongo 'oku tau faka'amu tautolu ke to e lahi ange, lahi mo e pa'angá, ko e toe eni ke tau feng ue'aki fakataha koe'uhí ... na'e ai e savea na'e fai he Potung ue Ngoué, toki me'a mai e Minisit Ngoué ki heni, ta'u kuo 'osí ki he lahi ko ngoué. 'Oku ai e holo ia e lahi ko ngoue ko 'a Tongatapu ni. 'A ia 'oku mahino 'oku kei lahi ange ngaahi 'elia ko kei ngoue'í. 'A ia 'oku 'asi mai ia he me'a ko ení. 'A ia ko e taimi ko 'oku fa'a lau ai ki he totongi ko palaú, 89, ko 'eku sio atu ko ki he ngaahi, ... kapau ko au na'u ngoue ko 'eku ki'i 'eka ko 'e 1, kapau ko e h ha fo'i 'eka Sea, kapau te ke t , fakatokanga'i he taimi ni meimei 'i he 1000 tupu kapau te ke fakatau tu'u. Tau lava ai 'o sio ki he mahu'ingá. Pea kapau te ke totongi p koe ha ki'i fo'i palau 'e 2, tau peh 200, pea ke fana'i 'aki, neongo 'oku 'ikai fa'a sai e faná, kapau 'e 300, te ke ma'u 'e koe ho'o tupu ko e 700. Ko e 'uhinga ia ko 'oku tau lau ai ko ki he fakamole ha fo'i ng ue, ko e h e tupú. Si'i kai kehe ka ko e anga ia e talaatu ko tu'u he 'aho ni. M l Sea.

Lord Tu'ilakepa: Sea, ka u ki'i tokoni atu ki he Minisit Pa'angá.

Sea K miti Kakato: N pele toe p 'etau miniti 'e 1.

Lord Tu'ilakepa: Ko e ki'i fo'i fika ko 'oku ne 'omaí, hang 'oku mole 'emau fie ngoué 'a mautolu ia. He te mau 'o t pea tauhi pea to e ai mo e kau ta'aki kehe, pea nau mai 'o fakatau 'aki e ki'i 1000 e ki'i tu'ungá Sea. Toe ki'i 'ai angé ha ki'i fika lelei Minisit koe'uhí he fa'ahinga ongosia 'oku fai 'e he si'i m tu'a ngoué. Ko e 1000 mahalo ko ... ko e h ko ho'omou me'a 'oku ... 'io. 'Eiki Sea ka 'oku ke mea'i lelei p 'Eiki Sea, ko e 1000 ia 'oku fu'u si'isi'i. Ko ia. M l 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: M l . 'E Hou'eiki tau liliu 'o **Fale Alea**.

Na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ki hono me'a'angá.

'Eiki Sea: Hou'eiki m l 'aupito e feme'a'akí. Te tau toki hoko atu he 2 ho'at , m l .

(Na'e m l l heni 'a e Fale)

<003>

Taimi: 1400-1410

S tini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Tu'ivakan .

'Eiki Sea: Hou'eiki! Tau liliu ai p 'o **K miti Kakato**.

Sea K miti Kakato: Tapu mo e 'Eiki Tokoni Pal mia, kae 'uma' 'a e Hou'eiki Minisit 'o e Kapineti. Tapu ki he Hou'eiki N pele Fakafofonga 'o e kau N pele 'o e fonuá. Tapu ki he

Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Tapu ki he Kalake kae 'uma' 'a e kau ng ué 'o e Falé. Tau fakafeta'i ki he 'Otua m l ho'omou laum lie, m lo Hou'eiki ho'omou kei ma'u ivi mou me'a mai ke hoko atu hotau fatongia ma'a e fonuá. Tau hoko atu p eni 'i he'etau 'Asenita. Ko e L pooti Pangik Pulé. Hoko atu p 'a e feme'a'aki ai, kapau 'oku mou fiem lie. 'Eiki N pele Fika 3 'o Tongatapu.

Tokanga ki he peseti totongi tupu totonu e ngaahi pangike

Lord Tu'ivakan : Tapu p mo e Feitu'u na Sea. Ko e fehu'i p ki he 'Eiki Minisit 'oku fekau'aki p mo e ngaahi n he ko e 'uhingá p 'oku hang 'oku kei 'i ai p neongo 'oku fakahoko mai 'oku 'i ai 'a e tu'unga 'oku to e ki'i lahilahi 'a e ngaahi n pea 'oku mahino mai p 'oku 'i ai foki 'a e ngaahi founa n 'e tolu. Ko e *personal* mo e n fale mo e n pisinisi, ka ko e me'a ko 'oku 'eke ki he Minisit 'a e tu'unga 'o e *interest rate*, pea 'i he taimi tatau. Ko e h 'a e lahi 'o e *effective rate*? He ko u tui ko ngaahi me'a eni 'oku faingata'a'ia ai 'a e kakai 'i he n . Na'e fakahoko mai foki meihe Potung ue koe'uhi 'a e tala ko 'oku lelei 'a e *foreign reserves* pea mahalo p na'a 'oku 180. 'A ia 'oku ne *cover* 'e ia 'a e fo'i m hina 'e 9 – 10 'a e fefakatau'aki. Ka ko e 'uhingá 'oku lahi eni ka 'i he taimi tatau 'a ia ko e pa'anga 'oku totonu foki ke tokoni'i 'a e kau pisinisi taautaha p kau ng ué p toutai, he 'oku mahino mai 'oku kei lahi p 'a e silini 'oku 'i he Pangik , ka 'oku hang 'oku kei si'isi'i 'a e n . Ka ko e 'eke p , p ko e ha 'a e paseti 'o e *effective rates* he 'oku lava ki he me'a ko eni ke ne hanga 'o toe uesia ai 'a e fie n 'a e kakai. Pea ko e fehu'i p ki he 'Eiki Minisit ke ne hanga 'o 'omai ange ha fakaikiiki 'o e me'a ko eni.

Sea K miti Kakato: 'Eiki Minisit Pa'anga.

'Eiki Minisit Pa'anga: M l Sea. Tapu mo e Sea mo e Hou'eiki Memipa 'o e K miti Kakato. Mahino foki 'oku 'asi 'i he fakamatala kuo 'omai 'i he T pile 4, 'a ia na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki N pele fel ve'i pea mo e totongi ko eni 'o e 'u ngaahi n hang ko e n fale 'oku p seti ia 'e 8.58. Pea ko e 'u n kehe fakafo'ituitui

Sea K miti Kakato: Ko e *effective rate* ia.

Fakah Pule'anga toki faka'asi *effective rate* e n he l pooti he kaha'u

'Eiki Minisit Pa'anga: Kaikehe! Ko e *rate* eni ko 'oku nau 'omai ko *e rate* ia 'oku 'omai 'oku te'eki ke kau k toa. Ko e *effective rate* foki ka ko hono 'uhinga ia katoa 'a e fakamole katoa felave'i mo e fo'i fakap seti pea mo e n pea ko 'eku lau atu p 'eni 'a e kongap , 'a ia 'oku 'asi 'i he l pooti, 'a ia 'oku ke me'a ki ai 'i he T pile 4. Sai, 'a ia 'oku ou lau atu pea mo e pisinisi ko e p seti 'e 7.4 ko e toenga ko 'o e 'u n kehe 'oku p seti 'e 6.38. Ko e fehu'i ko eni 'oku mo'oni ka 'oku 'ikai 'asi mai heni koe'uhi he 'oku 'osi mahino p na'e 'i ai 'a e feme'a'aki 'i he ngaahi kaveinga kimu'a. Ko e taimi ko 'e t naki mai ai 'a e Komisioni ko eni 'o e totongi ko 'o e ngaahi totongi ng ue, 'oku 'i ai p 'i he ngaahi pangik . 'Ikai ngata ai ko anga ko 'oku toutou 'oku nau hanga ko 'o totongi tupu p 'oku totongi 'a e ni'ihi. 'Oku nau *straight line* 'o ng ue 'aki p 'a e fo'i fika ko . Kapau na'a ke n \$10, teke totongi p 'a e p seti 'e 10 'i he pa'anga 'e 10 'o a'u ki he'ene 'osi, mahalo 'oku ta'u 'e nima. 'Oku 'i ai 'a e ni'ihi 'i he ngaahi pangik 'oku nau totongi 'enautolu 'a e p seti 'e 10, ka ko e 'osi p 'a e pa'anga 'oku ke totongi fakafoki. Kapau

‘oku peh ko e \$10.00 ke t ‘i he ta’u ‘e 10, ko e \$1.00 ‘oku totongi ‘i he ta’u takitaha. Ko e ‘osi ko ia ko e ta’u hono ua ‘e \$9.00 te ke totongi ai ‘e koe ‘a e peseti ‘e 10 ko ‘i he n ‘i he \$9.00

‘Oku ‘i ai ‘a e ni’ihi ‘oku nau peh . Ka ko e mo’oni ia kapau ‘e lau ia ki he fakak toa ko ‘i he totongi tupu ‘oku laka ia ‘i he p seti ‘e 8 na’a ‘alu hake ia ‘o p seti ‘e 15. Ka ko u kole ‘oku mahino p ‘a e ngaahi me’a ko eni koe’uhi ko e ngaahi L pooti ko eni ...

<004>

Taimi: 1410-1420

‘Eiki Minisit Pa’anga : ... he kaha’ú, ke lava ‘o kau mai ‘a e fakamatala ko iá, ke k toi ko ‘a e k toa ko ‘a e mahu’inga, taimi ko ‘oku t naki ai e totongi tupú, ‘a e ngaahi totongi ng ue, pea peh mo e anga ko ‘enau totongi e n koe’uhi ke lava ‘o ma’u e fo’i fika ko eni ‘oku me’a mai. Mo’oni ‘aupito ‘a e ‘Eiki N pelé ia, koe’uhí ko e fo’i fika ia ko ‘oku totongi ko ko ‘enautolu ‘oku nau n mei aí, ‘Eiki Sea. Ka ‘oku lahi ia h . Hang ko ‘eku lau ko , kapau ‘oku p seti ‘e 8, mahalo ‘oku ‘alu hake ia ‘oku p seti e 13, 14, kae ‘omai e fakamatala ko iá ‘i he ngaahi l pooti kaha’ú, Sea.

Sea K miti Kakato : M l . ‘Eiki N pele Niua.

‘Eiki Minisit Pa’anga : Ka na’e fai p e talanoa mo e K vana ko ‘o e *Reserve Bank*, koe’uhí ke fai e talanoa pea mo e ngaahi pangik , ke ‘ai p ha fo’i p seti pau e totongi tupú, ‘a e tupu ko ‘oku nau ‘ai ko ‘i he lahi ko e koloa ko e ‘oku nau hanga ko ‘o ma’u ko he pangik . Hang ko ‘eku fakamatala ‘anenaí, fe’unga mo e 620 miliona, ‘a e lahi e koloa ko ‘oku ma’u ko e *assets* ko ‘a e pangik . Pea ko e tu’u ko ‘enau tupu ko he taimi ni, ‘oku ‘i he p seti e 3. Na’e ‘i ai e fo’i talanoa, na’a nau lava ‘o pine p he p seti e 3, pe p seti e fiha, ka nau lava ai ‘o tukutukuhifo ai ‘a e anga ko e lahi ko ‘o e tupu ko ‘oku nau ma’u ko mei he n . He ‘oku konga 2 p foki e tupú, ‘a e t naki mai ‘enau tupú. Ko ‘enau pa’anga h maí, ko ‘ene tupu ko he faíkehekehe ko ‘a e pa’anga tip siti, mo e pa’anga ko ‘oku nau n oatu ki he kakaí, pea mo e ngaahi pa’anga ko ‘oku nau hanga ‘o hilifaki he ngaahi ng ue ko ‘oku nau faí.

Kaíkehe, ka ko e founga ko ‘oku fai he taimi ni, koe’uhí ke. Ka ‘i he taimi tatau p foki, ‘oku feinga e ngaahi pangik ke nau fe’auhi. Ka ‘oku mahino ‘oku fai e fe’auhi, kae ‘osi ange p mahalo ‘oku ‘i ai p e ni’ihi. Ka ko e me’a ia ‘oku h atu ai ko e Pule’anga ‘o ‘ai ‘emau ki’i n p seti e 4. ‘Oku ‘i ai ‘ene tokoni ‘a’ana ia, ‘oku ‘i ai e ngaahi ng ue ia ‘a e ngaahi pangik , tautautefito ki he me’a fakafu’ituitui ‘oku nau ki’i holoki hifo. ‘A ia ko e fe’auhi ko ‘i loto ko ‘oku ‘i loto, ko ia ‘oku ‘i ai e tokoni te ne lava ‘o toe tukutukuhifo ‘a e.

Na’a ku fai e fakahoha’a ia ki he taha e ngaahi pangik . Ko e h e fa’ahinga totongi ko p seti tupu te nau lava ‘o fiema’u, kae lava ai ‘o totongi ‘enau ngaahi mo’ua, pe *break even*, tatau p e mole mo e ma’u ‘enau ki’i tupu, talamai ‘e nautolu ko e p seti e 6.5. Kapau ‘e totongi k toa ‘enau kau ng ue, totongi mo e pa’anga ko . Manatu’i foki ko e pa’anga ko ‘oku ‘oatu ‘e he’enau kau tipositi ‘o fakah , ‘oku nau totongi ‘enau tupu. Kapau ‘e t naki k toa ‘a e ngaahi me’a ko ia, ko ‘enau fakamolé, ‘e ma’u ai e p seti e 6.5, te’eki ai ke ma’u ha’anau tupu, ka ko e feau ia ko ‘a e solova ai ko , tatau p e h mai mo e h atu. Kaíkehe, ko e ngaahi kaveinga mahu’inga eni. Ko e ngaahi ng ue ia kuo fai he taimi ni. Ka ‘e fai p e ng ue pea mo e Pangik Pule, koe’uhí mo e

ngaahi pangik , ki ha founga, mahalo ko e kaveinga lahi tahá, ‘a e mahu’inga ‘oku ‘i ai e lahi e pa’anga ke ng ue’akí, pea ‘oku hang ‘oku uesia p e kakaí, koe’uhí ‘oku nau lahi e totongi tupú. Pea kapau ‘oku ‘i ai ha’o ki’i pisinisi ‘au, ko ho’o tupu p ‘au, ko e p seti p e 10, ka ke ‘alu koe ‘o n , peseti e 13, ‘osi mate ai p , ‘ikai ke ‘i ai ha tupu ia ai. Pea kapau ‘e alu hifo ‘a e totongi ko n ki lalo, ‘e lava ‘o fakamo’ui e fanga ki’i pisinisi. Ka ko e kaveinga mahu’inga eni. M 1 .

Sea K miti Kakato : M 1 . ‘Eiki N pele.

Mahu’inga ke fakamatala’i mahino ngaahi pangike *effective rate* ki he kau n

Lord Tu’ivakan : M 1 Sea. Ka ko e fehu’í p foki, Sea, he ‘ikai foki ke ‘omai ‘a e *effective rate* ia ke fakahoko mai. He ‘e ma’olunga ma’u p ‘a e *effective rate* ia ‘i he paseti ko ‘oku tukuangé. Ko ia. Kapau ko ena ‘oku tukumai ko e 6.38, ‘a e paseti ko ki he *personal loan*. Ka koe’uhí foki ‘oku fa’a p seti e 15, 30. ‘A ia ko e t naki atu ia ki ai. Pea si’i kohu p e kakaí, ‘oku nau t e 6, ta ko ko e t ia e 21. Ka ‘oku tonu ke fakamahino ke mea’i ‘e he kakaí. Pea toe tahá, na’e ‘osi ‘i ai e foki e Lao na’e ‘osi tuku atu ki he Pangik Pule, ke ne ma’u e mafai, he ko e *regulator* ia ‘o e ngaahi pangik . Ke ne fai e ng ue ke vakai’i ‘oku nau fai pau ki he ngaahi me’a ko kuo tu’utu’uni ‘e he Laó. Kaikehe ka ko e ngaahi me’a ‘oku tonu ke *aware* p ki ai ‘a e kakaí, ‘i he taimi tatau ‘oku nau ‘o n , ke fakapapau’i p ko e me’a ko eni, ko e paseti ‘oku nau ‘oatú, mo toe fakamahino ‘e he pangik ki he kakaí, ‘a e paseti ‘oku t . ‘Oku ‘ikai ko e t e 6, ko e t e 21. Pea ko e pisinisi ko e 7.4. ‘A ia ‘oku mahu’inga koe’uhí ke fakamatala totonu mai ke mahino ki he kakaí, he ‘oku tau fiema’u ke fakaivia ‘a e kau pisinisi taautahá, ‘a e kau ngoue, ‘a e kau toutaí. He ko e me’a ia ‘e tokoni ki he langa fakalalakaka ‘a e fonuá. Pea kapau he ‘ikai ke lava ke

Sea K miti Kakato : Mal . ‘Eiki N pele mei Niua.

Fehu’ia ngaahi ‘inivesi Pule’anga he’enau pa’anga ‘i muli

tau fakaivia ‘a e kakai ko ení, ko e faka’ofa ‘etau feinga ke tupulaki ‘etau ‘ikon miká, ka ‘oku ‘ikai ke ng ue ‘a e me’a. mo e Lao ‘oku ‘oatu ke fai’aki e ng ue. Ka ‘oku ou faka’amu p na’a lava ke nau ng ue ki he me’a ko ení, pea nau tokoni mai ke tokoni’i ‘etau tu’unga faka’ikon miká. M 1 .

Lord Fusitu’a : M 1 Sea. Tapu mo e Feitu’una, pea tapu mo e Hou’eiki e K mití. Fakam l ki he fehu’i kuo fai ‘e he Fika 3 ‘a Tongatapú, kae peh ki he tali ‘a e ‘Eiki Minisit Pa’angá. Mahino ko e me’a ko na’a ke me’a ‘aki ‘aneafí, ‘oku fakahoko he Fal . Fakamaatoato’i atu ‘e he t pile ko ení honau fatongiá, pea pehé p mo hono fakamaatoato’i ‘e he Pule’angá honau fatongiá. ‘Oku ‘oatu e fakam l lahi ki ai. ‘Oku ou tui ko e me’a ia ‘oku fie mea’i ‘e he kakaí. ‘Uluakí e me’a ko na’e me’a’aki ‘e he Fika 3, ‘a e *effective rate* ko ‘oku nau t . Pea ko hono uá, pe ‘oku ‘alu ki f ’ia ko ‘enau pa’angá? ‘A ia ‘oku mahino ko e tupu ko ‘oku ma’u ‘e he Pangik Fakafonuá, mei he tupu ko ‘oku ma’u mei he n , ‘uluaki ia. Ko hono uá, ko e feitu’u ko ‘oku ‘inivesi ai ko e pa’anga ‘a e Pule’angá, pe ko e pangik . ‘A ia ko e kole ha fakama’ala’ala ‘oku ‘ikai ke ‘asi he l pooti, ko f ko e ngaahi feitu’u ko ‘i muli ‘oku fai ai e ‘inivesi. Ke fai mai mu’a ha fakama’ala’ala ki ai. Mo e *rate* ko ‘oku ma’u mai ‘e he pangik mo e Pule’anga ‘i he ‘inivesi ko eni. M 1 Sea.

Sea K miti Kakato : M 1 . Minisit Pa'anga.

Tu'u 'a e lao kuo pau ki he pangike ke paaki/pulusi e *effective rate* he n

'Eiki Minisit Pa'anga : Tapu p mo e 'Eiki Sea. Mo'oni 'aupito, 'Eiki Sea, 'a e me'a na'e me'a ki ai

'a e Hou'eikí, 'a e Fika 3 'o Tongatapú. 'Oku Lao ia, 'oku fiema'u ia ke paaki, ke pulusi, pea 'ilo 'e he kakai 'a e totongi fakal kufua, pe ko e *effective interest rate* ki he n , 'i he ngaahi pangik Kapau te mou me'a atu, kuo u 'osi lave'i 'eau e pangik 'e taha, ko e *MBF*, 'oku 'osi 'asi mai p ia he'enu fanga ki'i fakat t , 'oku 'asi mai ko 'o talamai ko e h 'enu *effective interest rate* ki he n taki taha. Pea 'oku 'osi lao'i ia, taimi ko eke 'alu ai ko e 'o n , 'oku 'i ai e ngaahi pepa ko , fakamo'oni. Pau ke nau tohi'i mai ai ko e h e fika ko iá. 'A ia 'oku 'osi Lao ia pea 'oku faka'asi mai 'e he pangik . Ko e toe p eni ia ke mau ng ue ki he l pooti ko eni, ke 'asi mai ai. 'A ia 'oku ou tui ko e me'a mahu'inga ia ko ke 'omaí.

Tali Pule'anga 'oku vakai'i & muimui'i Pangike Pule 'u 'inivesi 'i muli

Ko e me'a ko ki he kau 'inivesi ko i muli, 'oku tuku p foki ia ki he ngaahi pangik . Ka ko e pa'anga ko eni 'oku ng ue'aki 'e he *Reserve Bank*, 'oku nau hanga p 'o 'ave p 'o vahevahe p , meimei vahevahe p 'a e feitu'u ko ke 'ave ai ko 'etau pa'anga mulí. Ko hono 'inivesi ko e pa'anga mulí, mohe mulí, *foreign reserve*. 'Oku nau hanga p 'o 'ai p 'o *spread* holo p , 'o nau vahevahe holo p , mei fakatefito he taimi e taha, ki he lahi ko 'o e pa'anga muli, tau 'ai ko e, *exchange rate*, p seti e 50 'a e fonua ko , ko 'Amelika, p seti e 25 e, p seti e 50. 'Oku nau meimei 'alu peh p , koe'uhí ke nau lava pe 'o fakanatula p 'enu fet mate'aki he taimi ko 'oku nga'unu ai ko e *exchange rate*. Ka 'oku nau siofi p 'a e anga e nga'unu ko e fakam hina mo e faka'aho 'a e 'alu ko 'a e fet 'aki ko fetongi pa'angá, 'enu hanga ko 'o 'aoi 'o 'inivesi i muli ai. 'A ia ko e me'a ko 'oku fakafiefia aí, 'oku mahino 'oku 'i ai p e tupu he'etau fononga atu ko eni, 'o t naki mai ki he'etau pa'anga mohé. Pea 'ikai ngata ai, 'oku ha'u ki he tupu ko 'a e Pule'angá. 'E toki 'omai 'a e *Annual Report* ko 'a e *Reserve Bank*, hang ko e ta'u kuo 'osí, ngalingali ne sai 'enu tupú. 'A ia ko e kongia ia ko iá, 'e toki 'omai ki he Pule'angá 'enu pa'anga tiviteni. Ka 'oku mahino ko hono fakah ko 'i mulí. Ko hono saí p foki ia, ko 'enu 'o 'inivesi e silini ko iá. Neongo he taimi tatau, 'oku mahu'inga p , hang ko e feme'a'akí, ke fai hono ng ue'i e silini ko iá. He ko e taimi ko 'oku ng ue'i pea sai, sai ki he pangik , sai ki he taha kotoa p . Kae 'i he taimi tatau p , 'oku toe malu'i p 'e he ngaahi pangik 'etau pa'anga ko 'oku 'o tip siti ai. ...Na'a me'a angé 'oku nau 'o 'ave ki ha noo 'a ha ni'ihí, pea 'ikai ke tupu. 'A ia ko e fakapalanisi ia ko 'oku fai e feinga ki ai. M 1 Sea.

Sea K miti Kakato : M 1 . 'Eiki N pele.

Lord Tu'iha'angana : Tapu mo e Feitu'u na, Sea. Ko 'eku ki'i tokoni p 'a'aku ia, ke pou pou ki he malanga ko eni, mo e tali ko 'a e 'Eiki Minisit Pa'anga, fekau'aki mo e ' *interest* ko 'a e pangik . Ka u ki'i tokoni p 'aku, Sea, he 'oku ou tui p au, Sea, mahalo ko 'etau tatau p , ko e 'ulungaanga p ia e kau Tonga. Ko 'eku ki'i talanoa fakat t p 'a'aku. Na'a ku lele atu, mahalo ko e ta'u kuo 'osí, 'ou lele p 'aku ia ko e fakamo'oni ko e malu'i e n hoku ki'i 'ilamutu. Ko au foki 'oku 'alu atu 'o fakamo'oni he aleapaú. Pea h mai leva e fefine, mau h ki he lokí, mo e *folder* peh , mahalo 'oku matolu peh . 'A ia ko e aleapaú ia. Ko e 'ai ke u fakamo'oni. Mahalo ko e fakamo'oni 'e 30, *initial* atu he fanga ki'i peesi e ni'ihí. Pea 'oku ne 'omai p 'e ia 'a e faingam lie ke te lau. Ka ko 'eku 'alu atu 'a'aku 'o fakamo'oni kau ha'u foki au ia, he 'ikai ke te

nofo kita ai. 'A ia 'oku ou tui au, Sea, 'oku i loto ai e fanga ki'i *rate* ia ko eni 'oku lau ki ai, pea 'oku te feinga p foki kita ke fai mo te fakamo'oni, pea u ha'u au ia. Ko 'eku 'alu atu p 'aku ke u fakamo'oni he me'á. Ka 'oku ou tui ko e me'a peh , ka 'oku 'uhinga e N pele Fika 3 'o Tongatapu, ke nau fakamahino ki he kakaí. He ko 'ete 'alu atu p kita ...

<006>

Taimi: 1420-1430

Lord Tu'iha'angana: ko 'ete ma'u p 'ete n kuo te *sign* 'e kita e *agreement* kae fai mo ma'u 'ete me'á 'a kita ka te 'alu kita mo e me'a peh . Ka ko e ki'i tokoni p ia Sea, mahalo ko e ki'i 'uhinga p ia.

Sea K miti Kakato: M 1 .

Kole ke fakapapau'i fai pau ngaahi pangike ke fakamatala'i effective rate

Lord Tu'ivakan : Sea, ko e tokoni p . Ko e ngaahi me'a ia ko eni ia he'ikai ke fakamatala atu ia he pangik . Ko e fanga ki'i totongi fuf ko ki he ... ko e *sign* e h mo e ki'i *photocopy* atu e h mo e ... mahalo mo e lapa'i atu ha me'a, 'oku t naki e fanga ki'i me'a ia ko eni 'o t t naki ia 'o 'alu ia 'o lahi. He 'ikai ke nau fakamole kinautolu ke tu'u he pepá pea tahá 'e ... na'e ai e keisi 'i 'Amelika na'e hoko he me'a ko eni, 'a e me'a ko fekau'aki mo e visá, na'e mo'ua ai 'o fekau ke nau totongi e lau piliona. Fakafoki ki he kakaí. 'A ia ko e ngaahi *charge* ia, he 'ikai ke mou 'ilo ia 'e moutolu pea he'ikai ke talaatu ia he me'á, he'ikai ke tu'u ia ha pepa. Te nau tu'u p ki ha fo'i me'a ko ki ha 'aku paseti 'e 6, fo'i n . Mahalo ... pea he'ikai ke fakamatala fakaikiiki e fanga ki'i me'a ko kia kimoutolu. Ka ko e me'a ia ke tokanga ki ai he ko ena kuo 'osi 'ave 'a e mafaí ki he Pangik Pulé, ko ia ke *regulator* ko ia ke ne hanga 'o fai e ng ue ko eni, ke nau *make sure* p 'oku fai pau 'a e pangik ki he ngaahi tu'utu'uni ko eni. He kapau ko ena 'oku lahi e me'á he ki'i paseti 'oku 'oatú 'o 15, ko e h fua e ngaahi fu'u me'a ko iá. Ka ko e me'a, ko e 'ai p ki he Minisit he ko ena 'oku ne l pooti mai e me'a ko eni, ka 'oku tonu ke to e fai e tokanga lahi ki ai. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 'Eiki N pele mei Niua.

Lord Fusitu'a: 'Ikai na'e 'ai p ke u fakam l Sea, ko e 'uhinga p ia na'a ku 'eke aí, he na'e fai 'a e *briefing* 'a e Pangik Pulé pea mo e ni'ihie Hou'eiki M mipa p 'oku fen pasi 'a e me'a ko 'oku nau fakah maí ko ke 'invesi mo e me'a ko 'oku me'a 'aki he Minisit ...(kovi e ongo)...

Sea K miti Kakato: M 1 . Fakafofonga Tongatapu 4.

M teni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, pea mo e Hou'eiki e K miti Kakató, ka kuo u to e 'atu p mu'a ha ngaahi poupu p ki he ngaahi poini kuo 'osi 'ohake 'Eiki Sea pea mo ha fanga ki'i me'a kehe p . 'Uluakí p 'oku ou fie fakam l ki he 'Eiki Minisit Pa'angá, 'i hono fakah mai e l pooti ko eni 'Eiki Sea, me'a foki ke mahino'í ko e Pangik Pule Fakafonua 'a Tongá, Fokotu'utu'u Ng ue Fakapa'anga 'Akosi 2015. 'Eiki Sea, ko e poini mahu'inga eni 'oku 'ohaké pea 'oku fai p poupu ki ai, 'a e tokanga ko eni ki he totongi tupú pea mo hono ngaahi

fa'afa'ahinga. Pea 'oku ou fie taki p 'a e tokanga 'a e k mití ki he peesi 26 'Eiki Sea, palakalafi fakamuimuí, kuo u tui mahalo ka lava p e fo'i fatongia ko eni e pangik 'Eiki Sea 'a e Pangik Pulé, kuo u tui mahalo ko e kongala hi ia e fiem lie e kakai e fonuá.

Tokanga lahi 'aupito ki he taimi 'oange ke fakamo'oni ai ngaahi n

'E hokohoko atu p hono faka'ai'ai he Pangik Pulé 'a e n fakapotopotó mo siofi 'a e tupu 'i he n kuo tuku atu 'i he ngaahi pangik . 'A ia ko e fo'i fatongia ia 'e taha 'o e Pangik Pulé 'Eiki Sea hono tokanga'i ko 'a e tupú 'a 'oku fai ki ai e lavé 'Eiki Sea. Pea 'oku 'i ai foki 'a e lau, 'oku taka 'Eiki Sea, ko e t voló 'oku toitoi 'i he fakaikiiki., Ko e ki'i me'a ko 'oku fakaikiiki 'ikai 'asi mai ia. *The devil hides in the details.* Pea ko e fakaikiiki ena na'e me'a atu ki ai e Fakafofonga N pele 'Eiki Sea. Ko 'ete fakamo'oni p ki ha me'a, ko e founga ko iá 'oku ou tui 'Eiki Sea 'oku 'osi totonu ke fakatokanga'i ko hono ... 'oku hang 'a e n ia ha ngaahi mounu, m ta'u ko 'ete fiekaia, fiekaia, ko 'ete 'io p ki aí 'o folo e fo'i mounú, talamai fakamo'oni k toa mai he 'u peesi ko , fakamo'oni 'e 40 pea 'oku 'ikai ke ai ha taha ia te ne lava ke ma'u taimi ke ne lau e 'u me'a 'oku fakamo'oni hingoa ki aí. Pea kapau 'e fai ha hopo ia 'amui, kuo 'osi fakamo'oni hingoa foki ia ki ai. 'A ia ko e founga ko iá 'Eiki Sea mo e *procedure* ko iá 'oku totonu ke taki e tokanga ki ai e kau ma'u mafaí, pea fakaafe'i e ngaahi pangik ke nau hanga mu'a 'o fakatokanga'i kuo 'osi 'ilo ia pea fakatokanga'i he kakaí 'a e 'u founga ko ení. Kuo laui ta'u hono fakahokó. 'A ia ko hono fakavavevave'i e fakamo'oni 'a e kakaí he 'u pepa 'oku te'eki ke nau lau.

Ko e fakamo'oni eni 'Eiki Sea 'i he 'ofisi p ko pangik . 'O luva kakato hoto hingoá ki ha fa'ahinga aleapau 'oku te'eki ke te 'ilo hono kakanó. Ko e founga ng ue ko iá mo e *procedure* ko iá 'Eiki Sea 'oku totonu ke fakakaukau'i. Ko 'ete fakamo'oni p hoto hingoá ki ha me'a 'oku totonu ke tuku ha taimi. Pea 'oku tau 'ilo'i p hotau kakai Tongá. Tau 'i hení ko e fakafofonga'i e kakai Tongá. Ko honau natulá 'oku faka'ofa. Kongala hi 'oku nau *submissive*. 'Oku nau ongo'i 'ulu 'akaua. Nau h he ngaahi 'ofisi peh pea lea atu ha kakai 'oku ma'u mafai, peh atu p ke nau fakamo'oni h 'oku nau si'i fakamo'oni ai p nautolu 'Eiki Sea. Ko e fo'i founga ko iá 'oku totonu ke taki 'aupito e tokangá lahi ki ai 'Eiki Sea, ke fakapapau'i ke lava 'o fakapapau 'oku 'ilo he kakaí 'a e ngaahi 'u me'a ko 'oku nau fakamo'oni ki aí. He ko e me'a ko 'oku fakamatala ngutú 'Eiki Sea, taimi ko 'oku fakatonutonu ai ki muí 'oku ki'i kehe si'i ia mei he me'a ko na'e fakamo'oni tohi ki aí. Ka ko e fakamatala ngutú vaivai ia hono fakatauhua ki he me'a 'oku te fakamo'oni hingoa ki aí 'i ha hopo. Ko e tokanga p 'Eiki Sea, na'a lava 'o taki ki ai 'a e tokanga ki ai 'a e ngaahi pangik . Ko e fanga ki'i langatoi ko ení 'oku 'ikai ke to e fakapulipuli ia, 'oku 'ilo'i ia he 'aho ni, 'oku fai ia he loto 'ata'at , pea 'oku kole p ke nau tokanga mu'a 'o toka'i e kakai e fonuá 'o fakapapau'i 'oku lau he kakaí pea tuku ha taimi fe'unga ke nau lau e me'a ko 'oku nau fakamo'oni ki aí 'Eiki Sea. Ko e me'a 'uluakí ia 'oku ou pou pou atu ki aí.

Ko e me'a hono uá, kuo u fie taki p tokangá ki he peesi 5, ko hono 'uhingá ko e lave eni 'Eiki Sea, fekau'aki pea mo e fokotu'utu'u ng ue fakapa'anga fakalukufua 'a e fonuá, pea ko e 'uhinga ko e fatongia ko ia 'o e Pangik Pule 'Eiki Sea, Kupu 4 'enau laó, 'oku tu'utu'uni kinautolu ia ke nau fatongia 'aki e siofi fakalukufua 'a e tupu faka'ikonmika, hono faka'ai'ai 'a e tu'unga faka'ikonómiká ke fakalalaka fakalukufua, pea 'oku 'asi ia he 'enau l poofí 'oku nau, 'oku vakai fakalukufua 'enau palani ng ué, hang ko ko e peesi 5. Fakafuofua ki he kaha'ú. Palakalafi fakamuimuí eni he peesi 5 'Eiki Sea.

'I he vakai ki he kaha'ú 'oku fakafuofua 'a e Pangik Pulé 'e to e hiki hake 'a e tupu faka'ikonomika fakafonuá, ki he 2015/2016 ki he tupu p seti 'e 3.3 'o laka si 'i 'i he fakafuofuá ko e tupu 3.2 'i he fakamatala fokotu'utu'u ng ue fakapa'anga ne tuku atu fakamuimuí. 'Oku makatu'unga eni mei he kake 'i he tafa'aki 'o e ngoué, toutai, mo e vao'akaú, tautautefito ki he ngoué mo e toutai. Fo'i me'a ia 'oku fai ai 'a e fakam 1 ai 'Eiki Sea. Ko e 'asi 'e ngali fai e tupu ko hono 'uhingá ko e ngoué mo e toutai 'Eiki Sea. Kau eni he me'a fakalotolahi. To e 'asi mai p 'i he peesi 26, palakalafi fakamuimui 'i he tafa'aki ko

Lord Fusitu'a: Sea, k taki kapau 'e to e me'a mai 'a e M mipa, ko e peesi f ? 'Oku 'ikai ke tatau eni mo e me'a ko 'oku ke me'a mai'akí.

M teni Tapueluelu: Peesi 5, palakalafi fakamuimui 'o e peesi 5, *sub-title* Fakafuofua ki he kaha'ú.

Lord Fusitu'a: K taki Sea, ko e 'ulu'i palakalafi Fakafuofua ki he kaha'ú 'oku peesi 6 ia he tatau ko 'oku mau ma'ú. Mahalo na'a ko e me'a ena ia he ta'u kuo 'osí 'oku me'a mai ai.

Sea K miti Kakato: K taki ko e feme'a'aki eni 'i 'Akosi 2015. Na'e ai e pepa na'e tufa atu ko e Fepueli 2016, 'oku te'eki ai ke ...

Lord Fusitu'a: Ko ia Sea.

Sea K miti Kakato: Ko eni 'oku mau ma'u p 'e matolu e peesi 5 'o hang ko e me'a 'a e Fika 4.

Lord Fusitu'a: Ko ia. M 1 Sea kuo fakamahino mai he 'Eiki Minisit .

Fakam 1 'ia kau ngoue he langa hake sekitoa ngoue

M teni Tapueluelu: M 1 Sea. Koloa p ke tau vaka taha. 'A ia 'oku to e 'asi p he peesi 26, 'a e lave ko eni fekau'aki mo e lelei ko eni 'o e ngoué 'Eiki Sea, tafa'aki to'ohemá palakalafi fakamuimuí s tesi fakamuimuí 'oku peh , kuo h mai ha ngaahi faka'ilonga 'a e kamata ke fakalalakaka 'a e tafa'aki ki he ngoué. Pea 'oku fai 'a e fiefia ai 'Eiki Sea. L pooti 'o 'ikai ko e ta'u kuo 'osí, ta'u atú na'e fakah mai, 'ikai ko e ta'u ni Sea, ta'u kuo 'osí p , holo e hiná 'aki e p seti 'e 32, hiki e t manioké 'aki e p seti 'e 73. 'A ia 'oku hang ngoué 'Eiki Sea, ko ha fo'i pula ko 'oku kuku'i hifo h , kae pupula hake he tafa'aki ko . 'Oku mahino 'oku ng ue 'aupito kakai ngoué 'Eiki Sea. Ko 'ene 'ai atu p 'oku nau faingata'a'ia he kalasi ngoue ko 'oku nau h nautolu he kalasi ngoue 'e taha. Pea 'oku 'i ai e fakam 1 ki he sekitoa ko ení 'Eiki Sea, mo e ng ue 'oku fakatokanga'i ko eni he *Reserve Bank* ki hono fakalalakaka'i 'o e ngoué 'Eiki Sea.

Tokanga ki he ngali tu'u ta'eta'epau faingamalie uta hina ki Siaina

Pea 'oku ai e ki'i fo'i matap 'oku ai e 'amanaki fo'ou na'e fakah mai 'Eiki Sea, ki he tupu fakalukufuá, 'oku 'amanaki ke uta atu e hiná ki Siaina. Koe fakah ia ko na'e fakamatala maí. Mahalo na'a 'oku kau ai e *forecast* ko ení. Ka na'a ku toki ma'u e fakamatala 'anenai mo e fehu'i mai 'o peh , na'a lava 'o tokoni mai ai e Pule'angá, 'oku fakah kiate kinautolu 'e kamata leva e uta hiná ki Siaina, kae taimi tatau p 'oku nau to e ma'u e fakamatala hangehang kae 'ikai ke lavá. Ko e teuteú ko e teuteu ki he ta'u ni pea kuo 'osi te u ki ai e tokolahi. Ka 'oku ta'eta'epau e

fakamatala 'oku nau to e ma'u ko ki mui ni hang 'oku ta'epaú he 'oku 'ikai ke 'i ai ha tokotaha fakam keti tonu 'i Siaina, 'i he *private sector* p ko e Pule'angá. Fakamatala ia kuo 'omai mei he ni'ihí e kau ngoue t hiná 'Eiki Sea, pea ko hono 'uhingá ko 'ene kaunga tonu ki he l pooti ko ení, kuo u to'o faingam lie ...

<003>

Taimi: 1430-1440

M teni Tapueluelu: ... tali ko iá 'Eiki Sea ke fakaongo atu 'a e le'o 'a e kakai ki he Pule'angá. Ke 'omai mu'a ha'anau fakamatala ki ai na'a hala e fo'i kikite 'oku 'asi hake ko he l pooti ko eni 'a e *Reserve Bank* Sea ke ki'i tuku atu p na'a lava 'o tokoni mai 'Eiki Sea. M l Sea e ma'u faingam lie.

Sea K miti Kakato: 'Io, t pile 'a e Pule'anga k taki.

Tali Pule'anga kei fai fetu'utaki mo Siaina ke fakama'ala'ala t kunga uta hina ki ai

'Eiki Minisit Ng ue: M l 'aupito 'e Sea. Fakatapu atu ki he Feitu'u na, 'Eiki Sea 'o e K miti Kakato mo e Fale 'Eiki. Ko e fekau'aki ko pea mo e m keti Siaina 'oku fai e fetu'utaki koe'uhí he 'oku 'i ai e ngaahi fakamatala 'oku 'omai 'oku 'ikai ke m hino ko mei he me'á. Pea 'oku fetu'utaki mai 'a e Fakafofonga ko ia 'o e Pule'anga ki Siaina ke toe fai 'a e fetu'utaki ange ki ai koe'uhí fekau'aki pea mo e *quarantine* ko 'a me'a 'a Siaina. He kuo 'osi fai foki, 'i ai 'a e aleapau na'e kamata 'o fakamo'oni. Pea na'e makatu'unga ai 'a e teuteu ko eni 'a e kau ng ué ke h atu ki Siaina. Ka ko eni ko e teuteu ko eni ke maaú 'oku toe ma'u mai 'a e fakamatala 'oku ki'i puputu'u ai e tu'u he taimi ni. Ka 'oku fai e ng ue ki ai 'a e potung ue ke fakama'ala'ala mai 'e he Pule'anga Siaina ka 'oku ki'i tuai ma'u p 'a e fetu'utaki pea mo Siaina ka 'oku fai e ng ue ki ai koe'uhí ko e, ke ma'u mai e fakamatala fakama'ala'ala mai he vave tahá 'a e tu'unga ko eni 'oku 'i ai ko eni 'a e teuteu ke h atu ko ia e hiná ki Siaina. Ko e tu'unga ia 'oku 'i ai 'i he taimi ni Sea.

M teni Tapueluelu: 'Eiki Sea 'oku fakam l ki he 'Eiki Minisit 'o e Ng ué 'i he fakamatala ko 'oku 'omai. Mahalo p 'oku me'a mai 'a e kakai 'o e fonua ki ai 'Eiki Sea 'a e ni'ihí na'a nau fetu'utaki mai ki he motu'á ni. T ko e tukunga 'oku 'i ai 'oku 'aonga p ke toutou fai ha fakamatala kiate kinautolu ko hono 'uhingá he na'e fai 'a e teuteu ia 'a e ni'ihí e kau t hina ki ai 'Eiki Sea. Na'a t noa atu 'a e 'amanaki 'o lahi 'a e fakamolé 'Eiki Sea pea 'ikai ke lava 'o uta ki muli. Na'e 'i ai 'a e ta'u na'e fu'u lahi 'aupito e hiná hono tuku 'i he fonua ni 'o 'ikai ke lava 'o uta pea t ai e langó he fonua ni h fanga he fakatapu. Ka ko e kole p 'Eiki Sea ke fakapapau'i na'a si'i t noa e kakava 'a e kakai.

Fakam l lahi ki he Poate ko eni 'o e Pangik Pule pea peh ki he K vana mo e kau ng ue 'i he ng ue 'oku fai 'Eiki Sea. M l 'aupito e ma'u faingam lie.

Sea K miti Kakato: M l . Minisit Pa'a

Fakalakalaka ki mu'a e tafa'aki ki he ngoue

'Eiki Minisit Pa'anga: M l Sea. Fakam l atu p ki he ngaahi f me'a'aki. Ko e tu'u foki

ko 'etau 'a e toe, 'etau 'ekon miká ko e p seti lahi taha ko 'oku fai ko tupulaki mo e lahi e ng ue ko e sekitoa ko hono tolu. 'A ia ko e ngaahi sekitoa ko ki he s vesi 'a ia 'oku p seti 'e 55. Ko e ng ué ko 'ene lahi ko 'ene 'omai ko ki he ngaahi ng ue faka'ekon , p seti 'e 15 . Pea p seti 'e 17 leva 'a e ngaahi ng ue ko eni fel ve'i pea mo e ngaahi koloa ko 'oku, 'a ia ko e sekitoa hono ua.

Ka 'oku mo'oni 'aupito na'e ki'i fakalaka mai e ng ué ia he na'e t lalo 'a e ng ué he 14/15, 15/16 'oku ki'i 'alu ki 'olunga. 'A ia na'e ngata p 'a e toutai pea mo e ng ué 'a ia ko e 'uhinga ia ko 'oku ki'i fakalaka. He na'e holomui'aki ia e p seti 'e 2.7 14/15. Ko e tu'u ko 15/16 'oku fakalaka'aki ia ki mu'a 'aki e p seti 'e 2.5 'uhinga 'oku fakalaka 'oku *positive* 2.5. 'A ia 'oku tupu mai 'a ia 'oku tokoni ia ki he ongo sekitoa ko eni ka ko eni ko e me'a eni 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisit ki he m keti fo'ou ko ko e anga ena 'ene tu'u he taimi ni ka 'oku, ka ko u fakatokanga'i p ngaahi me'a mahu'inga 'oku 'omai ke fai ha tokangaekina ki ai ki he kaha'u. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 . 'Eiki Minisit T naki Pa'anga Tukupau.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Fakatapu atu 'Eiki Sea pea tapu mo e Hou'eiki M mipa 'o e Fale 'Eiki Sea. Ke fakama'ala'ala kuo fai he 'Eiki Minisit Pa'anga pea 'oku ou tui kapau te mou me'a hifo ki he peesi nima mo e ono 'oku to'oto'o kongokonga lalahi mai p he 'Eiki K vana 'a e ngaahi faka'ilonga ko ki he tu'unga faka'ekon mika ko 'a e fonua ni pea mo e fel ve'i mo e ngaahi *monetary policy* ko 'a e Pule'anga. Pea 'oku peh he 'e K vana 'oku 'i ai 'a e faka'ilonga lelei pea 'oku nau kei hoko atu p honau tefito'i fatongia hono siofi 'a e tu'unga malu 'a e sekitoa ko eni.

Ko e l pooti ko eni 'Eiki Sea ko e l pooti anga m heni p ia fakam hina 'e ono 'oku 'omai 'e he Pule'anga. Pea na'e 'osi 'omai fakah mai 'i Fepueli he na'e to e lava mai p K vana 'o fai 'ene *presentation* ki he Hou'eiki Kapineti ko e 'uhingá ke mea'i 'e he Hou'eiki 'a e tu'unga ko 'oku 'i ai ko hotau fonua ni. Ko e k toa 'a e ngaahi fakamatala ko eni 'Eiki Sea kuo 'osi fakakau atu p ia 'i he fakamatala *budget statement* ko 'a e 'Eiki Minisit 'i Sune. 'A ia ko hono 'omai p 'o'ona ia 'ene l pooti ko eni ke fakakakato 'a e fiema'u 'a e lao ko e 'uhinga ke tau fakatokanga'i hono tali kae hoko atu 'etau ng ue. Fokotu'u atu 'Eiki Sea tau tali e l pooti.

Sea K miti Kakato: M 1 . Fokotu'u . 'Eiki N pele 'Eua.

Tokanga ki he tu'unga m lohi pa'anga Tonga

Lord Nuku: Sea ko e ki'i fehu'i p ia ki'i fehu'i nounou p ia 'Eiki Sea koe'uhí 'o, ko e fehu'i p 'Eiki Minisit ki he tu'unga ko 'oku fou ai ko 'etau fakaf tongi pa'anga. 'Uhi foki he 'oku makatu'unga 'a e tau h koloa totongi koloa 'uhí ko e anga e vaivai 'etau silini pea mo e, p ko e anga ko tu'u ki he kaha'u p 'oku, te tau toe 'i ai ha ki'i kake hake ke mam lohi p ko e h ha fa'ahinga tu'unga ko 'oku fou ai 'a e fonua ko he 'aho ni. He 'uhí foki ko 'etau h 'anga pa'anga 'a eni ko eni ki he fonua ni ko e lahi taha foki 'a e l pa'anga mai mei muli. Pea ko e totongi koloa ko e h koloa mei muli ko e fo'i me'a p ia 'e taha ko 'oku lahi. Kae makatu'unga ko e h koloa mei muli 'a ia ko e vaivai ko 'etau silini pea 'oku ne hanga 'o 'ohake 'a e totongi.

Ka ko e l silini mai p ko f tu'unga ko ke tau fou ai ko e hang ko ko e fou ko e hang ko e teuteu 'a e kakai ki he anga ko h e ma'u'anga mo'ui ki he tu'u ki he kaha'u p te tau fou ke tau nofonofa ai p vaivai p te tau 'i ai ha fa'ahinga makatu'unga 'oku ne hanga 'o pukepuke 'a e tu'unga ko m lohi 'etau silini 'i he tu'unga 'oku tau 'i ai he 'aho ni. Pe 'oku 'i ai ha fa'ahinga founa 'oku toe fai ha fokotu'utu'u toe m m lohi ange p tu'ulu e kalafi ke 'alu ki lalo.

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea h fanga he fakatapu kae 'ai ha ki'i tali. Ko e tu'u foki ko fakamahu'inga'i ko 'etau pa'anga 'oku fakat fito ia he f ng ue he f 'unu'aki ki 'olunga p 'oku 'alu ki lalo 'a e ngaahi pa'anga ko 'oku tau ng ue'aki ko hono fakamahu'inga'i 'etau silini. 'A ia ko e tu'u he taimi ni 'oku meimei ko e pa'anga 'e ono he taimi ni 'oku tau ng ue'aki. pa'anga 'Amelika ko e pa'anga 'Amelika 'a ia 'oku 'i ai 'oku 'i ai 'a e pa'anga Nu'usila mo 'Asitel lia, Siapani mo e pa'anga Siaina 'oku tau 'i loto ko . Pea ko 'enau f 'unu'aki ko 'anautolu ko ia ko ia 'oku 'i ai ko 'a e fakamahu'inga'i ko 'etau pa'anga.

'A ia ko e tu'unga he taimi ni ko 'Amelika 'oku m hino 'oku mahu'inga 'aupito 'ene kaka ki 'olunga. 'A ia ko ia 'oku ne hanga ko 'o hanga ko 'o ne hanga 'ohake ai ko ki 'olunga. Ko e ki'i me'a 'oku ki'i vaivai ai. 'A ia ko e tu'u ko he taimi ni 'oku m hino ko 'ene vaivai 'oku sai ia. 'A ia ko e tu'u ko ko f p fa'ahinga mafihunga 'e 'i ai kovi p sai 'oku 'i ai p e ni'ihii 'e sai ki ai 'i ai mo e kovi.

Mahu'inga ke fakatupulaki ng ue faka'ekonomika ke sai

Ka ko e me'a ia 'oku mahu'inga ai 'ia tautolu teke p ng ue faka'ekon mika ia ke sai. He koe'uhii he 'oku m hino ko e taimi ko eni ko 'oku t ki lalo ai 'a e mahu'inga fakalukufua ko 'etau pa'anga. L pa'anga mai ko hotau k inga ko mei muli. 'A ia 'oku 250 miliona ko 'o e *remittance* 'oku ha'u sai ia ki he l pa'anga mai ko taut fito ha'u mei 'Amelika. Ka ko e m hino ko e taimi ko ko ke hang ko 'etau ngaahi koloa p 'oku f tongi pa'anga pa'anga mei muli ki Tonga mo 'etau koloa 'oku 'ave ki muli m hinio 'oku sai. Ko e 'i ai p 'ene ki'i u sia 'a'ana he tafa'aki ko h koloa mai ai.

Kae kehe ka ko 'etau tu'u ko ki he kaha'u 'oku faka'uli 'etau tu'unga fakamahu'inga'i ko 'etau pa'anga 'i he f ng ue'aki e ngaahi me'a ko ia. Hang ko e ngaahi 'u me'a 'oku tau faka'amu ki ai hang ko e hikihiki 'a e koloa. Pea ke 'i ai 'etau tokanga ki he tafa'aki ko ia. Ka 'oku 'i ai p 'a e mafai ia he potung ue he lao 'i he pangik pule ke ne lava, 'oku 'i ai p 'a e fo'i lahi meimei p eni ko e, 'i loto he p seti 'e nima te ne lava 'o ue'i ai 'a e tu'unga ko mahu'inga ko 'o e pa'anga fakatatau mo e fa'ahinga makatu'unga ko 'oku 'i ai 'etau langa fakalalakala. 'Oku 'i ai p mafai ko ia 'i ai. Ka ko e tu'u he taimi ni ko e anga 'ene ng ue.

Lahi ngaahi pole 'ikai lava ke mapule'i

'A ia 'oku sai p he taimi ni ka ko e, ko u tui ko e pole ia kia tautolu ng ue'i 'aupito e ngaahi ng ue faka'ekon mika ia ke lahi koe'uhii ka tau lava 'o 'ikai ngata p he koloa 'oku h atu mo hotau kakai 'oku ng ue ki muli. Koe'uhii ka tau lava 'etau ai mo e ngaahi, tautaut fito 'a e ngaahi koloa h mai. Fakasi'isi'i e koloa h mai hang ko e ng ue' mo e ngaahi kakano'i manu te tau lava p tautolu 'o ng ue'i p 'o tupu. Ka ko e anga ia ko ki he kaha'u. Ngaahi me'a lahi ia 'oku 'ikai ke tau mapule'i e anga e f ng ue'aki ko 'i he taimi ni. Kai kehe ka ko e taimi, toe 'i ai ha taimi ia m hino 'oku 'i ai hatau t lalo kuo pau ke fai e liliu ia. Ko 'etau fononga he taimi ni 'oku ou tui 'oku sai p anga 'etau fononga he taimi ni he m fihunga ko 'oku 'i ai e m keti. M l .

Sea K miti Kakato:

M 1 . 'Eiki N pele fika 'uluaki 'o Tongatapu.

Tokanga ki he lahi fakafalala Tonga he pa'anga mei muli

Lord Vaea:

Sea ko u fakam l atu ki he l pooti lelei ko eni 'oku 'omai he K vana 'o e Pangik Pule. Ka 'oku 'i ai 'a e hoha'a ia Sea pea ko e hoha'a ko eni ko hono 'uhinga ko e 'uluaki ko e fakafalala ko ia ko 'etau mo'ui ki he pa'anga h mai pea mo e ng ue ko 'i tu'apule'anga Sea. 'Oku 'i ai 'a e hoha'a lahi ai. 'Oku angam heni p Sea ki he nofo ha fonua 'oku makatu'unga 'i he'ene *local product* ko 'a'ana makatu'unga ai 'ene mo'ui. Ka 'oku h mai 'i he ta'u 'e 20 ko eni kuohili ko e *local product* ia 'atautolu ko 'i Tonga ko 'etau 'o toli he fu'u 'akau kehe 'o fakaf f u'i 'o 'omai ki he fonua ni.

Pea ko 'ene h mai ko ki heni 'oku makatu'unga ai 'a e mo'ui ko hotau fonua Sea. Pea na'e liliu eni 'i he ngaahi ta'u ko eni kuo hili 'o ng ue'aki 'a e founa ng ue ko eni ko e toli fua'i'akau kae 'uma' foki 'a e kau ako lelei Sea. Ko e kau ako lelei 'oku 'ikai ke nau toe ...

<002>

Taimi: 1440–1450

Lord Vaea:

... 'o nau fononga p ko 'o ma'u e, 'a e pa'anga, tu'um lie ko 'i tu'apule'angá pea nau fononga ai p nautolu ia. Pea 'oku 'i ai 'eku manavasi'i ai Sea ko hono 'uhingá ko e fakamatala ko eni 'oku 'omai 'oku fakamatala mai ia pea mo hono fa'unga, ha 'ikonom mo ha Pule'anga pea mo e ha fonua m lohi 'o hang ko Nu'usila mo 'Aositel lia. Fakat t leva ki ai kae 'uma' foki 'a 'Amelika. Sea kuo holofa 'a 'Amelika na'e fai ki ai 'a e falalá. Pea 'oku h mai he ngaahi 'aho ni 'oku 'ikai ke 'asi h , h mai 'oku lave p ki ai 'a e fakamatala ko ení, kamata ke fononga hifo 'a 'Amelika ia ki lalo. Pea 'i he'ene fononga ko ia ko ki laló pea hulu 'ene pa'anga fakamolé, ngalingali he 'ikai ke to e lava 'e 'Amelika ia ke ne to e totongi fakafoki. K 'oku lava ia 'e Siaina Sea. 'Osi tu'u he taimi ni ia ki he kaha'u, ko Siaina ia te ne lava t e fu'u mo'ua ko ia 'o 'Ameliká. Pea ko ia ai 'oku fai e tokanga lahi ki he kaha'ú 'i he ngaahi fakakaukau ko ení, Kapau ko Siaina 'oku 'i ai 'a e kaha'u 'o e pa'anga mo e tu'unga ko 'o m maní, Sea tau fakavavevave ki Siaina pea mo e t 'onga pule'anga 'a Siaina pea mo e t 'onga mo'ui 'a Siaina, pea mo e t 'onga 'oku totonu ke tau fa'ifa'itaki ki ai. Ko e tu'u mai ia 'o e kaha'ú 'oku 'ikai ko e ' fonua u sit ia, ko Siaina Sea. Pea 'oku fai e tokanga lahi ki ai, ko e 'uhingá 'oku 'i ai 'a e faingata'a'ia e fonua ni he fefolau'aki ko vakapuná Sea neongo 'oku 'ikai ke 'asi h . Ko hono 'uhinga he ko e fonua eni ia 'oku hau 'i he tu'unga faka'ikon mika. Pea 'oku 'i ai e faka'amu ki he kaha'ú, pea 'oku sai p kuo 'osi kamata ia 'e he Pal mia, 'ene fakamo'oni ha kakai 'oku lava ke tokoni'i e fonua ni pea nau folau mai ki heni ta'evisa m hina 'e 6.

Sea, ko e fehu'í, kapau leva ko 'etau fonongá ki ai, f f hotau kaha'ú, hotau ki'i kekelé, kae 'uma' hotau ki'i potu tahí. 'Oku anga f f 'etau vakai'i'aki e me'a sivi ko ení 'a e me'a sivi muli ka tau kei nofo'aki p 'a 'etau nofo faka-Tonga. Totonu nai ke tau 'unu ka tau fakakaukau, tau 'unu ki he fakakaukau pea mo ha s pinga mo'ui fo'ou. Tau fononga ki ai ke tau haofia 'i he faingata'a'ia ko eni 'oku tu'unga mai, tuhu'i mai 'i he Pangik Pulé. Ko kitautolu he taimi p ke ngalingali Sea te tau to e lava kake 'i he kaha'ú. Ko e kakai tolí, tapu ange mo kinautolu, kuo ma'u 'enau nofo fonuá 'e he'enau toli hokohoko mo 'enau ng ue lelei. 'ikai ke nau to e foki mai nautolu ki heni, 'ikai ke pale nautolu ia he fonua ni, hala, pale nautolu 'i tu'apule'anga. Pea 'i he'ene peh

Sea, 'oku fiema'u ke ki'i v v ofi mai mu'a e fakakaukau, Pangik Pulé. Sivi'i fakatu'apule'anga kitautolu ka ko e ng ue, ng ue faka-Tonga p ia. Ko ia 'oku fai 'a e tokanga lahi atu ki he kaha'ú, kapau 'oku ngalingali ko e tu'unga 'oku 'i ai 'a 'Ameliká, t 'ulu ki lalo Sea, fai mo tau afe tautolu ki Siaina, fai e t kuingatá ko e 'uhingá he ko kinautolu te nau lava 'o 'omai e fu'u ivi ko ia. Sea, 'oku 'ikai foki ko ha *diplomat* au ia. Ka ko u lave p ki ai he ko e 'uhingá ko kinautolu 'oku nau hanga 'o pou pou'i e fonua ni 'i he me'a lahi. Tautautefito ki he tu'unga fakapa'anga Sea. Pea ko ia 'oku fai atu ai e kolé, pangik Siainá, tukuange ha faingam lie. 'Ikai ke tukuange ia 'e he Pangik Pulé. Te'eki ke ne ki'i mohe hake p , mate, he 'e mohe 'oku 'ikai ke mate. Ko e h hono 'uhinga, h . Sea, ko u kole atu, fakafehoanaki 'a e taumu'a ng ue.

Lord Tu'i' fitu: Sea ki'i fakatonutonu. 'Oku 'ikai mate, te na hopo.

Kole 'oange faingamalie Pangike Siaina ke lele

Lord Vaea: Ko e 'uhinga ia Sea neongo e tu'a takafi 'a e malangá, ka 'oku hanga 'e he fakamatala ko ení Sea 'eku lave'i hifó, tonu faka'ikon mika e tu'unga fakau sit , tonu, paasi. Ka ko 'etau mo'ui 'atautolu he ngaahi 'ahó Sea kuo kamata ke tau feangai tautolu pea mo e tu'unga ko ia ko 'o e kakai ko ia 'o 'Esia. Pea ko ia ai 'oku fai e tokanga Sea ki he pangik . Ko e h e ki'i pangike 'e taha. Tukuange ke ki'i lele. T takai holo pea kapau 'oku 'ikai lava 'i Tongatapu, tuku atu ki 'Eua, tuku atu ki Vava'u, tuku ke ki'i lele ko e h hono kovi. Ka ko hono, te'eki ai p ke ki'i peh hake, tu'usi. To e 'alu hake, to e tu'usi. Ko e fu'u tu'u ko he taimi ni 'a e fonua Sea, 'oku kau e fonua ko ení hono tokoni'i 'a kitautolu. Ko u faka'amu Sea ke t naki atu ia ki he l pooti ko ení kae 'uma' foki 'a e 'Eiki Minisit Pa'angá. 'Ai mo mou me'a atu ki *BJ*, me'a atu ki *Canton*, mou me'a ki ai he ko e feitu'u ia 'oku faka'ofó'ofa. Tuku a *Bangkok* Sea, ko e fonua kehe ia, Taileni ia Sea ... Siaina p eni 'oku fai ki ai e tokanga. Pea 'i he'ene peh Sea, 'oku ou kole ke fakatokanga'i mu'a 'a e kolé 'a e Pangik ko ia Siainá. Fai hano faka'amu mo fakakaukau, tuku mai ha'ane ki'i faingam lie ke lava 'o ki'i tokoni mai.

Fakatonutonu ongoongo fekau'aki mo e Pangike Siaina

M teni Tapueluelu: Sea ka u ki'i fakatonutonu p k taki fakamolemole 'Eiki Sea. Tapu mo e Feitu'u na mo e Hou'eiki e K miti Kakató. 'Oku 'ikai ke, na'e tufa mai e ' fakamatala *press release* fekau'aki pea mo e ng ue ko eni 'oku fai ki he pangik ko ení pea 'oku 'ikai ke fakataumu'a ia ki ha fonua 'e taha. Pea na'e 'ikai ke tamate'i Sea. Ko e fakamatala ko 'oku ma'ú na'e 'i ai e ngaahi *requirement* na'e 'ikai ke kakato pea na'e 'i ai e ngaahi me'a na'e fiema'u ke fakakakato. Pea na'e 'i ai e ngaahi tu'utu'uni na'e maumau'i. Pea ko e 'uhinga ko hono ta'ofí, 'ikai ke peh na'e tamate'i. Na'e 'osi lele p Sea, na'e 'osi lele p . Na'a mau fehu'i mo kimautolu he ko hono 'uhinga 'oku mau tui ki he me'a ko ia ko e *competition* p ko e fe'au'auhi ke tuku hifo ai e *interest rate*. Kae pangó ko e fakamatala eni 'oku 'omai mei hotau Pangik Pulé 'Eiki Sea, na'e kau e motu'a ni hono 'omai ki aí. 'Oku 'i ai e palopalema. Pea ko u tui p 'Eiki Sea, ko 'ene kanokató, 'e 'ohake ia kapau 'e fai ha fakatonutonu fakalao. Pea 'i he tui totonu 'a e motu'a ni, fakatau ki he fakamatala 'oku ou ma'ú, 'e mahalo na'a fakapotopoto ange ke tuku e hopó he 'e 'asi kakato mai ai e mo'oni kitu'a. Ko e ki'i tokoni p Sea, m l 'aupito.

Sea K miti Kakato: M l 'aupito.

Lord Fusitu'a: Ki'i tokoni p ki he Fika 4 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: M l ‘aupito Tongatapu 4 pea ko e sio p eni ‘a e ‘Eiki N pele he’etau fononga ko ki he kaha’ú. Ko e uike kaha’ú ‘e me’a atu ‘a e ‘Eiki N pele Fika 1 ‘o Ha’apai, ‘Eiki Minisit Laó mo Tongatapu 4 ki Siaina.

Lord Vaea: M l Sea. Ko u fakam l atu ki he tokoni ‘a Tongatapu 4. ‘Ikai foki ke u lave’i ‘e au e ngaahi ongoongo fakaonopooni ‘o hang ko ia ‘oku ne me’a mai’akí. Ka ko u fakam l atu hono ‘omai e me’a ko ia. Pea ko ena kuo ke me’a mai Sea, ‘e fai e folau. Talamon atu Sea.

Sea K miti Kakato: Fakafeta’i.

Lord Vaea: Talamon atu ki he folau’u pea ‘oku ‘ikai ko ha me’a ia ke mou fakato’oto’o mai ai. Mou fai e fatongia ke lelei, ke ‘ai fakalelei e me’á, mou toki foki mai. Pea ka ‘i ai ha kole laiseni vaka ai, mou fakamo’oni atu ai kae toki alea’i hono ‘omai ki heni, ko e me’á ia Sea. Pea ‘oku peh ‘a e pou pou. K taki p K vaná kae 'uma' e ‘Eiki Minisit Pa’anga, ko e fokotu’utu’u p ia ke tau vakai ki he kaha’ú ke fakalavelave atu. Mou mea’i ko e tu’u ia ‘a e kaha’ú ko e fo’i fetu’u ko ‘e f , fu’u fuka kulokulá ‘ene vilingia maí, ko e fefeka e fefeka Sea. ‘Oku ‘ai p mo fakatokanga atu, tukuange ki’i me’a ke ki’i, ko e h hono kovi ‘ene ki’i takai holo p , puke atu. Ko ‘ene puke atu p ‘o fakah ia ki loto peh ange, ‘ai pea to e tukuange mai, takai, pea fakafoki atu p ki loto, vakai koe ki h Sea. Ko e pou pou atu p ki he feme’a’akí. M l Sea.

Sea K miti Kakato: Malie lahi. ‘Eiki Minisit Pa’anga.

’Eiki Minisit Pa’anga: Tapu p mo e ‘Eiki Sea. Mahu’inga ‘aupito e ngaahi feme’a’akí ka ko u kole atu p au. Ko e fonua ni ‘oku fakatefito ia he kolosí, ‘oku ‘ikai ke ‘alu ai ha fo’i fetu’u ‘e f . Ko e ‘Otua mo Tonga ko hoku tofi’a, ko e feitu’u ia na’e tuku ki ai e fonua ni. Pea ko e ‘Otua ‘oku ha’ana m mani Sea. Fonua ni kei tuku p ai, pea ko u tui tau feng ue’aki tautolu mo e ngaahi fonua ko ‘i he kaha’u. ‘Oku tokoni mai p ‘Eiki ‘o fakafaingam lie mai e ngaahi me’a. Ko u ‘ai p au na’a kuo hang kuo tau hikí ka ‘oku tau kei nofo p ‘i he tu’u’anga. Ko e tu’u he taimi ni ‘oku mo’oni ‘aupito e vave mai ‘a Siainá ia. Ka ko e tu’u ko ia he taimi ni, neongo p ‘a e, ‘oku fika 2 Siaina, fika 3 ‘a Siapani. Ka ko e tu’u he taimi ni, ko e falala’anga ko ‘o e pa’anga ko fefakatau’akí ‘oku kei nofo p ‘i ‘Amelika. ‘A ia ko e me’a ia kuo to e taha peh ai ‘a ‘Amelika ki ‘olunga. ‘A ia ko e ngaahi matap kuo ava mai ia mei he ‘Eiki ‘o tau atu ki he ngaahi fonua ko , ko u tui ‘oku tokoni p Sea. Ka ko e l pootí , ‘e toki ‘omai mo e l pooti ‘o Fepueli. Ko ‘Aokosi foki eni koe’uhi ke mou feme’a’aki ai Sea ka ko e ‘Aokosi eni. M l .

Sea K miti Kakato: M l ‘aupito.

’Eiki Minisit Pa’anga: Ko e liliu ko na’e fai ko he fet ‘aki ko ‘i he fetongi’aki ko ‘i he totongi pa’anga, meimei ko e

<001>

Taimi: 1450-1500

’Eiki Minisit Pa’anga: ... p seti p ‘e 2.6 ‘a ia ko e fanga ki’i ng ’unu iiki holo p he fetongi pa’anga Sea m l .

Sea K miti Kakato: Ko e taumu'a 'oku tau kei 'i ai p tautolu ka ko e anga p eni ia 'a e sio ki he kaha'u. Ka 'oku kei nofo mai p 'a Puleiku ke tau nofo p he tuku fonua. M lie. M l . Mahalo kuo m lie hotau kava. M l . Tau p loti.

Lord Nuku: Sea ko e ki'i fehu'i atu p . 'A ia ko e 'e 'ave ia ki he me'a ki he 2015 ... (mate sound)

Sea K miti Kakato: 15 p 'oku te'eki ke 'asenita e 16 ko e 15 p .

P loti'i tali Fakamatala Fokotu'u Ng ue Fakapa'anga Pangik Pule Fakafonua Tonga 2015

Ko moutolu 'oku mou loto ke tali 'a e Fakamatala Fokotu'u Ng ue Fakapa'anga Pangik Pule Fakafonua 'o Tonga, 'Aokosi 2015 k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: Sea 'oku loto ki ai 'a M teni Tapueluelu, 'Akosita H vili Lavulavu, 'Eiki Minisit Ng ue, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Fusitu'a, 'Eiki N pele Vaea, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Tu'i' fitu, 'Eiki N pele Tu'ivakan . 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e toko 14.

Sea K miti Kakato: M l . Moutolu 'oku 'ikai loto ki he fakamatala ko eni pea k taki 'o hiki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: 'Oku 'ikai ha fakah loto ki ai Sea.

Sea K miti Kakato: M l m l 'aupito Hou'eiki tau fakam l lahi 'aupito ki he K vana Pule mo 'ene kau ng ue m l 'aupito hono fai 'etau ng ue pea mo e ngaahi fatongia ko ia. Te tau hoko atu ki he 'etau 'asenit fika f ko e L pooti Fakata'u Potung ue T naki Pa'anga Tukupau mo e Tute. Ka tuku atu ki he 'Eiki Minisit fai mai ha fakama'ala'ala.

L pooti Fakata'u Potung ue T naki Pa'anga Tukupau mo e Tute

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Tapu pea mo e 'Eiki Sea tapu ki he Sea 'o e Fale Alea kae 'uma' e Hou'eiki M mipa e Fale. Sea fakam l atu ki he 'omai e faingam lie ko eni. Ko e l pooti ko eni 'Eiki Sea ko e l pooti eni ki he ta'u fakang ue ngata 'i he 'aho 30 ko 'o Sune 2015. Mahalo Sea 'oku mahu'inga p ke fakatokanga'i 'e he 'e Hou'eiki M mipa 'o e Fale. Ko e liliu ia he taimi ni 'a e ngaahi l pooti fakata'u 'oku 'ave ia ke lele fakataha mo e ta'u ng ue fakapa'anga. Ko e 'uhinga ke lava ke na f mali'aki. Taimi ko 'oku fakahoko mai 'a e ngaahi l pooti lava 'o fakafehoanaki ko e h e pa'anga p ko e patiseti ko na'e tali 'e he Pule'anga p Fale ni ke 'ave ki he ngaahi potung ue taautaha ke fakahoko 'aki honau ngaahi fatongia. Pea ko 'enau l pooti mai eni 'a e potung ue ko eni tokanga'i he motu'a ko eni p na'e lava ko 'o fakahoko 'a e ngaahi fatongia ko na'e 'omai ki ai 'a e pa'anga ko ia.

Ngaahi taumu'a ng ue Potungae T naki Pa'anga H Mai

Sea ko e peesi ua ki he tolu 'oku ne 'omai p ai 'a e fakalukufua 'a e taumu'a p ko e siate folau 'a e potung ue ko eni 'Eiki Sea. Kei tu'u ai p 'a e siate folau 'a e potung ue ko eni.

‘A ia ko e ‘uluaki, ko hono t naki mai ‘a e pa’anga h mai ‘i he tukuhau pea mo e tute ki he fonua ni ki he, ke maau pea mo lahi foki. ‘A ia ko e t naki ‘oku fai ia ‘i he ngaahi ‘ lia m hino ‘e ua ko e Uafu Kuini S lote pea peh ki he ‘ofisi ko eni ‘o e Hala L lue ki he tukuhau pulu p ko e tukuhau ko eni ki he ngaahi pisinisi.

Ko e ua e fatongia ‘Eiki Sea ko hono tokoni’i e f fakatau’aki. ‘A ia ‘oku mahu’inga ‘aupito ko e ngaahi founa ng ue mo e *policy* ‘a e Pule’anga fel ve’i mo e potung ue ko eni ke nau hanga ‘o faka’ai’ai pea mo malu’i ‘a e f fakatau’aki pea mo tu’apule’anga foki. ‘A ia ko hono malu’i e f fakatau’aki ‘o fakatatau ki he lao ‘o e fonua pea ke malu’i e fonua ni mei he h mai ha ngaahi koloa ta’efakalao ki he fonua. ‘A ia ‘oku kau ia he tefito’i fatongia mahu’inga ‘a e potung ue ko eni.

Ko e fatongia faka’osi e potung ue ‘Eiki Sea ko hono malu’i e kau’ fonua p ko e *boarder control*. ‘A ia ‘oku ng ue fakataha ‘a e potung ue ko eni pea mo e ngaahi kupu fekau’aki ‘i hono malu’i hotau kau’ fonua mei he h mai ha fa’ahinga me’a ta’efakalao ki he fonua ni. ‘E kau ai ‘a e faito’o konatapu ko e me’atau mo e h fua ha ngaahi koloa ‘oku ‘ikai ke ngofua ‘i he lao ke h mai ki he fonua ni.

Ngaahi puke koloa na’e fakahoko he ta’u kuo ‘osi

‘I he ta’u kuo ‘osi Sea na’e lava ai ‘o puke he ‘e potung ue ko e ngaahi kasa na’e h mai ki he fonua ni ko e ngaahi kasa ia ‘oku ‘ikai ke kei fakalao ke h mai. Pea na’e ma’u ai ‘a e pale ‘o e potung ue mei he kulupu ‘a e Pasifiki ko e ‘uhinga ko ‘etau ng ue t t ivi ko ia ‘o puke e koloa ko eni ‘o fakafoki.

‘I he tafa’aki ko eni ki he *boarder control* ai p ‘Eiki Sea. Na’e lava ‘i he ta’u kuo ‘osi ‘o fokotu’u pea pea mo hono ‘omai e fatongia ko eni ki hono tokanga’i ‘o e vaha ki he *boarder p* ko e *immigration* ‘i he mala’e vakapuna ki he fatongia ‘a e potung ue ko eni. Pea ‘oku fai e ng ue ke fai ha laka hono malu’i ‘o e f h ‘aki mai he kakai ‘i he mala’e vakapuna.

Founa faka’iletul nika ki he t naki pa’anga

‘I he founa t naki pa’anga ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai ‘a e founa t naki pa’anga ‘oku ng ue’aki ki he Potung ue Tanaki Tukuhau. Ko e founa ng ue faka’ilekitul nika eni ko e ta’u eni ‘e nima hono ng ue’aki pea ‘oku hokohoko atu ai p hono fakalalakala e potung ue ‘a e va’a ko eni ‘Eiki Sea. Lave p he taimi ni ke hanga he ‘e ngaahi pisinisi kae ‘uma’ e ngaahi kautaha ‘o fakah mai ‘i honau fakamatala pa’anga ki he tukuhau fakatau p ko e *PAYE* ‘i he *system* faka’ilekitul nika ko eni pea totongi ai p ‘Eiki Sea ‘i he fakapangik . Founa eni ia ‘oku ng ue’aki ia ‘i m mani lahi ‘Eiki Sea pea ‘oku fakafiefia ‘oku tau kau ‘i he fakalalakala ko eni pea ‘oku kau foki mo Vava’u ai.

Ko e l pooti atu ia Sea ‘oku feinga p ke nounou ‘aupito p ‘a e l pooti ko eni ka ‘oku ‘omai p ‘a e ngaahi me’a mahu’inga ko ke fai ha tokanga ki ai ‘a e Hou’eiki. Ko e peesi valu ‘Eiki Sea ‘oku ne ‘omai ai ‘a e fakam ’opo’opo mai ai ko e h e ngaahi ola ko ng ue ko ‘a e potung ue na’e fai he ta’u ni. Ko u tuku atu p au ki he Hou’eiki ke nau toki me’a ki ai.

‘I he peesi hoko ai p ko e peesi hiva ia ‘oku ne fakaikiiki mai ai ‘a e ngaahi *source of revenue* ko

e tukuhau pulu mo e tukuhau fakatau ko e tute ko e tute 'ekisia 'a e ngaahi *source* na'e t naki mai ia he potung ue ko eni 'a e pa'anga 'i he ta'u fakapa'anga ko eni.

Ola t naki pa'anga 2014/2015

Ko hono fakam 'opo'opo 'Eiki Sea ko e ola ko 'a e t naki pa'anga ko eni ki he ta'u fakapa'anga ko eni 14/15 'Eiki Sea ko e patiseti na'e 'omai ki he potung ue ko e 136 miliona. Na'e lava e potung ue 'o fakahoko e fatongia ko eni 'o hulu'aki ia 'a e pa'anga 'e 19 miliona he ta'u fakapa'anga ko 13/14.

'I he peesi 11 'Eiki Sea 'oku 'omai ko e ki'i fika *statistic* p ena ia 'oku 'omai. Ko e ngaahi pa'anga ena na'e tali 'e he Fale Alea ke ng ue'aki 'e he potung ue ko eni 'i he ta'u 'e tolu ko eni kuo 'osi. 'A ia ko e 12/13 na'e 4.1 ko e 14/15 na'e 4.3. Mahu'inga 'aupito ke fakatokanga'i hifo ka ko e pa'anga na'e fakamoleki he potung ue na'e 'ikai ke lava 'o fakamoleki k toa 'a e pa'anga ... ko ia Sea.

Ko e t pile hono hoko Sea 'oku mahu'inga ke fakatokanga'i ia ko e t pile tolu eni. 'A ia ko e, k toa eni 'o e ngaahi koloa 'Eiki Sea na'e 'ikai ke tukuhau'i. 'A ia ko hono fakalea ko 'e taha ngaahi koloa eni na'e h mai ki he ngaahi *project* 'a e Pule'anga pea 'ikai ke ngata p ko e ngaahi *project* 'a e Pule'anga ka ko e ngaahi langa fakalalakaka 'a ia kuo tali 'e he Pule'anga ke faka'at hono tute mo hono tukuhau.

'A ia ko e ta'u 14/15 na'e a'u ai ki he pa'anga 'e 323 miliona 'a e pa'anga na'e tonu ke t naki he 'e Pule'anga kapau na'e t naki pea tuku atu ia ko e tokoni ki he ngaahi *project* langa fakalalakaka 'a e fonua ni.

Lahi koloa na'e hu mai ki he fonua ni

Ko e t pile hono f 'Eiki Sea 'oku ne 'omai ai 'a e lahi ko 'o e koloa na'e h mai ki he fonua ni ki he *tons*. 'A ia 'oku 'asi mei he 14/15 'a e lahi ange 'a e koloa na'e h mai ki he fonua ni 'a ia ko e meimei ko e toni 'e 25 miliona na'e lahi 'aki 25,000 k taki na'e hulu'aki 'i he 14/15 'i hono fakafehoanaki ki he 13/14.

'I he t pile fika 12 'Eiki Sea 'oku 'omai ai 'a e ngaahi t pile p mo e ngaahi *statistic* ke lahi e vakapuna mo e kau p sese na'a nau tau mai ki he fonua ni. Ka ko hono fakam 'opo'opo 'Eiki Sea 'oku ou fakam l heni ki he ngaahi Potung ue Pa'anga ngaahi kupu f ng ue'aki kau pisinisi t utaha kakai 'o e fonua 'i he f ng ue'aki lelei he ta'u fakang ue ko eni 14, 13/14 pea lava ai he potung ue ke fakahoko hono fatongia, pea ko e me'a totonu p ia ke fakahoko ki he kakai 'o e fonua. Pea 'i he taimi tatau p 'o lava 'o t naki mai 'a e silini ko eni ke lava ai he 'e Pule'anga 'o fakahoko hono ngaahi fatongia ki he kakai.

Peh foki Sea 'a e ki'i lea 'oku manako ki ai taimi ko ne tu'uaki ko eni e takimamata 'a e mea'i p 'e he kakai ko e *tourism* ko e *is everybody's business*. 'A ia ko hono fakatonu lea 'e taha ko e takimamata ko e fatongia ia 'o e Tonga kotoa p . 'Eiki Sea 'oku peh p 'a e t naki tukuhau.

Sea K miti Kakato:

Ko ia.

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai:

Ko e totongi tukuhau ko e fatongia ia ‘o e Tonga kotoa p . He ko e ‘uhinga ko ‘etau lukuluku ko ki ai pea ‘e tokoni leva ke ne fakavia e Pule’anga ke fakahoko hono ngaahi fatongia totonu ke fakahoko ma’a e kakai ‘o e fonua pea mo e langa fakalalakaka hotau fonua. Sea ko e ki’i fakam ’opo’opo nounou p ‘a e ki’i l pooti ki he 14/15. ‘Oku ou fokotu’u atu ai p ‘Eiki Sea ke tali e ki’i l pooti.

Sea K miti Kakato:

Ko e fokotu’u ke tali. Fika f , k taki tau ki’i lepa h pea toki hoko atu.

M teni Tapueluelu:

M l Sea.

(Na’e m l l ‘a e Fale.)

<002>

Taimi: 1515-1530

S tini Le’o:

Me’a mai ‘Eiki Sea e K miti Kakató.

Sea K miti Kakato:

Tapu mo e ‘Eiki Tokoni Pal mia kae ‘uma’ e Hou’eiki Minisit pea ‘oku ou kole ke u h fanga he ngaahi tala fakatapu kakato ‘o e K miti Kakató e Fale Alea ‘o Tongá ka tau hoko atu ki he fakamatala fokotu’u fakang ue fakapa’anga Pangik Pule Fakafonua, L pooti Fakata’u Potung ue T naki Pa’anga Tukuhau mo e Tuté. Tongatapu 4,

M teni Tapueluelu:

Fakatapu atu ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea, pea peh ki he Hou’eiki M mipa e K miti Kakató, kae fai atu p ha ki’i lave nounou fekau’aki mo e L pooti Fakata’u 2014/2015 ‘a e Potung ue T naki Pa’anga Tukuhau mo e Tute. Sea ‘oku ai e fakam l lahi ki he ng ue ‘oku fai ‘e he ‘Eiki Minisit ko ení, pea peh ki he CEO mo e kau ng ué ‘i hono t naki e pa’angá e fonuá ke fakalele ‘aki e ng ue ‘a e Pule’angá.

‘Oku ou fie taki p ‘etau tokangá ‘Eiki Sea ki he peesi 8, pea ko e ki’i ‘aitemi ai ‘e 2 ‘Eiki Sea, ‘e makatu’unga ia ha fakam l mo ha tokanga ‘Eiki Sea. Ko e ‘aitemi ‘uluakí p ‘a na’e fai ki ai e lavé ko e fakamatala eni ia na’e ma’u fema’uma’u’aki p ka ko eni kuo tohi’i ‘uli’uli mo hinehina mai ‘Eiki Sea. Kuo u fie lave p ki he ‘aitemi 1, Kaveinga ng ue, ola e ng ué, sio ki he kaha’ú. ‘A ia te u kamata atu p he ‘aitemi ‘uluakí ‘a e kaveinga ng ué. ‘E to e fakalalakaka ange ‘a e t naki ‘o e pa’anga h maí ‘aki hao fakam lohi’i ‘o e totongi tukuhau tau’at iná ‘o fakatatau ki he ngaahi lao mo e tu’utu’uni ‘a e Potung ué. Ko e ola leva ‘a e ng ué Sea, na’e ma’u foki ‘a e t keti ki he pa’anga t naki ‘a ia ko e pa’anga ‘e 136.93 miliona, pea hulu’aki e pa’anga ‘e 19.4 miliona ko e sio ki he kaha’ú, ‘uluakí, ke a’usia ‘a e t keti ki he 2015/16, ‘a ia ko e 162 miliona, pea ko e uá, ko e ola ‘e ma’ú kuo pau ke fakatatau ia mo e fakahoko fatongia na’e fiema’u ke fakahokó. ‘E, ko e tu’unga ia ‘o e fakam l ‘Eiki Sea, ko e mahino mai ‘oku ma’u e ngaahi t keti ko eni ko ‘i he Potung ué pea to e hulu foki. Pea ‘oku ai e fakam l , ‘ikai ke u ma’u ‘e au p ko e p teni anga maheni eni ‘o e t nakí ‘oku ma’u p , ka ko e hulu ko ‘Eiki Sea, na’a ku ma’u p ngaahi fakamatala kau ki ai, ka ko hono ma’u mai tohi’i hinehiná ‘oku tau fakam l . Pea ko ‘eku ki’i fehu’i p ‘aku ki he Minisit p ko e mo’oni ko e ngaahi hulu ko ení ‘oku t t naki ‘o a’u ‘o pa’anga ‘e 65 miliona. Ngalingali ko e teuteu ki he totongi mo’ua e Pule’angá, pe ko ha’ane ng ue kehe.

Tokanga pe na'e lava tanaki mai ngaahi mo'ua he kuohili

Pea ko e fehu'i 'uluaki p ia, pea ko e uá, p 'oku to e 'i ai ha *arrear* tukuhau mei he ta'u 'e 5 kuo 'osi angé? P kuo 'osi lava 'o t naki ke fakam 'opo'opo mai. 'UHINGA e fehu'í 'Eiki Sea, ko e l pooti ko ení 'oku fu'u *up-to-date* 'aupito 'a e Potung ue ko ení 'Eiki Sea. 'A ia ko e 2014/2015 p eni. 'A ia ko 'ene kakato p ia 'a e ng ué Sea. Pea 'oku ai 'a e fakafiefia 'i hono fakam 'opo'opo e ng ué ke maau ange mo mahino 'oku t naki pea to e hulu. Ka ko e kolé p 'Eiki Sea p 'oku lava ke to e t naki mai ha ngaahi mo'ua na'e toe, *arrear* 'i he kuo hilí. Ko e fehu'i fakalukufua p ki he 'Eiki Minisit , kau toki hoko atu ai Sea.

Sea K miti Kakato: 'Io. 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: M l Sea...(kovi e ongo)... 'Eiki Sea kapau te mou me'a hifo p ki he peesi 9, t pile ko iá pea ko e *sub-heading* fakamuimui tahá 'i he peesi ko iá, 'oku *Tax debt collection* 'a ia 'oku ne 'omai e fo'i ta'u 'e 4 ko eni kuo'osí. 'A ia ko e 14/15 ko e pa'anga ko na'e t naki ko mei he ngaahi mo'ua, 'i he *income tax*, na'e lava t naki mai ai e 7.7 miliona 'Eiki Sea. 'A ia ko e 7.7 ko ení ko e t naki mai ia mei he 'u mo'ua mei he ngaahi 'u ta'u ko ki mu'á. Pea 'i he *consumption tax* pe tukuhau ia ko fakataú, na'e lava 'o t naki mei ai 'a e pa'anga 'e 6 kilu, 'i he ta'u fakapa'angá. Sea ko e t naki tukuhau ia ko e mo'uá ia 'oku anga maheni p ia 'i he ng ue fakatukuhau. Hang ko ení 'oku to e ta'u fakapa'anga ko ení 'Eiki Sea, ko e lahi e ngaahi pisinisi fakatefito p foki ia ki he taimi ko 'oku 'osi ai 'enau ta'u fakapa'angá. 'A ia ko e fa'ahinga ko kuo 'osi ko ki Ma'asi e ta'u ni ...

<003>

Taimi: 1530-1540.

Fakafiem lie tu'unga ngaahi mo'ua he t naki tukuhau

'Eiki Minisit Tanaki Pa'anga H Mai: ...'e lava ia 'o tanaki kapau 'e lava 'o t naki ki mu'a 'i he 'aho 30 'o Sune, pea 'e kau ia 'i he Fakamatala ko Ta'u Fakapa'anga ko 'o Sune. Pea kapau he 'ikai lava ke t naki 'i he 'osi ko 'o Sune, 'e *arrear* 'a e kongia ia ko ia. Ka ko u fiefia p au ke fakaha fakalukufua p 'Eiki Sea. Ko e ng ue lahi a e Potung ue 'oku fai hono feinga ke fakam 'opo'opo 'a e ngaahi mo'uá, tautefito eni ki he ngaahi mo'ua 'oku l loa 'aupito 'o 'ikai hano toe lava ke totongi ko e 'uhingá ko e m l l 'a e pisinisi ko ia, p kuo nau hiki nautolu mei Tonga ni, p kuo fuoloa ange 'a e ngaahi mo'ua 'i he ta'u 'e 5. 'A ia ko e ta'u 'e 5 ko e ta'u fakalao ia ke toe fai hano 'eke ha ngaahi mo'ua, pea ko e ngaahi mo'ua peh 'oku to'o leva ia meihe lekooti ko 'a e Potung ue. Ka ko e fakalukufua Sea, ko e tu'unga ko 'oku 'i ai 'a e ngaahi mo'ua ko 'i he Tukuhau 'oku fakafiemalie p . M l .

Sea K miti Kakato: M l . Tongatapu 4.

M teni Tapueluelu: M l 'aupito Sea, pea ko u fakam l ki he 'Eiki Minisit . Sea, ko e fakam l na'e 'oatu 'anenai ko e fakam l *retail* ia pea ko e 'osi 'a e fakamatala mai 'a e 'Eiki Minisit hono *recover* mai 'a e 8 miliona ko eni, 'alu atu *wholesale* leva 'a e fakam l he taimi ni. Ko e fu'u

ng ue lahi 'oku fai 'e he Potung ue ko eni 'Eiki Sea, pea ko ia 'oku 'oatu 'a e fakam l ko hono 'uhinga ke t naki ha pa'anga ke fakalele 'aki 'etau ng ue. Fakam l atu 'Eiki Minisit .

Fehu'ia e koloa tapu na'e fakahu ta'efakalao he potu tahi Tonga

Ko e faka'osi p 'Eiki Sea, 'oku ou fakatokanga'i hifo 'a e 'aitemi 2 'i he peesi 8 'oku peh ai. Ko e fakatupulekina 'a ia ko e ngaahi me'a eni ke fakahoko ko e kongap eni 'a e kaveinga ng ue 'a e Potung ue. Fakatupulekina 'a e malu mo e hao hotau ngaahi kau 'a fonua 'i he feh 'aki 'a e ngaahi koloa mo e kakai ta'e fakalao. Kaveinga Ng ue, ke fakapapau'i ha founa ng ue 'oku malu ki he ngaahi kau' fonua. Ko e ola 'o e ng ue ko e fika 2 eni 'oku ou lau atu 'Eiki Sea, ke malava 'o puke ha koloa tapu 'oku h ta'efakalao mai ki he fonua. Pea ko 'eku fie fehu'i p 'Eiki Sea, ki he ngaahi koloa tapu ko eni ki he fu'u fuoloa 'a e feme'a'aki 'a e Fale ni fekau'aki mo e ngaahi koloa tapu 'oku h mai ki he fonua ni 'Eiki Sea. Pea 'oku ou fie 'oatu p mu'a 'a e fehu'i ko ia ki he Pule'anga fakalukufua he na'e 'omi 'a e fakamatala ki he motu'a ni ki mu'a p pea tutuku hotau Fale ni ko e 'uhinga ko e Faka'ali'ali Ng ue, na'e 'i ai ha vaka na'e 'ilo 'i he satelaite na'e folau mei Nu'usila na'e fakahifo ha koloa ta'e fakalao 'i he kongatahi 'o Tonga ni. Pea na'e fai mai 'a e fetu'utaki mei Nu'usila ki heni. Ko 'eku kole p ki he Pule'anga 'Eiki Sea, p na'e lava fai ha ng ue ko hono 'uhinga ko e fo'i kupu ko eni 'oku 'asi mai ki hono t 'ofi ko eni 'o e h mai 'a e ngaahi koloa ta'efakalao ki he fonua ni. 'Oku GPS mahalo 'a e ngaahi vaka he taimi ni pea 'oku lava tala 'i he satelaite 'i he ngaahi me'ang ue. Ko e ki'i fehu'i faka'osi p ia. M l Sea.

Sea K miti Kakato: Kole ki he Pule'anga ke tali mai 'a e fehu'i ko eni.

'Eiki Minisit Tanaki Pa'anga H mai: M l Sea, kole p ke u ki'i lave atu ki he me'a ko eni 'oku fel ve'i tonu mo e Potung ue pea tuku kihe Hou'eiki Minisit kapau 'oku 'i ai ha taha 'oku fie tokoni mai ki he fehu'i..

Fai p he Pule'anga honau lelei taha ke malu'i kau' fonua 'a Tonga

Tapu pea mo e Sea mo e Hou'eiki Memipa 'o e Fale. 'Eiki Sea, ko e fatongia fo'ou foki eni kuo t naki mai hono fakam lohi'i hang ko ia na'a ku lave ki ai ki mu'a, 'a e malu'i 'a e kau' fonua ko 'i hotau fonua. Pea 'oku 'ikai ko e fatongia p ia 'o e Potung ue ko eni, 'oku fel l ve'i ia mo e ngaahi kupu fekau'aki pea 'oku 'i ai 'a e feng ue'aki pea mo e sotia pea peh ki he kau polisi mo e ngaahi kupu kau ai pea mo e Potung ue Mo'ui 'i he ng ue ko eni. Ka 'i he lave fakapatonu p ki he kupu ko eni Sea. 'Oku 'i ai 'a e ki'i vaka 'a e Potung ue pea 'oku faifatongia ia 'i Vava'u 'a ia ko e taha p ia 'a e feinga 'a e Potung ue ke malu'i 'a e kau' fonua mo e h mai 'a e ngaahi koloa ta'e fakalao ki he ng ue ko eni, 'a ia 'oku ne 'uluaki vakai'i 'a e ngaahi 'iote kotoa p 'oku tau mai ki he Taulanga Puatalefusi 'i he kongako ia. Pea ko e mala'e vakapuna Sea, 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'ang ue fakaonopooni ai ko e scan, peh p pea mo e air cargo 'oku 'i ai mo e Mobile Unit ki ai. 'A ia ko e lelei taha p ia 'Eiki Sea, 'oku malava he taimi ni. 'Oku 'amanaki ke toe fakam lohi'i 'a e ivi ng ue ko eni ko e 'uhinga ko e teuteu ko eni ki he S poti, 'aki hano 'omai ha me'ang ue mei tu'apule'anga 'i he tokoni mei Siapani ki he Potung ue ko eni.

Sea, na'e 'i ai 'a e hoha'a 'i he ngaahi taimi mai ko Sea, ko e koniteina tapaka na'e uta ta'efakalao mai ki he fonua ni. 'Oku ou fiefia ke fakaha heni Sea, na'e 'osi fai hono 'ave ki he Fakamaau'anga 'a e ng ue ko eni pea ko e koniteina 'oku kei malu'i p 'i uafu. Ko e tu'unga hono hiki ko eni 'o

e tapaka, 'a e tute mo e ngaahi totongi ko eni ki aipea 'oku to e fu'u hoha'a ange 'a e Potung ue ki he malu hono tauhi 'a e koloa ko eni pea 'oku tu'utu'uni ai 'i he mafai p 'o e Potung ue 'oku 'i ai p 'a e mafai 'o e Potung ue ke nau faka'auha 'a e koloa ko eni he ko e koloa ko eni 'oku ta'efakalao 'ene h mai ki he fonua ni pea 'e fakahoko 'a e ng ue ko ia Se a, 'i he Tokonaki ko eni, 'a ia ko hono faka'auha ia 'a e koniteina tapaka ko eni. 'A ia ko e fakalukufua' 'i he ivi mafai ko ia 'o e Potung ue Sea, 'oku nau fakahoko honau lelei tahá ki he malu hotau kau fonua. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 . Tongatapu 4.

Tapou ke fakaafe'i m tia ki he teu faka'auha koniteina tapaka

M teni Tapueluelu: 'Eiki Sea, ko u fakam l lahi ki he 'Eiki Minisit 'i he tali faka'ofa'ofa 'oku ne 'omai. Ka ko 'eku faka'osi p 'Eiki Sea, ko e me'a mai fekau'aki mo e koniteina tapaka 'e faka'auha ia Sea. Ko 'ene peh p ke faka'auha ha koloa lahi pehe ni mo e mahu'inga pehe ni, 'oku ki'i t t vave hoku mafu 'Eiki Sea. Na'e 'i ai 'a e taimi pehe ni na'a ku faifatongia ai ko e 'Etita 'i he Nusipepa, pea na'e 'i ai 'a e kokeini na'e tu'utu'uni ke faka'auha he fonua ni. Pea na'e fakaafe'i katoa 'a e ngaahi *media* ki ai, ke nau mamata hono faka'auha 'o e kokeini ko eni. Na'e faka'auha 'i Uafu 'i he me'atutu ko eni 'i uafu. Ko e motu'a ni p ia na'e ta'ofi ke h ki ai mei he kau faiongoongo katoa. Na'e taofi au 'e he kau polisi, kae mahalo 'e he kau faiongoongo ko e motu'a ni 'oku 'i ai 'a e ki'i taukei ke u lava 'o tala he ko e kokeini na'e tutu p ko e mahoa'a. Pea 'oku 'i ai 'eku tokanga ki he faka'auha ko eni pea ko 'eku kole na'a lelei ke fakaafe'i 'a e *media* ke nau mamata ki he faka'auha ko eni 'e fai. Ko e mat p 'a e *media* ko e mat ia 'a e kakai pea m lie ia mo e 'ata kitu'a 'etau faifatongia. Na'a vilo atu 'a e faka'auha ia kuo vilo ia ki ha feitu'u kehe. Falala lahi au ia ki he Minisit mo 'ene 'u Potung ue ka 'oku 'ikai ke u tui au te na me'a ai Sea. Ko e 'uhinga ia 'a e fakahoha'a Sea. Te na fai tu'utu'uni atu p naua ka ko e kakai kehe ia 'oku fai 'a e faka'auha. Pea ko e 'uhinga ia 'a e fakatokanga Sea. Tali lelei *media* mou me'a mai ki h ko e 'aho ia 'oku faka'auha ai. 'I muli ka puke ha kokeini Sea, fokotu'utu'u 'a e kokeini h 'e he kau polisi 'o faliki 'i mu'a tuku ki mu'a pea katoa mai 'a e *media* 'o faitaa'i ke nau mat ki ai pea 'ilo pea lau kilo 'e fiha ke fakamahino mo'oni 'oku 'ata kitu'a, malu'i 'e he kau polisi, malu'i 'a e kau ma'u mafai, hao pea mo e kakai Sea. Ko e kole p he 'oku 'ikai ko ha toki faka'auha eni Sea, ko e toki fuofua faka'auha eni ko u fanongo ai he taimi 'o e Minisit . Kuo me'a mai ia 'o fakah eni mahino 'aupito 'a e 'ata kitu'a 'ene faifatongia. Ka ko e kole atu, he 'oku 'ikai ke u tui 'e si'i me'a ia heni. Ko e tautapa p ia Sea. Pea kou tali 'a e pou pou ko eni 'oku 'amanaki fai mai 'e...

Lord Vaea: Sea, ko e ki'i fehu'i p ki he Fakafofonga Tongatapu Fika 4. 'Oku ne lava foki 'o mea'i 'a e faikehekehe 'o e mahoa'a mo e kokeini. Lava ke fakahinohino mai ko e h hona faikehekehe 'i he taimi 'oku ne hanga ai 'o 'ahi'ahi'i 'a e k keini mo e mahoa'a? M 1 Sea.

M teni Tapaeluelu: Ko e mahoa'a 'oku momo iiki *fine* 'aupito. Ko e k keini mei hang ia ha pauta tonga ki'i pikipiki. Ko e anga ia hona faikehekehe.

Lord Vaea: Sea, ko e fehu'i 'ene 'ahi'ahi'i hono faikehekehe, 'ikai ko 'ene ala hono nima, ko 'ene 'ahi'ahi'i *taste*.

M teni Tapueluelu Ko e tali nounou p ki ai Sea, 'oku te'eki ke u *taste* au ha me'a peh pea ko e 'eke mai 'e he faiako he ko u 'ilo ha me'a peh ? Te'eki ke u f au ha me'a peh he 'oku te'eki ke u *taste* 'Eiki Sea.

'Eiki Sea, mahalo ko e *certificate* fekau'aki mo e ako ki he me'a pehe ni 'a e motu'a ni mahalo 'oku 4 fekau'aki mo e ako ki he *drugs* ko e ako p ki ai, ka 'oku te'eki ke peh 'oku ou kau hono to'o 'a e me'a peh . M I Sea.

Sea K miti Kakato: M I ! 'Eiki N pele Fika 2 'o Vava'u.

Lord Tu'i'afitu: M I 'a e ma'u faingamalie. Kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku ofongi 'etautolu he Fale ni, 'oku totonu ke tau tokanga ki ai. Ko 'eku 'uhingá Sea, ki he me'a ko eni 'oku me'a ki ai 'a e Fakafofonga Fika 4. Mo'oni 'aupito 'a e me'a 'oku me'a ki ai 'a e Fakafofonga Fika 4, ko 'eku lave'i ko he vaka toutai, hang ko e me'a na'e me'a ki ai 'a e Minisit Toutai. 'E folau 'a e ' vaka ia ka kuo 'osi 'ilo atu p ia mei Tonga ni 'a e ngaahi *location* ko 'oku nau toutai ai...

<004>

Taimi: 1540-1550

Lord Tu'ilakepa : ... 'oku toe fu'u faka'ohovale ange e fo'i me'a ko eni 'oku 'ohake, 'o me'a'aki 'e he Fakafofongá. Na'e 'i ai e vaka na'e fakahifo 'i Tonga ni, pea 'oku 'ikai ke u lave'í, pe ko e h e ngaahi koloa fakatu'ut maki ko iá, Sea. Ko 'aneuhu, kuo u fanongo he ongoongo 'aneuhu ki he folau e ni'ihí he *Custom* ki Vava'u, koe'uhí 'oku 'i ai e fa'ahinga kasa 'oku 'omai ta'efakalao, koe'uhí ko e ' 'iote ko eni mo e ' vaká, pea 'oku tokanga 'aupito 'aupito e Potung ue ki he founga 'oku 'omaí. Ko e kasa ko iá 'oku ma'u p 'i Tonga ni. Kaikehe, 'Eiki Sea, he 'ikai ke u toe lave ki ai, he 'oku 'ikai ke u fu'u 'ilo faka'auliliki au ki he me'a ko iá. Ka 'oku tau tokanga ki hono h mai e ngaahi koloa pehe ni.

'Aneuhu, ko 'eku fanongo ko he 'Eiki Pal mia, he'ene me'a mai ki he ni'ihí na'a nau nofo 'i he koloa 'a ia na'a tau loto mamahi ai e kakai 'o e fonuá, pea na'e 'ave ki ha feitu'u. Ko e kakai ko eni 'oku nau toe luelue mai p ke nau luelue mai 'i he Pule'anga lolotonga ni, 'Eiki Sea. Pea na'e fai e fakahifo e ngaahi koloa peh , 'Eiki Sea, 'o 'ilo hono fakahifo iá, 'i he ki'i *swimming pool* ko , pea 'oku fai e fetuukuaki 'o a'u ki he taimi ni, 'Eiki Sea. Ko e me'a atu 'e he 'Eiki N pele na'a ne mea'i 'a e kau fakahifo koloá, kae kalokalo mai p 'a e kau fakahifo koloá ia. Na'e 'i f e *security* 'i he feitu'u ko ia? Ha'u e vaka e taha, lele atu e vaka 'o fai e fetongi koloá. Ko e vaka eni 'oku fakatau 'e he Pule'angá he taimi ni.

Ko e me'a ko eni 'oku 'omai 'e he Fakafofongá, 'oku totonu ke tau tokanga ki ai, he na'a tau toki tali e Lao fekau'aki mo e tokanga'i e ngaahi me'a faka-ID. Ko 'eku lave'í, 'oku mea'i lelei 'e he 'Eiki Minisit ko ení, pe ko e Tokoni Pal mia, ka 'oku tau faka'amu p ke tokanga, ke ng ue lelei. He ko e kau ID, ko e kakai poto. He te ne lava p 'e ia 'o sio ange ki hoku lotofalé. 'Oku mahu'inga ke tau tokanga'i e fanga ki'i *camera* ko , 'ai p ia 'o 'ai ha ki'i palasit 'o palasitaa'i ai. Na'a faifai pea. Ka te ne lava p 'e ia 'o fanongo ki he'etau talanoa ko 'oku fai ko 'i he feitu'u 'oku tau 'i aí. Ka 'oku tau kole p ki he Tokoni Pal mia, ke ng ue lelei 'aki p 'a e ' founga ko ení, 'Eiki Sea.

Ka ko e me'a ko 'oku 'omai 'e he Fakafofongá, 'oku mahino mai 'oku 'ikai malu hotau fonua ni, 'i he tu'unga 'oku 'i aí. Ka 'oku ou fakam l atu, Fakafofonga Fika 4. Ko e me'a 'oku fai ki ai e tokanga lahi taha ki aí, fekau'aki ko ena mo e tapaká, 'Eiki Minisit . 'Oku 'i ai p ho'o ki'i fakapotopoto'i, he ko e ki'i fakafekiki ko na'a mou 'ave ai 'a e ki'i motu'a Tonga ko ení, ki he Fakamaau'angá, 'oku kei fai e fakatonutonu ai. Pea ko e ki'i feh laakí 'a e ki'i motu'a Tongá, mahalo ko e ki'i faka'ilonga ko 'o e puha sikaletí, fu'u si'isi'i, fekau'aki ko mo e kovi e tapaká. Pea na'e fai e kole mei he ki'i motu'á, ki he Pule'angá, ke f fe. Ke 'ave, hangé p ko e koloa ko , puha sikaleti 'oku 'omai 'e he kau Siainá, 'o ki'i fao'i ke fao'i mo e fiema'u ko 'a e Pule'angá. Kaikehe, na'e a'u ki ha tu'unga na'a nau puke e ki'i motu'á, heni. Pea si'i nofo e motu'a 'o t fu'ua, hono tali e ngaahi tapaka, 'omai e ngaahi fu'u puha lalahi, 'e he kau Siaina, 'oku a'u ki he l loa ko eni e tési 'oku 'i ai 'a e ongo Kalake ko ení, 'Eiki Sea. Pea kuo u 'osi sio au ai. 'Oku 'ikai ke 'i ai e faka'ilonga ai. 'Oku toki 'omai p 'o 'ai e faka'ilonga ko 'a e Potung ue Mo'ui, ko e tapaká 'oku kovi pea 'oku kanis , 'o fakatatau mo e fiema'u 'a e Potung ue Mo'ui. Toki 'ai p e ki'i faka'ilonga ko ení. Folau mai e ki'i motu'a Tonga, 'ikai ke toe puli 'ene folau na'e fai mei 'Asitel lia, ki Tonga ni. Pea na'a ne 'osi tu'u mai p 'i he'ene pepá, ko e tapaka. Kaikehe kuo fai e fet 'aki 'i he Pule'angá, 'o si'i t palasia 'a e ki'i motu'a Tongá, 'i ha fa'ahinga fakatupu koloa 'e tokoni ki he 'ikon mika e fonuá, 'o si'i uesia ai pea foki e motu'á. Pea kuo foki e motu'á, ko eni kuo u fanongo he ho'at ni, 'oku 'ai ke faka'auha. Ko e h e me'a 'oku hokó, ki hotau tu'unga tokoni ki hotau kakai?

Na'a 'oku mo'oni e me'a 'oku me'a ki ai e 'Eiki N pelé. Na'a 'oku sai ange ke tau tatafe ki Siaina 'o tau 'ai ha fa'ahinga Pule'anga peh . 'Ai ha *One China Policy*, 'ai ha *Tonga policy*. Ke tau taha p . He ko eni kuo tau 'osi 'ahi'ahi'i e Temok lati, 'oku 'ikai ng ue. He 'oku tau toe faingata'a'ia p kitautolu.

Fakamatala falala'anga 'oku 'omai 'e he Fakafofonga Fika 4. Tonu 'aupito. Ka ko e h ko e me'a te tau fai? Ko hono fakamatala 'e he Fale Alea ni, kuo tau ongoongosia e Pal mia, mo e Tokoni Pal mia, ka koe'uhí, 'oku totonu ke tau tokanga, tapu ange mo kinautolu, pea nau fanongo, pea nau tafoki m m lie 'o me'a ki he kakaí, he 'oku 'i ai 'a e feh laaki lahi 'aupito 'aupito he fonua ni, 'Eiki Sea. Pea 'oku tau faka'amu ke langa e fonuá. 'Aneuhu 'oku tau v lau he mafai ko 'o e Pal mia. 'I ai p e ni'ihi ia, 'oatu ki ai e mafai ke fai ha me'a, talamai p ke... 'Osi taimi ke nofo ia mei he'etau ng ue 'oku faí. Nofo ia, he 'oku 'ikai ke ne fai 'e ia ha ng ue, kae tukuange e 'Eiki Pal mia ke hoko atu e ng ué, 'Eiki Sea.

'Eiki Sea, 'oku ou ongo'i lahi 'aupito 'aupito 'a e kei fai e fakatonutonú. 'Oku me'a mai 'e he Minisit . 'E faka'auha e ki'i koloa 'a e ki'i motu'a Tongá. Tonga tamaí, ko e Tonga, kui 'uluaki ko e Tonga, 3, 4, 7. *Generation* 'e 7, Tonga 'ata'at . 'Oku 'ai ke talamai he ho'at ni, ke faka'auha 'ene koloá, 'i he 'uhinga si'isi'i, na'e tonu ke tau fakahaofi 'a e motu'a Tongá, kae tukuange 'a e ni'ihi ivi lahí. 'Oku mou mea'i 'a Siaina, ko ho'o ngoue p , 'oku nau 'oatu 'e 1 kilu, ke poupoua. Ko e me'a pango ko 'etau masivá. Ka 'oku 'i ai p e fanga ki'i me'a ikiiki te tau malava 'o tokoni'i e tangata Tongá, ke hoko'aki 'ene pisinisi. Hang ko e ki'i me'a ko eni 'oku ou lave ki aí, 'Eiki Sea. Pea 'oku ou fakam l ki he Fakafofongá, hono 'omai e founa ki hono 'ai ke faka'auha'aki 'a e fu'u koloa 'oku tau kei 'eke ni, pe 'oku hu'u ki f ? Ta ko 'oku lava p 'o faka'auha heni. Ko e mal p e ta'eninimo hotau fonua ni 'i hono 'ai 'o tutu. He ko e fa'ahinga 'ahu ko iá, 'Eiki Sea, kuo pau ke 'i ai e m nava 'a e kakaí, 'oku 'ikai ke fe'unga, 'Eiki Sea, e me'a ko iá, 'Eiki Sea.

‘Ikai ke ‘i ai ha taha ia he Fale ni, ‘Eiki Sea, te ne ta’emea’i, he ‘oku tau sio faiva kotoa p , ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘i ai e kalasi e ni’ihi ‘oku ‘ai ko ‘o fakalailaini, pea punou hifo ki ai. H fanga he fakatapú, ‘Eiki Sea. Ka tonu ho’o m nava, te ke mo’ui, pea ka hala, te ke faingata’a’ia lahi ‘aupito. Mea’i lelei ia ‘e he ni’ihi, ka ‘oku ‘ikai ke u fa’a lava ‘o lea, ‘Eiki Sea. Sea, ‘oku ‘ikai ke u poupou’i, ka ‘oku ‘ikai ke u sa’ia ‘i he fanongo ‘i he Fale ‘eiki ni, ‘oku ‘i ai ha ni’ihi ‘oku nau ng ue hala ‘aki e koloa ko ení, ‘Eiki Sea.

Fakam l , ‘Eiki Minisit , he taumu’a ng ué. ‘Ai ke ki’i m lohi ange. ‘Ai ke toe ki’i fekefeka ange. Ka tau toe tokanga ange. Pea ‘oku ‘ikai ke totonu ke h atu meiate kimautolu ‘a e ngaahi founa ‘ilo’ilo ko iá, pea mou toki ‘ohovale, ‘o hang ko ‘eku ‘ohovale ‘i he efiafi fakakoloa ko ení, ‘Eiki Sea.

Sea K miti Kakato : M l .

Tapou ke fakam lohi’i mo fakafefeka’i ange malu’i kau’afonua ‘a Tonga

Lord Tu’ilakepa : ‘Oku tau faka’amu ange ke ‘i ai ha Tonga lelei ‘i he kaha’ú. ‘Oku tau faka’amu ange ke tokoni’i hotau kakai e fonuá, ‘o ‘ikai fou ‘i he fa’ahinga founa ko ení, ‘Eiki Sea. H h mai p e ni’ihi ia, toitoi mai he *Tonga Forest*, ke nau mai ‘o ma’u e ngaahi lelei e fonua ni, ka ko e ni’ihi ia ne tau palopalema ai ‘aneafí. ‘Oku tau kole atu ke tuku . ‘Ai p Tokoni Pal mia, pea ke ki’i tokoni ki he ‘Eiki Pal mia, ke ne fakatokanga’i, ko e ngaahi ngata eni ‘oku tau tokanga ki aí, he ‘e luelue p , ‘e toe foki mai p . Ka ‘oku tau faka’amu ke ‘i ai ha tu’unga lelei.

‘Eiki Sea, ‘oku ou m fana p au ke u tu’u ke u poupou atu ki he Fakafofonga Fika 4, mo e kei kole p , ‘Eiki Minisit , ki he ngaahi Tute ‘Ekisia, ‘oku tau hanga tautolu hono ‘ai e tute ki ha tu’unga ke t naki pa’anga ‘a e Pule’angá, koe’uhí ko ha ngaahi fatongia ‘oku hanga mei mu’a, ka ‘oku tau manavasi’i na’a uesa ai hotau kakaí. Pea tau hanga tautolu h , kae h h mai e fanga t voló, h fanga he fakatapú, ‘Eiki Sea. Hang ko e me’a ‘oku mea’i ‘e he Fakafofonga Fika 4. Pea ‘oku ‘ikai ke tau faka’amu ke ‘ohovale p kuo tu’um lie ha kakai he fonua ni, ‘i ha ng ue hala ‘oku nau faí.

Ke me’a hifo, ‘Eiki Sea, ‘i he peesi 8.

<006>

Taimi: 1550-1600

Lord Tu’ilakepa: ... me’a p ko ia na’e me’a ki ai ‘a e Fakafofongá, .ke malava, ‘a ia ko e me’a ia fiema’u ke ‘i ai ha ola, ‘o e ng ué, ke malava ‘o ‘ilo’i ‘a e ngaahi pisinisi ‘oku nau ng ue ta’efakalao ‘i he fonua ni, tautautefito ki he ngaahi pisinisi mata tofua’a,. Sea, to e a’u eni ki he mata tofua’a. Ko e h ‘a e kau pisinisi ko eni ‘oku nau kei fai ‘a e ngaahi ng ue peh ni? Ko fehu’i ‘e tahá, ko f ‘a e Lao he fonua ni ‘oku ne ta’ofi mai hono tamate’i ‘a e tofua’a ‘Eiki Sea. Fakam mani lahi ‘oku ou pal mesi atu ‘oku te’eki ai tali ‘a e Lao ko iá, ki hono ta’ofi ‘a e tamate’i ‘o e tofua’á ‘ Eiki Sea. Me’a ní ‘e fai p ‘e Siapani ia ‘a hono to’o atu ‘a e ngaahi koloa ko eni fakal kufua kae ‘ikai ke ‘omai ke si’i lave ai ‘a hotau kakaí, he ngaahi lelei ko iá ‘Eiki Sea. ‘Oku ou ‘osi folau he fakataha *APPU* tu’o fiha hono ‘ave ‘a e *Resolution* ko ia ‘a Tonga ni

pea 'oku poupou 'a e fanga ki'i fonua iiki. Ka ko e melé, h fanga he fakatapu, 'oku m lohi ange 'a Siapani mo e ngaahi fonua lalahi 'i he *APPU* 'oku 'ikai ke tali 'a e ki'i fo'i *Resolution* ko eni. Pea 'oku ou loto p ke fakah 'Eiki Sea, koe'uhi ko eni kuo toe 'i ai 'a e ni'ihi kuo nau mai 'o fai 'a e me'a ko eni. 'Asi p ia he L pooti ko eni, pea 'oku totonu ke tau tokanga ki ai he 'oku lahi, 'ai ha'atau ki'i takitaha he ta'u Minisit Toutai. Fakatokanga'i atu 'e au 'a e fofonga 'o e Minisit Toutai, mahalo 'oku 'ikai ke laum lie lelei ia ki he'eku malanga 'oku fai.

Sea K miti Kakato: 'Ikai, me'a mai p ia, me'a mai p ia 'Eiki N pele.

Lord Tu'ilakepa: Ka ko e anga p ia 'o e fakakaukau 'Eiki Sea ko e fokotu'u atú, ke tau tokanga ange mu'a, tau tokanga ki he langa t naki tukuhaú, na'a faifai kuo 'i ai ha *corruption*, tau tokanga ki he ngaahi koloa 'a eni 'oku h mai na'a toe hoko ha *corruption*, pea tau tokanga ki he mo'ui lelei 'a e kakai 'o hang ko ia 'oku 'asi he l pooti ko eni. Kau 'a e tofua'á he ika lelei mo'oni he me'a ko e 'ilo 'a e kakai. Mei he kotoa p , 'oku a'u ki he ngakó 'Eiki Sea, 'oku tau peh 'oku koví, talamai 'oku sai ange 'aupito 'a e ngako ia ko ia. 'Oku tau faka'amu p 'Eiki Sea ke tokoni atu ki hotau Falé, koe'uhi ko e ngaahi me'a ko eni 'oku 'ohake hení, ka 'oku ou kole p Fakafofonga Fika 4, kapau leva 'oku 'i ai ha me'a peh 'oku ke mea'i, fai mo tala ki he Pule'angá he vave tahá, ko e anga ia 'etau fetokoni'aki. 'Oku a'u p ki he taha kotoa he Fale ni. 'I ai foki 'a e ni'ihi ia, 'oku ne lau ia ko e mon 'ia. Ko 'ene ma'u p pea toe fakalongolongo ia. 'A eni ko 'oku lolotonga hoko 'i loto, 'oku faingat 'ia ai 'a e 'Eiki Pal miá, he peh atu ke mai 'o fakatotolo'i , talamai 'oku 'ikai ke 'i ai hanau mafai 'o nautolu.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Ke u ki'i tokoni p ki he 'Eiki N pelé, kapau 'e laum lie lelei p .

Sea K miti Kakato: 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Tapu mo e Seá pea tapu mo e hou'eiki. Kuo u fakam l loto hounga'ia mo'oni 'aupito 'Eiki Sea, 'i he poupou mo e tokoni mo e fie kaung ng ue fakataha pea mo e motu'a ko eni 'i hono teke 'a e vaka ko eni 'Eiki Sea. 'Oku mo'oni 'e mo'oni 'a e hoha'á, pea 'oku tonu p ke tau hoha'a kotoa p ki ai. Hang p ko 'eku lave 'anenaí, ko e ng ue ko eni ko 'etau ng ue k toa. Hang p ko e Takimamata. 'Eiki Sea, hang p ko 'eku lavé ko e ivi fakangatanga ko 'o e Potung ué, 'ikai ke mau toe lava 'o 'ilo'i 'a e fanga ki'i vaka ia 'oku mai p ia 'o tuku 'a e ngaahi kofukofu 'i hotau matafonua. 'Oku ou tui 'e fanongo mai 'a e kau toutai 'o e ngaahi vaka ko iá, kapau 'oku nau fakatokanga'i ha ngaahi ng ue ta'efakalao peh pea fetu'utaki mai ki he'etau Potung ue Polisi', ko e Potung ue Malini' pea mo e Potung ue foki 'a e motu'a ni, ke fai ha feng ue'aki.

Sea 'oku ou foki mai ke hoko atu ai p ki he me'a ko ia na'e hoha'a ki ai. Hang ko eni ko hono faka'auha ko eni 'o e koloa ko eni. 'Oku ou 'amanaki p 'e lava p heni ke tali pea mo e hoha'a ko ia na'e fai mei he Fakafofonga.

'At pe mitia ke m t tonu he faka'auha koniteina tapaka

Na'e fai 'a e fakataha he pongipongi ni, 'a e Potung ué pea mo e ngaahi kupu fekau'aki, 'a ia ko e Potung ue Mo'uí ia, kau Polisi', kau mai p ai mo e kau faiongoongo, 'i he founga ko ia 'e fai'aki 'a e ng ue ko eni. Pea 'e faka'at 'a e tokotaha kotoa p . 'Oku ou tui ko e fakamatala ko ia na'a

ku ma'ú, ngalingali 'e 'ave p 'o faka'auha eni 'i Tapuhia, 'oku 'ikai ko ha toki fai eni 'e he Potung ué 'a e founa ko eni, he feng ue'aki pea mo e *Waste Management* 'o faka'auha 'o tanu pea 'oku malu 'aupito 'a e ' lia ko eni. Ka hono fakaikiiki 'Eiki Sea, 'e lava p ke l pooti mai 'apongipongi koe h 'a e fakaikiiki, ka 'oku 'at p 'a e *Media* ke mou me'a ange ki ai 'o faitaa'i mo fakapapu'i 'oku fakahoko kakato pea malu foki.

Ko e me'a mahu'ingá ke mahino 'oku faka'auha pea malu. Ko e konga ko eni ki he hoha'a ko eni 'a e Fakafofongá 'Eiki Sea, ki he ki'i motu'a pisinisi ko eni 'Eiki Sea, 'oku ou ongo'i 'aupito 'a e hoha'a 'oku faí, ka ko e fatongia ko ia 'oku tau faí 'Eiki Sea, 'oku tatau ai p ia ki ha taha. P ko ha 'Afilika, pea ko ha Siaina p ko ha Tonga, ko e Laó ia'oku tatau p ia. Ko e koloa 'oku ta'efakalao, 'oku ta'efakalao p ia 'Eiki Sea. Ko e koloa ko ia 'oku ne maumau'i 'a e Lao 'o e fonuá, 'oku tapu p ia. Pea fakataha p 'Eiki Sea, ko e koloa ia ko eni 'oku hang ko 'etau teke ko ia 'a e malu'i ko ia 'o e *NCD* ki he kakai 'o e fonuá mo e mo'ui lelei. 'Oku mahu'inga ia 'Eiki Sea ke 'oatu ia ki m mani lahi, 'a e 'at mo'oni ko e h 'a e ng ue 'oku fai 'e he fonua ni, ke fakamahino'i ko e me'a ko ia 'oku talaki he ongoongo, ko e me'a ia 'oku tau faí, pea 'oku mahu'inga ia 'Eiki Sea. 'Oku fakatokanga'i fakam mani lahi 'a e ngaahi fengaue'aki ia ko eni, 'i hono ..

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea kole p ki he 'Eiki Minisit p 'e lava p ke u tokoni atu p ki he Feitu'una. Hoko atu p ho'o me'á, ko 'eku fie tokoni p 'a'aku, kapau ko ia ko 'etau teke e *NCD*, ko hono 'ai mo'oní p ko 'etau teke 'a e mahaki 'oku 'ikai ke pipihí, kae tautefito ki he me'a ko eni ko e ifi tapaka. Ko e h 'a e me'a 'oku tau tali ai 'a e sikaleti ke 'omai ki he fonua ni, ke ifi. Ko hono 'ai mo'oní p ia, pea ko 'eku tokoni p ia ki he Feitu'una.

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele Fika 1 'o Vava'u, .. ke toki tali fakataha mai.

Lord Tu'i'afitu: M l 'aupito Sea, 'oku ou kole fakamolemole ki he 'Eiki Minisit 'e 'ikai ke lava ia 'o miniti 'e taha. Hoko atu p au he tu'a 'o e Fakafofonga N pele Vava'u. 'Oku ou nofo au 'o tokanga ki he malu ko ia 'a e taulangá, 'i he ngaahi koloa 'oku h mai mei muli. 'Oku 'ikai ko e Kolonitini eni. Hang ko e hao mai 'a e mongikuusi. Sea, me'a ni ne 'ikai ha Lao 'o e feng ue'aki.. ko e toki 'osi eni mahalo 'a e m tuku atu 'a e Poate Vai 'a e Pasifiki, ke lava ke tautea 'a e fonua na'e heka mai mei ai 'a e koniteina ko ia na'e ha'u ai 'a e ongo ki'i mongikuusi?. 'Oku ha'u ia 'o fakatu'ut maki hotau fonuá, he aleapau fakafeitu'u p mo e *Forum* he Pasifiki. Kuo hao 'a e ongo ki'i manu ia 'e 2 ko eni tapu mo ho Fale 'eiki Sea. Ko e palopalema ia ki hotau fonua. Ko hono faka'osi p Sea, kapau kuo hao 'a e mongikuusi huanoa 'a e koniteina tapaka. Leveleva 'a e fakahoha'a Sea.

Sea K miti Kakato: Minisit , hoko mai ai p , ha'u ai p 'a e tali ko ia.

Mafai fakalao ke faka'auha 'aki koniteina tapaka

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: M l . Sea kapau na'a ku ... fakafoki ho'omou manatu 'Eiki Sea ki he malanga ko ia na'e fai 'e he 'Eiki Minisit Mo'ui fel ve'i ko eni pea mo e *NCD* p ko e ngaahi mahaki ko ia 'oku 'ikai ke pipihi. 'Eiki Sea ko e fatongia ia 'o e Pule'angá, ko hono fa'u ha ngaahi founa ng ue ke ne malu'i mo tokoni'i 'a e kakaí, ke nau fai ha fili fakapotopoto fili ki he mo'uí pea mo e mate. Ko e filí ia 'Eiki Sea ko e me'a fakafo'ituitui ia. Me'a ia 'a 'au pea mo au, ke fili ki ai. Ko e fatongia ia 'o e Pule'angá, ke malu'i hono h mai 'a e ngaahi koloa

ko ení, pea tala 'a hono lelei pea mo hono fakatu'ut makí, ke mea'i 'e he kakai 'o e fonua ni. Ka ko e faka'auha 'o e koloa ko eni, ko e tu'unga fakalao ko ia ki ai, hang ko ia ne u lave ko ia ki ai, na'e 'osi 'ave eni ia ki he Fakamaau'anga. Toloí tu'o 1 mano eni ia mei he Fakamaau'anga, 'ikai ke lava mai 'a e faka'iloá ia ki he hopo. Ko e founga leva 'e tahá, foki leva ki he tefito'i Lao 'oku ne pule'i 'a e feh 'aki 'a e ngaahi koloá he taulangá p ko e uafu. 'A ia ko e Lao ia 'a e motu'a ni. 'Oku 'i ai p 'a e mafai 'o e Minisit , ke ne 'ave ha tohi ki he tokotaha ko ení, ko e koloa na'a ne fakah mai 'oku ta'efakalao. 'Osi 'a e m hina 'e taha mei ai, 'oku 'ikai ke ma'u mai ha'ane tali, pea 'oku 'at ia ki he Minisit ke fai ha tu'utu'uni. Tu'utu'uni ko ia 'e fai 'e he motu'a ni 'Eiki Sea, faka'auha 'a e koloa ko eni he Tokonaki. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 . Hou'eiki k taki 'o tui homou kote.

Lord Tu'ilakepa: Sea, faka'osi, tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea Ko e faka'osi ki he me'a ko ia na'e me'a mai ai 'a e Fakafofongá, ko e koloa na'e 'omai mei he *Pacific Timber* ko e fa'ahinga *spray* 'Eiki Sea, kapau .. 'oku mea'i p ia 'e he Fakafofonga Fika 4- kapau 'e 'i ai ha taha te ne 'ohofi kita te te lava p kita 'o *spray* 'aki 'Eiki Sea. Ko e kau polisí 'oku ng ue'aki. 'Omi ia 'e he *Pacific Timber* faka'at 'e he Kasitomú, pea na'e fiefia 'Eiki Sea 'a e ni'ihí hotau kakai hotau fonua ni 'Eiki Sea, koe'uhí ko e lahi 'o e kaiha'á, ko e tokoni e tokoni 'a e ki'i me'ang ue ko eni. 'Oku 'ikai ko ha me'ang ue eni ia ke fai ha mate ai 'Eiki Sea, ka na'e faka'at 'e he Kasitomu. 'Ohovalé p kuo tu'u atu 'a e Potung ue Polisí ia 'o tata kotoa mai 'a e koloa 'a e *Pacific Timber* 'o 'ave, hala ke 'i ai ha mole 'e taha hotau ki'i fonuá, he pisinisi 'a e ki'i motu'a ko eni. Kuo toe tu'u atu 'a e m tu'a ko ení 'o 'omai. H 'a e me'a na'e 'ikai ke fakatokanga'i ai 'a e koloa ko eni. Talamai ko e koloa fakatu'ut maki. 'Eiki Sea, 'oku tau tokanga 'oku 'ikai ke tau fie lea ki he me'a 'oku lahi hono paa'usi'i 'a e kakai fefiné hotau fonua ni, pea 'oku ki'i lahilahi 'Eiki Sea. Ko e fanga ki'i me'ang ue ko ení ke t ange ki he ngaahi fa' 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke tau 'ilo ha ngaahi fakatamaki peh ke ng ue'aki 'a e fa'ahinga *spray* ko ení 'Eiki Sea. Ka ko e *spray* lelei p ia.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Ki'i tokoni p Sea.

Sea K miti Kakato: Tokoni.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Ki'i tokoni p ki he 'Eiki N pele. 'Oku ou tui p 'oku fakapotopoto p hono to'o 'a e koloa ko ení, na'a 'uluaki lavea ai p 'a e Fakafofonga he ...

Lord Tu'ilakepa: 'Oku 'ikai ke fai ha mate ai. Ko e taimi ko ia 'oku ou tetetete ai he inukavá ko e kaka ia 'o *spray* 'a e ' ia, k k ia. Ko e fanga ki'i me'ang ue 'oku tokoni 'aupito 'Eiki Sea ki he fanga *self defense* 'a e kakai fefiné 'Eiki Sea, mo ha taha Sea. Minisit , mou kole atu ke totongi atu. Sea ko e 'uhingá ko 'etau taimí, ka 'oku lahi 'a e ngaahi me'á 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Sai p ka tau toki hoko atu 'apongipongi.

Lord Fusitu'a: Ki'i tokoni eni.

Sea K miti Kakato: Te ke kamata 'apongipongi. Hou'eiki tau liliu 'o **Fale Alea**.

(Ne me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea – Lord Tu'ivakano ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Hou'eiki m l 'aupito 'a e feme'a'akí, ka ko e fakamanatu atu p koe' uhi te tau *half day*. Ko e 2:00 'oku fai ai 'a e fakataha ko ena 'i he Potung ue Ako. Ko ia tau toki hoko atu ki he 10:00 'apongipongi ka tau kelesi.

Kelesi

(Na'e kelesi ai pe 'Eiki Sea)

<008>

Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga

'Aho Pulelulu, 24 'o Aokosi 2016

10:00 am

Fale Alea 'o Tonga

1. Lotu

2. Ui 'o e Fale Alea

3. Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea

Me a a e Eiki Pal mia o fakama ala ala a e tu unga na e i ai a e Kautaha Tonga *Forest* a ia na e ohake ai aneafi a e ta efiemalie i hono tuku kitu a o e kau ng ue. Ko e Kautaha fo ou ko eni oku nau h mai o fakalele a e Kautaha Tonga *Forest* ko e kautaha fakakomesiale pea oku nau fakalele a e ngaue anga o fakatatau ki he enau fokotu utu u ng ue pea ko enau fai ia honau lelei taha ki he enau taumu a ke ma u ha tupu a e kautaha. Oku ikai ke toe fai ha fili ki he me a ni he ko e fili ia a e kautaha. I ai mo e hoha a ki he tokotaha i Tonga ni oku ng ue mo e kautaha ka na e iai ene kaunga ki he ngaahi me a lahi ne hoko he kuohilí.

Me a a e Minisit Pa anga H Mai o fakahoko mai na e fakamo oni he pongipongi ni a e aleapau mo e kautaha *Pacific Timber* ke fakafoki mai a e m keti i Vava ú. Ko e mahu inga ki he elia ko eni ko e 1.1miliona.

Hoko atu a e feme a aki i he hoha a a e Fakafofonga N pele Eua ki he kau ng ue ne tuku kitu a mei he Tonga *Forest*, kae peh ki he mahu inga o e vaot i Euá. **Fokotu u e he Fakafofonga Nopele ke atita i a e tu unga o e vaot e he Atita Seniale pea fakah mai ki he Falé ni.** Me a a e Minisit na e h atu a e atita seniale i he hili a e tutu o e l kooti, mahu inga he ta u 2007 = 3.2miliona, pea na e hokohoko mai p a e atita ia. Ko e taimi na e palopalema ai na e osi atita ia pea ko e l pooti ia oku ng ue ki ai a e kau polisi mo e Ateni Seniale. Pea oku lolotonga fai a e atita pea ka osi ia e omai. Oku lolotonga fai a e ng ue ke value a e vaot t . Fokotu u e he Fakafofonga N pele ke atita pea l pooti mai ki he Fale a e value o e vaot t . Fakamahino e he Minisit Pa anga H Mai oku l pooti mai a e Atita Seniale ki he Fale pea oku omai mo e *valuer* ke fakamahu inga i pea e fakah mai ki Fale ni.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u o pou pou ke atita i a e me a ni he ko e tutu o e l pooti na e osi fakahoko pea ko e p usi i ia o e koloa a e fonuá.

Fokotu u a e Tokoni Pal mia ke fakatokanga i.

P LOTI O TALI KE OSI A E ATITA A E VAOTATA MO HONO NGA AHIL KOOTI
PEA OMAI A E OLA O E ATITA KI HE FALE ALEA.

FALE ALEA (11.20AM)

Kole mei he Minisit Pa anga H Mai mei he Pule anga ke toloi a e Fale Alea he uike kaha ú
kae lava ke fakakakato a e ngaahi fatongia folau o e Hou eiki Minisitaá. Me a a e Eiki Sea
mo e Eiki Tokoni Sea ke hoko atu p a e ngaue ia a e Hou eiki Minisitá kae hokohoko atu
p a e ng ue ia a e Fale Alea.

K MITI KAKATO

**Fakamatala Fokotu utu u Ng ue Fakapa anga – Pangike Pule Fakafonua o Tonga,
Aokosi 2015**

Me a a e Minisit Pa anga o fakama ala ala a e l pooti pea hoko atu e feme a aki.

P LOTI O TALI A E L POOTI. 15/0

L pooti Fakata u Potung ue T naki Pa anga Tukupau mo e Tute 2014/2015

Me a a e Minisit Pa anga H Mai o fakama ala ala a e l pooti.

FALE ALEA (4pm)

**TOLOI A E FALE ALEA KI HE AHO TU APULELULU 25 O AOKOSI 2016,
10AM**